

ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในขัชนียสูตร
**A STUDY OF VIPASSANA MEDITATION PRACTICE
IN KHAJJANIYA SUTTA**

พระพรชัย อาสโภ (เทพสาร)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในชั้นชั้นยสูตร

พระพรชัย อาสโภ (เทพสาร)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A Study of Vipassana Meditation Practice in Khajjaniya Sutta

Phra Pornchai Āsabho (Thepsarn)

A Research Paper Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Master of Arts
(Vipassana Meditation)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับสารนิพนธ์
เรื่อง “ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในชั้นขั้นสูงสุด” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์

ประธานกรรมการ

(รศ.ดร.มานพ น้กการเรียน)

กรรมการ

(พระมหาชาติ จานชิต, ดร.)

กรรมการ

(ผศ.ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง)

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

ผศ.ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง

ชื่อผู้วิจัย

(พระพรชัย อาสโภ)

ชื่อสารนิพนธ์ : ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในชัชชนียสูตร

ผู้วิจัย : พระพรชัย อาสโภ (เทพสาร)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

: ผศ. ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง, ป.ธ. ๙, พธ.ม. (พระพุทธศาสนา),
พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

วันเสร็จสมบูรณ์ : ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาเนื้อหาและสาระสำคัญในชัชชนียสูตร และ ๒) เพื่อศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในชัชชนียสูตร โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นต้น เรียบเรียงเชิงพรรณนาโวหาร

จากการศึกษาพบว่า ชัชชนียสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยผู้ถูกเคี้ยวกิน ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธรวรรค เล่มที่ ๑๗ ที่องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ กรุงสาวัตถี ถึงสมณพราหมณ์ผู้ระลึกถึงชั้นที่เคยอาศัยอยู่ในภพก่อนด้วยอำนาจวิปัสสนา โดยมีหลักธรรมที่เป็นสาระสำคัญที่ทรงแสดงไว้ในชัชชนียสูตร คือ ทรงแสดงการระลึกถึงชั้นอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งชั้นทั้ง ๕ ถูกเคี้ยวกินด้วยความเกิดดับตามธรรมชาติ และลักษณะของชั้น ๕ ที่ตกอยู่ในกฎของไตรลักษณ์ ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งผู้ที่กำหนดรู้ความเป็นจริงของชั้นทั้ง ๕ ย่อมสามารถหลุดพ้นจากกิเลสได้

การเจริญวิปัสสนาภาวนา ในชัชชนียสูตร มีหลักธรรมที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนาภาวนา ปรากฏอย่างชัดเจน คือ ชั้น ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งถือว่าเป็นฐานที่ตั้งของวิปัสสนาภูมิทั้งปวง ในชัชชนียสูตร พระองค์แสดงชั้น ๕ เป็นธรรมที่ถูกเคี้ยวกินโดยสภาพของตัวมันเอง และเมื่อกำหนดรู้ตามความเป็นจริงย่อมเห็นสภาพที่ถูกเคี้ยวกิน ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เหล่านี้เป็นการแสดงอารมณ์ของวิปัสสนาและวิปัสสนาญาณที่เกิดจากการกำหนดรู้ พระพุทธองค์ตรัสว่า ๓ ส่วน คือ (๑) การกำหนดอารมณ์ปรমัตถ์ในชั้น ๕ (๒) กำหนดชั้น ๕ ด้วยอนุปัสสนา ๓ และ (๓) กำหนดละความยึดมั่นในชั้น ๕ ซึ่งเป็นผลที่เกิดจากการรู้ความเป็นจริงของชั้น ๕ คือ เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นว่าเราถูกชั้นทั้ง ๕ เคี้ยวกินอยู่ แม้ในอดีตกาล ปัจจุบัน และอนาคตก็ถูกชั้น ๕ เคี้ยวกิน การพิจารณาเห็นอย่างนี้ ทำให้ไม่มีความอาลัยในรูปที่เป็นอดีต ไม่ชื่นชมรูปที่เป็นอนาคต เป็นการปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับรูปที่เป็นปัจจุบันได้ในที่สุด

Research Paper Title : A Study of Vipassana Meditation Practice
in Khajjaniya Sutta

Researcher : Phra Pornchai Āsabho (Thepsarn)

Degree : Master of Arts (Vipassana Meditation)

Research Paper Supervisor

: Asst. Prof. Dr.Viroj Koomkrong, Pali IX.,
M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Completion : February 25, 2019

Abstract

This research paper has two objectives namely to study the detail and principle of Khajjanīyasutta in the Theravāda Buddhist scriptures and to study how to develop Vipassanā Meditation practice in Khajjanīyasutta. Clarified and analyzed data are taken from the Theravāda Buddhist scriptures and other related scriptures then composed, explained in details, corrected and verified by Buddhist scholars.

Khajjanīyasutta is a discourse that appears in Suttanta-pitaka Sangyuttanikaya, Khandhavaravagga containing the teaching of the Buddha delivered to Bhikkhus at Savatthi city. Khajjanīya means the one who was eaten. In this sutta, the Buddha spoke to the monks who were able to recall their previous lives by insight knowledge. Its significant teachings were that the Buddha taught about remembrance of previous aggregates which are origin of 5 attachments; forms, feeling, perception, thought and consciousness. These aggregates are ever eaten by rise and falls as its own nature and they are all falling into control of Tilakkhaṇa, namely impermanence, suffering, non-self. Those who observe the true nature of 5 aggregates can be free from such being eaten, and liberated.

There are 2 ways of insight development; 1) Samathayānika is the way of insight practice by using deep trance as a base before practice, 2) Vipassanāyānika is the way to develop insight without deep trance but relying on momentary concentration, then considering Vipassana's objects including 5 aggregates, 12 sensual spheres, 16 elements, 22 faculties, 4 Noble Truth and 12 Dependent Originations, called as Nāma-rūpa through following Four Foundations of Mindfulness until seeing its rise and falls clearly. In Khajjaniya-sutta, the teaching of 5 aggregates, they are, forms, feeling, perception, thought and consciousness which can be used as the bases of insight concentration. The Buddha delivered simile of aggregates as eaten being by its own nature and persuaded to observe its reality then finally seeing eaten states; Anicca, Dukkha and Anattā which will be appearing during the time of contemplating. This sutta explains the objects of insight as well as insight knowledge which occurs by observing which leads to final liberation.

กิตติกรรมประกาศ

ข้าพเจ้าขอประทานโอกาสกราบขอบพระคุณ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถร ศาสตราจารย์พิเศษ, ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เจ้าคณะใหญ่หนกลาง กรรมการมหาเถรสมาคม และเจ้าอาวาสวัดพิชัยญาติการาม เป็นอย่างสูงยิ่ง ที่ได้เปิดหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนานี้ขึ้น เพื่อให้โอกาสในการศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา อันส่งผลให้ได้ศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นเวลา ๗ เดือน ส่งผลให้เกิดการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเจริญแพร่หลายในประเทศไทย

สารนิพนธ์นี้สำเร็จได้ด้วยดี เพราะได้รับความเมตตาจากคณาจารย์ คณะกรรมการควบคุมสารนิพนธ์ พร้อมทั้งให้ความเมตตาทุกเรื่องช่วยแนะนำในการดำเนินงาน การรวบรวมทำสารนิพนธ์ ข้าพเจ้าขอกราบขอบพระคุณและขอบคุณอย่างสูงตามลำดับดังนี้

ขอกราบขอบพระคุณ พระมหาสมบุญญ์ วุฑฒิกโร, ดร.คนบตีบัณฑิตวิทยาลัย, พระเทพสุวรรณเมธี, ดร. ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายวิชาการ, รักษาการผู้อำนวยการหลักสูตรบัณฑิตศึกษา, พระมหาโกมล กมโล, ผศ. รักษาการผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์, พระมหาณรงค์ฤทธิ์ ธมมโสภณ ผู้อำนวยการวิทยาเขต, ที่ได้เมตตาแนะนำชี้แจงให้สารนิพนธ์สำเร็จด้วยดี, และ รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล ผู้ให้ความรู้ด้านวิชาการ, ผศ.ดร. วิโรจน์ คุ่มครอง อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์, ดร.ชัยชาญ ศรีหาม, เจ้าหน้าที่ตรวจรูปแบบ พระประทีป ขนติโก พระสุคนธ์ ปญฺญารโร ตลอดเจ้าหน้าที่บรรณารักษ์ห้องสมุดที่อำนวยความสะดวกในการสืบค้นข้อมูลทำสารนิพนธ์ และเจ้าหน้าที่วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐมทุกท่าน ตลอดเพื่อนนิสิตวิปัสสนาภาวนา รุ่น ๑๒ ทุกรูป/คน ที่ช่วยเหลือให้ความสะดวกในการทำสารนิพนธ์ผ่านไปด้วยดี

ขอกราบขอบพระคุณพระบุญชู เทวสาโร เจ้าอาวาสวัดป่าเทพอินทระประดิษฐ์ ที่มอบทุนการศึกษาแก่ข้าพเจ้า ปัญญานิสงส์ที่เกิดจากสารนิพนธ์นี้ ผู้ศึกษาขออน้อมถวายบูชาคุณพระรัตนตรัย และขอมอบถวายเป็นธรรมบรรณาการแด่บิดามารดา คุณครู อุปัชฌาย์ คณาจารย์ที่ประสิทธิ์ประสาทคุณงามความดีและความรู้ ตลอดถึงท่านผู้มีอุปการคุณทุกท่าน ขอผลานิสงส์แห่ง คุณงามความดีในการศึกษาครั้งนี้และโอกาสในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ตลอดทั้งคุณประโยชน์แห่ง สารนิพนธ์เล่มนี้ จงเป็นผลสำเร็จ ต่อการบรรลุธรรมผล นิพพาน แก่ทุกคน ๆ ด้วยเทอญ

พระพรชัย อาสโณ (เทพสาร)

๒๐ มกราคม ๒๕๖๒

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฉ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ คำถามวิจัย	๓
๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๘
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๘
บทที่ ๒ เนื้อหาและสาระสำคัญในชั้นขณินยสูตร	๙
๒.๑ นิยามความหมายของชั้นขณินยสูตร	๙
๒.๑.๑ ความหมายตามหลักสัททณัย	๙
๒.๑.๒ ความหมายตามหลักอรรถณัย	๑๐
๒.๒ ความเป็นมาของชั้นขณินยสูตร	๑๑
๒.๒.๑ เหตุเกิดของชั้นขณินยสูตร	๑๑
๒.๒.๒ รูปแบบของชั้นขณินยสูตร	๑๓
๒.๓ เนื้อหาของชั้นขณินยสูตร	๑๔
๒.๔ หลักธรรมที่ปรากฏในชั้นขณินยสูตร	๑๖
๒.๔.๑ ชั้นธ ๕	๑๖
๒.๔.๒ หลักไตรลักษณ์ในชั้นขณินยสูตร	๓๑

๒.๕	สรุปท้ายบท	๓๖
บทที่ ๓	การเจริญวิปัสสนาภาวนาในชั้นชฌนียสูตร	๓๘
๓.๑	การกำหนดขั้น ๕ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามชั้นชฌนียสูตร	๓๘
๓.๑.๑	การกำหนดรู้รูปขั้นที่ถูกละทิ้งในชั้นชฌนียสูตร	๔๑
๓.๑.๒	การกำหนดรู้เวทนาขั้นที่ถูกละทิ้งในชั้นชฌนียสูตร	๔๖
๓.๑.๓	การกำหนดรู้สัญญาขั้นที่ถูกละทิ้งในชั้นชฌนียสูตร	๔๘
๓.๑.๔	การกำหนดรู้สังขารขั้นที่ถูกละทิ้งในชั้นชฌนียสูตร	๕๐
๓.๑.๕	การกำหนดวิญญานขั้นที่ถูกละทิ้งในชั้นชฌนียสูตร	๕๓
๓.๒	ผลแห่งการเจริญวิปัสสนาภาวนาในชั้นชฌนียสูตร	๕๖
๓.๒.๑	การบรรลุเป็นพระโสดาบัน	๕๘
๓.๒.๒	การบรรลุเป็นพระสกทาคามี	๕๙
๓.๒.๓	การบรรลุเป็นพระอนาคามี	๖๑
๓.๒.๔	การบรรลุเป็นพระอรหันต์	๖๓
๓.๓	สรุปท้ายบท	๖๖
บทที่ ๔	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๖๘
๔.๑	สรุปผลการวิจัย	๖๘
๔.๒	ข้อเสนอแนะ	๗๑
	บรรณานุกรม	๗๓
	ภาคผนวก	๗๖
	ประวัติผู้วิจัย	๙๐

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในสารนิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ ชุด ๔๕ เล่ม ส่วนคัมภีร์อรรถกถาแปลภาษาไทย ใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พิมพ์ครั้งที่ ๑/๒๕๕๒ คัมภีร์ฎีกา ภาษาบาลี ใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และใช้ฉบับมหาจุฬารัฏฐิกา เป็นฉบับที่สมบูรณ์ ส่วนภาษาไทยมีพิมพ์เผยแพร่ ๒ เล่ม คือ คัมภีร์สารัตถทีปนีฎีกาพระวินัย และคัมภีร์วิสุทธิมรรคมหาฎีกา

การอ้างอิงพระไตรปิฎก จะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.สี. (บาลี) ๑/๒๗๖/๙๗, ที.สี. (ไทย) ๙/๒๗๖/๙๘. หมายถึง ที่มณิกาย สิลกขณธวคคปาติ ภาษาบาลี เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๗ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐, ที่มณิกาย สิลกขณธวคค ภาษาไทย เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

ส่วนคัมภีร์อรรถกถา จะระบุชื่อคัมภีร์ ลำดับเล่ม (ถ้ามี)/หน้า เช่น ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๗๖/๒๔๐ หมายถึง ที่มณิกาย สุมังคลวิสาลินี สิลกขณธวคคอฏฐกถา ภาษาบาลี เล่ม ๑ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๒๔๐ ฉบับมหาจุฬารัฏฐิกา

ส่วนคัมภีร์ฎีกา จะระบุชื่อคัมภีร์ ระบุเล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.สี.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๗๖/๓๗๓ หมายถึง ที่มณิกาย ลินตลุปปกาสิณี สิลกขณธวคคฎีกา ภาษาบาลี เล่ม ๑ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๓๗๓ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตามลำดับดังนี้

๑. คำอธิบายคำย่อในภาษาไทย

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

คำย่อ		พระวินัยปิฎก	
		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิ.ม. (ไทย)	= วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ป. (ไทย)	= วินัยปิฎก	ปรีวารวรรค	(ภาษาไทย)

		พระสุตตันตปิฎก	
คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.สี. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ที่มณิกาย	สิลกขณธวคค (ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ที่มณิกาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ที่มณิกาย	ปาฎีกาวรรค (ภาษาไทย)

ม.ม. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.อ. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสก	(ภาษาไทย)
ส.นิ. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ข. (บาลี)	=	สูตรตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขุณฺหวารวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ส.ข. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
ส.สพ. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ติก. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.อ. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.ม. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทส	(ภาษาไทย)
ขุ.ป. (ไทย)	=	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิตามรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา	
อภิ.วิ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.ปุ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	บุคคลบัญญัติ	(ภาษาไทย)
อภิ.ย. (บาลี)	=	อภิธมมปิฎก	ยมกปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.ย. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ยมก	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกาและปกรณ์วิเสส

คำย่อ		ปกรณ์วิเสส	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิสุทฺธิ. (ไทย)	=	วิสุทฺธิมรรคปกรณ์		(ภาษาไทย)

ค. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก					
คำย่อ		ชื่อคัมภีร์			ภาษา
ม.อ.อ. (ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสุทนี	อุปริปณณาสก์อรรถกถา	(ภาษาไทย)

ส.ข.อ. (ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	ชั้นธวาวรรคอรรถถา	(ภาษาไทย)
ส.ม.อ. (ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	มหาวรรคอรรถถา	(ภาษาไทย)
อง.ตัก.อ. (ไทย)	=	อังคตตรนิกาย	มโนรลปฐรณ	ตักนินบาตอรรถถา	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.อ. (ไทย)	=	อังคตตรนิกาย	มโนรลปฐรณ	จตุกกนินบาตอรรถถา	(ภาษาไทย)
จุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย)	=	จุททกนิกาย	เอกกนินบาตชาตอรรถถา		(ภาษาไทย)

อรรถถาพระอภิรรมปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
อภ.วิ.อ. (ไทย)	=	อภิรรมปิฎก วิภังค์	สัมโมหวิโนพนีอรรถถา (ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนามีเป้าหมาย คือ ความหลุดพ้นจากกิเลส ได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นรากฐานของความทุกข์ทั้งปวง ซึ่งพระพุทธองค์ทรงสอนหลักการปฏิบัติเพื่อละกิเลส ได้แก่ ศีล สมาธิ และ ปัญญา^๑ เป็นพระปัญญาที่เกิดจากการตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง แล้วทรงนำธรรมเหล่านั้นมาสอนเวไนยสัตว์ให้รู้ตาม โดยเริ่มจากการรักษาศีลเพื่อให้กายวาจาใจมีความสงบ ซึ่งเป็นที่ตั้งของกุศลธรรม คือ สมาธิและปัญญา จนสามารถรู้ความเป็นจริงของชีวิตที่ประกอบด้วยขั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่มีสัตว์บุคคล เรา เขา จิตย่อมหลุดพ้นจากกิเลสได้ในที่สุด

การเห็นแจ้งความจริงของชีวิตเพื่อความดับทุกข์ต้องเริ่มจากการศึกษาให้เข้าใจก่อน แล้วจึงปฏิบัติเพื่อให้รู้ความเป็นจริงนั้น ซึ่งพระพุทธศาสนาอธิบายชีวิตว่าประกอบด้วยขั้น ๕^๒ ที่ถูกยึดไว้ด้วยอวิชชา เรียกว่า อุปาทานขั้น ๕ อันเป็นผลให้มนุษย์ต้องมีความทุกข์ ในสังยุตนิคาย ขันธวารวรรค ซึ่งเป็นการประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับขั้น ๕ และธรรมที่เกี่ยวข้องกับขั้น ๕ เหล่านี้ มีทั้งหมด ๑๕๙ สูตร ซึ่งขัชชนียสูตร^๓ เป็นพระสูตรหนึ่งที่อยู่ในขันธวรรค ที่แสดงถึงความสำคัญของขั้น ๕ คือ สิ่งถูกเคี้ยวกินตามธรรมชาติของมัน ตัวอย่างเช่น รูปขั้น พระพุทธองค์ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะอะไรจึงเรียกรูป เพราะสลายไปจึงเรียกว่า ‘รูป’ สลายไปเพราะอะไร สลายไปเพราะหนาวบ้าง ร้อนบ้าง หิวบ้าง กระจายบ้างเพราะสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานบ้าง เพราะสลายไปจึงเรียกว่า ‘รูป’...”^๔ บุคคลที่ไม่รู้ความเป็นจริงย่อมยึดมั่นในรูปขั้นว่า เป็นเรา เป็นของเรา รูปเราควรเป็นอย่างนี้ รูปเราไม่ควรเป็นอย่างนี้ ตามอำนาจของกิเลส ทำให้บุคคลนั้นประสบทุกข์เมื่อรูปขั้นมีการเปลี่ยนแปลง แต่ผู้มีปัญญาย่อมกำหนดละอุปาทานในรูปขั้นเพราะเห็นความเป็นจริงว่ารูปไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

^๑ ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๒/๗๓.

^๒ ดูรายละเอียดใน ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๙/๖๖-๖๗.

^๓ ดูรายละเอียดใน ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๐-๑๒๕.

^๔ ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๐.

การละอุปทานชั้น ๕ นั้นต้องเกิดจากการเจริญวิปัสสนาภาวนาจนเห็นความเป็นจริงของชีวิต วิปัสสนา คือ ปัญญาเจตสิก ที่ปรากฏในมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต^๕ ที่ทำให้ผู้ปฏิบัติได้สามารถพิจารณาเห็นชีวิตโดยความเป็นชั้น ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ย่อแล้วได้แก่ รูปธรรมและนามธรรม โดยปราศจากสัตว์ บุคคล เรา เขา เป็นเบื้องต้น จากนั้นจึงพิจารณารูปนามนั้นตามสภาพธรรมชาติ ได้แก่ ไม่เที่ยงเพราะมีความเกิดดับ เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เป็นทุกข์เพราะบีบคั้น ไม่คงทนถาวร เป็นอนัตตาเพราะไม่อยู่ในอำนาจ บังคับบัญชาไม่ได้ วิปัสสนาภาวนาจึงเป็นหลักปฏิบัติที่สูงสุดในพระพุทธศาสนา ซึ่งการเจริญวิปัสสนาภาวนามีอยู่ ๒ วิธีด้วยกัน คือ ๑) สมถะยานิก คือ เจริญสมาธิมาก่อน จากนั้นจึงเจริญวิปัสสนาโดยการพิจารณาองค์ฌานที่ได้ตามความเป็นจริง ๒) วิปัสสนายานิก คือ การเจริญวิปัสสนาโดยไม่อาศัยสมาธิระดับฌาน แต่อาศัยสมาธิระดับขณิกสมาธิเป็นสมาธิชั่วขณะก็สามารถเห็นความเกิดดับของอารมณ์ได้ การเจริญวิปัสสนาทั้ง ๒ วิธี ต้องเริ่มจากการกำหนดชั้น ๕ มาเป็นอารมณ์ในการพิจารณาตามความเป็นจริงจึงเรียกว่า วิปัสสนาภาวนา ที่สามารถยกระดับจิตของปุถุชนธรรมดาให้ขึ้นสู่ระดับจิตความเป็นอริยบุคคล ตัดกระแสแห่งกิเลสได้อย่างเด็ดขาด สิ้นเชิงกำจัดสาเหตุที่ก่อให้เกิดการถือกำเนิดในภพใหม่^๖ ตัวอย่างเช่น การกำหนดรู้สภาวะธรรมหรืออารมณ์ที่ปรากฏทางอายตนะภายในและอายตนะภายนอก ที่เป็นปัจจัยของการเกิดผัสสะ ให้มีความกำหนดยินดี ในรูปที่พึงรู้ด้วยตา เสียงที่พึงรู้ด้วยหู กลิ่นที่พึงรู้ด้วยจมูก รสที่พึงรู้ทางลิ้น โผฏฐัพพะที่พึงรู้ด้วยกาย และธรรมารมณ์ที่พึงรู้ด้วยใจ ซึ่งการมีสติรู้เท่าทันอารมณ์ที่กระทบเช่นนี้อยู่นิ่ง ๆ สติ สมาธิ ปัญญา ย่อมเจริญตามลำดับ จนวิปัสสนาญาณแก่กล้า เข้าถึงมรรคญาณ ดับกิเลสโดยสมบูรณ์ประหารบรรลุป่าณพระอริยบุคคล

ดังนั้น เพื่อเป็นการส่งเสริมการประพฤติปฏิบัติธรรมตามคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในชั้นขณิกสูตร ซึ่งมีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับธรรมปริยายที่เป็นไปในส่วนของชั้น ๕ ซึ่งเป็นทุกข์เพราะอุปาทาน ซึ่งมีลักษณะเสื่อมสลายไปตามเหตุปัจจัย โดยมีกิเลสเครื่องเศร้าหมองที่คอยผูกใจสัตว์ทั้งหลายให้เวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ และหลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาอันเป็นแนวทางแห่งการบรรลุมรรคผลนิพพาน เพื่อเป็นการเสริมสร้างองค์ความรู้ที่สามารถน้อมนำมาเป็นบาทฐานและเป็นแนวทางในการเจริญวิปัสสนาภาวนา และสามารถตอบคำถามของผู้ปฏิบัติธรรมเกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนาภาวนาได้อย่างถูกต้องตรงตามความเป็นจริง ซึ่งจะเป็นปัจจัยในการรักษาหัวใจของการเจริญธรรมเพื่อความดับทุกข์ในพระพุทธศาสนาสืบต่อไป

^๕ สมาน บุญยรักษ์, พจนานุกรมอภิธรรม ๗ คัมภีร์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสาสน์, ๒๕๒๖), หน้า ๑๕.

^๖ ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๕/๙๙.

๑.๒ คำถามวิจัย

- ๑.๒.๑ เนื้อหาและสาระสำคัญในच्छนียสูตรเป็นอย่างไร
- ๑.๒.๒ การเจริญวิปัสสนาภาวนาในच्छนียสูตรเป็นอย่างไร

๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๓.๑ เพื่อศึกษาเนื้อหาและสาระสำคัญในच्छนียสูตร
- ๑.๓.๒ เพื่อศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในच्छนียสูตร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และเชิงพรรณนา (Descriptive Research) โดยศึกษาเนื้อหาและสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการเจริญวิปัสสนาภาวนาในच्छนียสูตร ตามหลักคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทมีขอบเขตของการวิจัยดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ผู้วิจัยมุ่งเน้นศึกษาเนื้อหา สาระสำคัญในच्छนียสูตรเพื่อให้ทราบ ความเป็นมาความสำคัญ หลักธรรมที่ปรากฏ ประโยชน์จากการศึกษา ความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรมในच्छนียสูตรกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน พร้อมทั้งการนำไปประยุกต์ใช้โดยพระสุตรมีเนื้อหาอยู่ในพระไตรปิฎกภาษาไทยเล่มที่ ๑๗ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านการศึกษา

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ เป็นการศึกษาเฉพาะเนื้อหาและสาระสำคัญในच्छนียสูตรตามหลักคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท โดยศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยอรรถกถาภาษาไทย ชุด ๙๑ เล่ม ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๕ ปกรณวิเสสวิสุทธิธรรมรคภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยหนังสือและตำราอื่นๆที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา รวมทั้งวิทยานิพนธ์ เอกสารทางวิชาการและรายงานการวิจัยต่าง ๆ เพื่อนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษามาวิเคราะห์ สรุป เรียบเรียง นำเสนอแบบบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ च्छนียสูตร หมายถึง พระสูตรว่าด้วยผู้ถูกเคี้ยวกิน คือผู้ที่ถูกขันธ ๕ ทำให้ทุกข์ เพราะอุปาทานขันธ ๕ ซึ่งมีเหตุปัจจัยต่าง ๆ ทำให้เสื่อม สลายไป ทั้งขันธ ๕ ในอดีตกาล เราก็เคยถูก

อนาคต และปัจจุบัน เราก็ถูกชั้น ๕ เคี้ยวกินแล้ว ส่วนผู้ที่มีปัญญาย่อมพิจารณาชั้น ๕ ตามความเป็นจริงตามกฎของไตรลักษณ์ ซึ่งปรากฏอยู่ใน พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธรวรรค เล่มที่ ๑๗

๑.๕.๒ การเจริญวิปัสสนาภาวนา หมายถึง การอบรมจิตเพื่อให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งตามสภาวะธรรมจริงในชั้น ๕ ได้แก่ อนิจจังคือสภาพที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ทุกขังคือสภาพที่ถูกบีบคั้น ครอบงำอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และอนัตตาคือสภาพที่ไม่อยู่ในอำนาจ ควบคุมไม่ได้ ไม่ใช่สัตว์ บุคคล เรา เขา เพื่อเป้าหมายเดียว คือการบรรลุมรรคผลนิพพาน

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ตำรา เอกสารทางวิชาการ รายงานการวิจัย และหนังสือต่างๆที่เกี่ยวข้องมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑.๖.๑ คัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

- ๑) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เนื่องในมหามงคลสมัยฉลองราชสมบัติ ๕๐ ปี ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และเนื่องในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมายุ ๕ รอบของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙
- ๒) พระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถาที่เป็นภาษาไทยแปลจำนวน ๕๕ เล่ม ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยพุทธศักราช ๒๕๕๓
- ๓) หนังสือ คัมภีร์อรรถกถา คัมภีร์ฎีกา คัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค เป็นต้น

๑.๖.๒ ตำราทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง

- ๑) พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ, ป.ธ.๙) ได้อธิบายไว้ในหนังสือ “วิปัสสนากรรมฐาน ภาคปฏิบัติ” ว่า ปหานปธาน เพียรละ ได้แก่ เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้วให้เสื่อมไป คือเพียรละอนุสัยกิเลสทั้ง ๗ ประการนั่นเอง เพราะกิเลสเหล่านี้หรือบาปเหล่านี้เกิดขึ้นมาแล้ว ตั้งแต่ภพก่อนชาติก่อน และยังจะเกิดต่อไปอีกไม่มีวันสิ้นสุดยุติลงได้ ในเมื่อบุคคลไม่ละให้เด็ดขาด คือเป็นสมุจเฉตพหาน ตัตรากทั้งได้เมื่อใด เมื่อนั้นแหละจึงจะชื่อว่าละได้เด็ดขาด^๗
- ๒) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) แสดงข้อความอธิบายในหนังสือ “พุทธธรรม ฉบับเติม” ว่าการแสดงชั้น ๕ มุ่งให้เห็นว่าสิ่งที่เรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เป็นต้นนั้น เมื่อแยกออกไปแล้วก็จะพบแต่ส่วนประกอบ ๕ ส่วนเท่านั้น ไม่มีสิ่งอื่นเหลืออยู่ที่จะมาเป็นตัวตนต่างหากได้ แสดงถึง

^๗ พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ, ป.ธ.๙), วิปัสสนากรรมฐานภาคปฏิบัติ, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ กุฑมอร์นิง, ๒๕๔๘), หน้า ๑๙๘-๑๙๙.

ความเป็นอนัตตา ให้เห็นว่าชีวิตเป็นเพียงการประชุมเข้าของส่วนประกอบต่างๆ หน่วยรวมของส่วนประกอบเหล่านี้ ก็ไม่ใช่ตัวตน ส่วนประกอบแต่ละอย่างๆนั้นเอง ก็ไม่ใช่ตัวตน และสิ่งที่เป็นตัวตนอยู่ต่างหากจากส่วนประกอบเหล่านี้ก็ไม่มี เมื่อมองเห็นเช่นนั้นแล้ว ก็จะถอนความยึดมั่นถือมั่นในเรื่องตัวตนได้^๘

๓) พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) แสดงข้อความอธิบายในหนังสือ “วิปัสสนานัยเล่ม ๑” ว่า การตามรู้ขั้น ๕ อายุตะนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ มีนัยที่กล่าวไว้ด้วยการกำหนดว่า “เห็นหนอ” “ได้ยินหนอ” เป็นต้น ต่างกันเพียงชื่อตามสภาวะนั้นๆ นักปฏิบัติผู้ตามรู้สภาวะเห็นว่า “เห็นหนอ” เป็นผู้ตามรู้ขั้น ๕ ย่อมสำคัญว่ามีเพียงรูป เวทนา เป็นต้น ซึ่งเป็นสภาวะธรรมปัจจุบันอันเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่สวยงาม^๙

๔) พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) แสดงข้อความอธิบายในหนังสือ “วิปัสสนานัยเล่ม ๒” ว่าผู้เข้าใจว่ารูปนามมีสภาพน่ากลัว เพราะขณะแห่งความตายปรากฏในทุกขณะที่รูปนามเก่าดับไปแล้วรูปนามใหม่ยังไม่เกิดขึ้น ไม่มีเวลาใดที่มั่นใจได้ว่าจะไม่ตาย นอกจากนั้นในเวลาทีรู้สึกทุกขเวทนาที่ทนได้ยาก ก็เข้าใจว่าเป็นกองทุกข์ ไม่ใช่สุขถาวรตามที่ตนต้องการ ด้วยเหตุนี้ผู้ที่รู้เห็นความเกิดดับของสภาวะ ย่อมเข้าใจว่ารูปดังกล่าวน่ากลัว ไม่ดีงาม เป็นทุกข์ เพราะถูกบีบคั้น โดยความเกิดดับ หรือเพราะดับสูญอยู่เสมอ^{๑๐}

๕) พระสัมมชิติกะ ธัมมาจริยะ ได้กล่าวอธิบายขั้น ๕ ไว้ในหนังสือปรมัตถโชติกะปริจเฉทที่ ๑-๒-๖ ไว้ว่า ขั้น ๕ นั้นตามธรรมดาสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ โดยมากมีความเข้าใจว่าความเป็นอยู่ต่าง ๆ ที่ปรากฏขึ้นแก่ตน เช่น การทำ การพูด การคิดนึก ความสบาย ความไม่สบาย ดีใจ เสียใจ และการเปลี่ยนแปลงไปต่าง ๆ ของร่างกาย เป็นต้น เหล่านี้เป็นตัวเรา เป็นของเรา แทบทั้งสิ้น ซึ่งล้วนแต่เป็นอัตตทิฎฐิ คือยึดถือว่ามีตัวมีตนทั้งสิ้น แต่ความจริงนั้น ความเป็นไปต่าง ๆ เหล่านี้ หาใช่เป็นเรา เป็นเขาไม่ เป็นสภาพของขั้น ๕ แท้ ๆ^{๑๑}

^๘ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับเดิม), พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (นนทบุรี: โรงพิมพ์พิมพ์ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๒๔.

^๙ พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภังค์, (นครปฐม: หจก.ซีเอไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๕๐), หน้า ๒๗๑.

^{๑๐} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภังค์, (นครปฐม: หจก.ซีเอไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๔๕.

^{๑๑} พระสัทธัมมชิติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทิพยวิสุทธิ์ การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๕๐.

๑.๖.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑) พระทองประเสริฐ สีลสัโร (มาทัน) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในอนัตตลักขณสูตร” พบว่า การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท คือ การปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญารู้แจ้งในเรื่องรูป นามตามความเป็นจริง อารมณ์ของการปฏิบัติวิปัสสนา คือ วิปัสสนาภูมิ ๖ ย่อเป็น ๒ คือ รูป นาม วิธีการปฏิบัติวิปัสสนา คือ การเจริญสติปัฏฐาน ด้วยการพิจารณาเห็นกายในกาย การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา การพิจารณาเห็นจิตในจิต การพิจารณาเห็นธรรมในธรรม ซึ่งการกำหนดรู้ในฐานทั้ง ๔ นี้ เป็นการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔^{๑๒}

๒) พระวรรณะ มหาคมภิโร (ไตน้อย) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิธีการนำเสนอเรื่องอายตนะ ๖ ในหนังสือทวาร ๖ ของทันตแพทย์สม สุจิรา” พบว่า อายตนะคือ เครื่องต่อภายนอกกับภายใน สิ่งที่ได้รับรู้แบ่งออกเป็น ๒ ประการ คือ ๑) อายตนะภายใน หมายถึง เครื่องต่อภายใน หรือเครื่องรับรู้ที่เรียกว่าอินทรีมี ๖ คือ จักขุ (ตา) โสตะ (หู) ฆานะ (จมูก) ชิวหา (ลิ้น) กาย (กาย) มโน (ใจ) ๒) อายตนะภายนอก หมายถึง เครื่องต่อภายนอก หรือสิ่งที่ถูกรู้มี ๖ คือ รูป (รูป) สัททะ (เสียง) คันธะ (กลิ่น) รส (รส) โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ต้องกาย) ธรรมารมณ์ (อารมณ์ที่เกิดกับใจ)^{๑๓}

๓) พระคณิน โสทโร (เมืองเกิด) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาการพัฒนาปัญญาเพื่อการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า การบรรลุธรรม หมายถึง การทำให้แจ้ง เป็นการบรรลุโลกุตตรธรรม ๙ อย่างใดอย่างหนึ่ง การรู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ โดยการเจริญสมถยานิกและวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ การกำหนดรู้กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธัมมานุปัสสนา ให้เห็นไตรลักษณ์ตามความเป็นจริง ได้แก่ (๑) มรรค ๔ คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตตมรรค (๒) ผล ๔ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตตผล และ (๓) นิพพาน ๑ คือ สภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์สมบูรณ์^{๑๔}

๔) พระมหาสมนึก เตชปญฺโญ (สินสุทฺธิ) “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างชั้น ๕ กับอายตนะ ๑๒ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า วิปัสสนาภาวนา เป็นการ

^{๑๒} พระทองประเสริฐ สีลสัโร (มาทัน), “การศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในอนัตตลักขณสูตร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

^{๑๓} พระวรรณะ มหาคมภิโร (ไตน้อย), “ศึกษาวิธีการนำเสนอเรื่องอายตนะ ๖ ในหนังสือทวาร ๖ ของทันตแพทย์สม สุจิรา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

^{๑๔} พระคณิน โสทโร (เมืองเกิด), “ศึกษาการพัฒนาปัญญาเพื่อการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

ฝึกฝนอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามความเป็นจริง โดยอาศัยการกำหนดรู้รูปนามในปัจจุบันอารมณ์ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งเป็นการใช้สติกำหนดรู้อารมณ์คือรูปนามขั้น ๕ ทางอายตนะ ๑๒ ที่ปรากฏทางกาย เวทนา จิต และธรรม จนเกิดปัญญาเห็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย ซึ่งพระพุทธองค์ทรงรับรองว่า ทางนี้เป็นทางสายเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโสมนัส เพื่อบรรลุธรรม (อริยมรรค) และเพื่อให้แจ้งพระนิพพาน^{๑๕}

๕) พระมหาสามารถ อธิจิตโต (มนัส) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในทุกขสมุทฺยสูตร” พบว่า การเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มีแนวทางการเจริญ ๒ แบบ คือ (๑) แบบสมถยานิกะ คือ การเจริญวิปัสสนาโดยอาศัยวิธีการของสมถะเป็นบาท เป็นการเจริญสมถะก่อนวิปัสสนา ทำองค์ฌาน คือ วิตก วิจาร์ ปิติ สุข เอกัคคตา ให้เกิดขึ้นจนเป็นนิวาสภาวะแล้วยกจิตออกจากองค์ฌาน พิจารณาเห็นพระไตรลักษณ์ (๒) แบบวิปัสสนายานิกะ คือ การเจริญวิปัสสนาโดยอาศัยอารมณ์วิปัสสนาล้วน มีอารมณ์ ๖ เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ คือ ขั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ โดยสรุปได้แก่ รูป – นาม^{๑๖}

จากการศึกษาทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบเอกสารที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับเพียงพอต่อการวิจัยครั้งนี้ ทำให้ผู้วิจัยสามารถอาศัยหลักการ แนวคิด เพื่อเป็นข้อมูลในการศึกษาเนื้อหาและสาระสำคัญที่เกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนาภาวนาในชั้นขั้นยสุตรสืบต่อไป

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมุ่งศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาและสาระสำคัญที่ปรากฏในพระสูตรและการนำไปประยุกต์ใช้อย่างไรในการเจริญวิปัสสนาภาวนานำมาสรุป เรียบเรียงบรรยายเชิงพรรณนา ดังต่อไปนี้

๑.๗.๑ เก็บรวบรวมข้อมูลชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิที่เกี่ยวข้องกับชั้นขั้นยสุตรและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เพื่อใช้ประกอบการวิจัย โดยรวบรวมจากแหล่งต่างๆดังนี้

๑) ศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยอรรถกถาแปลปกรณ์วิเสสและเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระสูตรเพื่อขยายความในเนื้อหา

๒) ศึกษาข้อมูลจากตำรา หนังสือ เอกสารทางวิชาการและวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง

^{๑๕} พระมหาสมนึก เดชปณฺโณ (สินสุทธิ), “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างขั้น ๕ กับอายตนะ ๑๒ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), บทคัดย่อ.

^{๑๖} พระมหาสามารถ อธิจิตโต (มนัส), “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในทุกขสมุทฺยสูตร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

๑.๗.๒ นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษามาจัดลำดับความสำคัญ และตรวจสอบสอดคล้องกับ
คัมภีร์พระไตรปิฎก

๑.๗.๓ วิเคราะห์ เรียบเรียง และนำเสนอข้อมูลแบบบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๗.๔ นำเสนออาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์

๑.๗.๕ ปรับปรุง แก้ไข เรียบเรียงตามคำแนะนำ และนำเสนอผลงานสารนิพนธ์

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๘.๑ ทำให้ทราบเนื้อหาและสาระสำคัญในชั้นชั้นยสูตร

๑.๘.๒ ทำให้ทราบการเจริญวิปัสสนาภาวนาในชั้นชั้นยสูตร

บทที่ ๒

เนื้อหาและสาระสำคัญในขันขณียสูตร

การแสดงพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์เป็นไปเพื่อการรู้แจ้งในชีวิตคืออริยสัจทั้ง ๔ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เมื่อบุคคลเห็นสัจจะทั้ง ๔ อย่างสมบูรณ์ ชีวิตย่อมเปลี่ยนแปลงจากความเป็นปุถุชน ผู้ไม่รู้จักความจริงของชีวิต สู่ความเป็นอริยชน ผู้รู้แจ้งในชีวิต ถือว่าเป็นเป้าหมายอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา ซึ่งการที่บุคคลจะสามารถรู้สัจจะในชีวิตนั้นพระพุทธองค์ได้วางหลักของการศึกษาที่เรียกว่าสิกขาไว้ ๓ ประการ ได้แก่ ศีลสิกขาคือศีล จิตสิกขาคือสมาธิ และปัญญาสิกขาคือปัญญา เมื่อปฏิบัติตามหลักการที่พระองค์วางไว้อย่างถูกต้อง บุคคลนั้นย่อมบรรลุถึงเป้าหมายอันสูงสุดได้ ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยกำหนดศึกษา ขันขณียสูตร โดยกำหนดประเด็นศึกษาดังนี้

๒.๑ นิยามความหมายของขันขณียสูตร

๒.๒ ความเป็นมาของขันขณียสูตร

๒.๓ เนื้อหาของขันขณียสูตร

๒.๔ หลักธรรมที่ปรากฏในขันขณียสูตร

๒.๕ สรุปท้ายบท

๒.๑ นิยามความหมายของขันขณียสูตร

๒.๑.๑ ความหมายตามหลักสัททนาย

ขันขณียสูตรเป็นหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้เกี่ยวกับ การสำรวมอินทรีย์ ซึ่งขันขณียสูตรมีความหมาย ดังต่อไปนี้

ศัพท์ว่า ขนฺข, ขาถนีย แปลว่า ของขบเคี้ยวมีหลายอย่างหรือ^๑ ของควรเคี้ยว, ของเคี้ยว, ของกินเล่น ขาถิตพฺพนติ ขนฺขํ ของที่ต้องเคี้ยว^๒

^๑ พระมหาสมปอง มุทิโต แปลและเรียบเรียง, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยุมงคลปริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๕๔๘.

^๒ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙,ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เสียงเสียง, ๒๕๕๐), หน้า ๒๐๓.

ศัพท์ว่า สุตต์ ศัพท์เดิมเป็น สุตต ศัพท์ (ลง สิ ปฐมาวินิตติ ฝ่ายเอกวจนะ เอา สิ กับ อ ที่สุดศัพท์แห่ง สุตต เป็น อ สำเร็จรูปเป็น สุตต์) แปลว่า สูตรหรือพระสูตร ปาพจน์ พระพุทธพจน์^๓ หรือสุตต์ ศัพท์มีวิเคราะห์ว่า อภิสเวติ อตเถติ = สุตต์ สุตต์ แปลว่า สูตรที่หลังเนื้อความออกมา สุ ธาตุ ในความหมายว่า ไหล, หลัง ต ปัจจัย ช้อน ต^๔

ดังนั้น ขันนียสูตรตามความหมายในสัททนต์จึงหมายถึง พุทธพจน์ที่กล่าวถึงสิ่งที่ถูกเคี้ยว กิน ในที่นี้ท่านหมายถึงขันธ ๕ ที่มีสภาวะเกิดดับตามธรรมชาติ บุคคลผู้ยึดมั่นในธรรมชาติเหล่านี้ย่อม ประสบกับความทุกข์ทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต

๒.๑.๒ ความหมายตามหลักอรรถนัย

ความหมายของขันนียสูตรปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๗ ว่าด้วยสิ่งที่ถูกขันธ ๕ เคี้ยวกิน จากอุปทานขันธ ๕ ได้แก่รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่มีสภาพตามธรรมชาติ ใน อรรถกถาขันนียสูตรที่ ๗ ท่านแสดงความหมายไว้ ๒ อย่าง คือ

๑) ความหมายในวิปัสสนา พระอรรถกถาจารย์แสดงว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าจะตรัสหมายเอาการระลึกถึงด้วยอำนาจอภิญญาก็หาไม่ แต่ตรัสหมายเอาสมณพราหมณ์ผู้ระลึกถึงขันธที่เคยอาศัย อยู่ในภพก่อนด้วยอำนาจวิปัสสนา”^๕

๒) ความหมายในขันธ ๕ พระอรรถกถาจารย์แสดงว่า “พระองค์จึงตรัสว่า สมณะหรือพราหมณ์ย่อมระลึกถึงขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปทาน ๕ เหล่านั้นทั้งหมด หรือขันธใดขันธหนึ่ง บรรดาขันธซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปทาน ๕”^๖

ดังนั้น ความหมายของขันนียสูตรในอรรถนัยท่านให้ความหมายของการระลึกขันธ ๕ โดยวิปัสสนาปัญญา เป็นการระลึกตามความจริงที่เป็นอยู่ ซึ่งอุปทานขันธ ได้แก่ อุปทานในรูป อุปทานในเวทนา อุปทานในสัญญา อุปทานในสังขาร อุปทานในวิญญาณ โดยที่แต่ละขันธมีสภาวะที่เสื่อมสลายไปตามธรรมชาติของมันเอง

^๓ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ฉบับชุดศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๗๑๗.

^๔ พระอุดมคณาธิการ (ขวินทร์ สระคำ), ศ.พิเศษ ดร. จำลอง สารพัดนึก, พจนานุกรมบาลี-ไทย, สำหรับนักศึกษา ฉบับปรับปรุงใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๔๐๔.

^๕ ส.ช.อ. (ไทย) ๑/๑๙๐.

^๖ ส.ช.อ. (ไทย) ๑/๑๙๐.

๒.๒ ความเป็นมาของच्छนียสูตร

๒.๒.๑ เหตุเกิดของच्छนียสูตร

ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ทรงตรัสเหตุตามข้อความที่ปรากฏว่า “เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถีพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เมื่อระลึกที่ระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ทั้งหมดระลึกถึงอุปาทานชั้นทั้ง ๕ ประการ หรืออุปาทานชั้นประการใดประการหนึ่ง”^๗ ในพระสูตรไม่ได้ระบุชัดเจนว่าภิกษุที่รับฟังธรรมนั้นมีจำนวนกี่รูป พระอรรถกถาจารย์อธิบายถึงเหตุที่พระองค์ทรงตรัสพระสูตรนี้ว่า

บุพเพนิวาสานุสสติญาณนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจะตรัสหมายเอาการระลึกถึงด้วยอำนาจ อภิญญาก็หาไม่ แต่ตรัสหมายเอาสมณพราหมณ์ผู้ระลึกถึงชั้นที่เคยอาศัยอยู่ในภพก่อนด้วยอำนาจ วิปัสสนาด้วยเหตุนี้แล พระองค์จึงตรัสว่า สมณะหรือพราหมณ์ย่อมระลึกถึงชั้นอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ๕ เหล่านั้นทั้งหมด หรือชั้นใดชั้นหนึ่ง บรรดาชั้นซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ๕ เหล่านั้น^๘

จากข้อความข้างต้นวิเคราะห์ได้ว่าเหตุที่พระพุทธองค์ทรงตรัสพระสูตรนี้เพราะภิกษุกลุ่มนี้เป็นผู้มีอุปนิสัยในธรรม เคยฝึกตนจนสามารถระลึกชาติได้ด้วยญาณซึ่งเคยฝึกมาในอดีต แต่ไม่อาจหลุดพ้นจากกิเลสได้ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงตรัสถึงการระลึกถึงอุปาทานชั้น ๕ เมื่อว่าโดยเหตุแห่งการ แสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคแล้ว พระอรรถกถาจารย์ ผู้รจนาคัมภีร์สมังควลีลาสินี (คัมภีร์อรรถกถา อธิบายความในทีฆนิกาย) อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคอีกทั้งเหล่าพระสาวก มีเหตุแห่งการ แสดงธรรมแก่พุทธบริษัทตามสถานที่ต่าง ๆ ๔ ประการ^๙ คือ

๑) อัดตัสมาสยะ เหตุแห่งการแสดงธรรมตามพระอัธยาศัยของพระองค์เอง โดยไม่ต้องมีผู้ใดทูลอาราธนา เช่น อากังขะยสูตร พระสูตรที่ทรงแสดงธรรมไปตามเนื้อหาโดยไม่มีคำถาม-ตอบและไม่ผู้ใดทูลถาม พระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ พระวิหารเชตวัน เขตพระนครสาวัตถี โดยทรงมุ่งแสดงอานิสงส์ของศีลเป็นสำคัญ และยกความหวัง ๑๗ ประการ ซึ่งเป็นเรื่องที่คนทั่วไปอยากได้ มาเป็นจุดเริ่มต้นแห่งการพัฒนาจิตของ ผู้หวัง คือไม่ว่าจะหวังอะไรใน ๑๗ ประการนั้น ความหวังไม่ได้เกิดขึ้นลอย ๆ แต่ผู้หวังต้องลงมือปฏิบัติด้วย แล้วทรงแสดงวิธีปฏิบัติ

^๗ ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๐.

^๘ ส.ข.อ. (ไทย) ๓/๑๐๙.

^๙ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, บทนำ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า [๘].

โดยเริ่มจากการรักษาศีล ปฏิบัติธรรมเจริญสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน ซึ่งเป็นการพัฒนาทางจิต และผลของการแสดงพระสูตรนี้ ทำให้ภิกษุทั้งหลายที่มาฟังต่างมีใจยินดีชื่นชมในพระภาชิต^{๑๐}

๒) ปรัชมาสยะ เหตุแห่งการแสดงธรรมตามอัยยาศัยของผู้อื่น ที่ทรงตรวดดูด้วย พระญาณก่อนเสด็จไปโปรด โดยทรงมุ่งประโยชน์เป็นการเฉพาะสำหรับผู้ฟัง เช่น มหาราหุโลวาทสูตรพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่พระราหุล ในขณะที่ท่านมีอายุ ๑๘ ปี ซึ่งเป็นวัยที่กำลังคำนึงถึงเรือนร่างหรือรูปร่างทั้งของตนเองและผู้อื่น จึงทรงสอนให้พิจารณาชั้น ๕ และกัมมัฏฐานอีกหลายอย่าง เพื่อบรรเทาความพอใจและความกำหนดในเรือนร่าง และผลของการแสดงพระสูตรนี้ทำให้พระราหุลมีใจยินดีชื่นชมในพระภาชิต^{๑๑}

๓) ปุจฉาสลิกะ เหตุแห่งการแสดงธรรมตามคำถาม เช่น วมมิกสูตร พระสูตรที่ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่พระกุมารกัสสปะ โดยทรงตอบปริศนาธรรม ๑๕ ข้อ ของเทวดา ที่พระกุมารกัสสปะนำมาทูลถาม เป็นบรรยายโวหาร แบบถาม - ตอบ เช่น พระกุมารกัสสปะ ถามว่า อะไรชื่อว่า จอมปลวก พระผู้มีพระภาคตอบว่า ร่างกาย ดังนี้ เป็นต้น และผลของการแสดงพระสูตรนี้ ทำให้พระกุมารกัสสปะมีใจยินดีชื่นชมในพระภาชิต^{๑๒}

๔) อัฏฐุปัตติกะ เหตุแห่งการแสดงธรรมตามเรื่องหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ๆ เช่น มหาสุญญตสูตร พระสูตรที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายมีท่าน พระอานนท์ เป็นต้น ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ เกี่ยวกับสุญญตาวិหารธรรม (ธรรมอันเป็นเครื่องอยู่ด้วยความว่างของพระชินาสพทั้งหลาย)^{๑๓} ว่าด้วยโทษของการอยู่คลุกคลีด้วยหมู่คณะของภิกษุหลายรูปที่มาพักอยู่ร่วมกัน โดยทรงดำหนิพร้อมกับอธิบายวิธีการฝึกให้มีสุญญตาวิหารธรรม, วิธีอยู่ด้วยสุญญตาวิหารธรรมและเหตุผลโดยละเอียด และผลของการแสดงพระสูตรนี้ ทำให้ พระอานนท์มีใจยินดีชื่นชมในพระภาชิต^{๑๔}

ซึ่งเหตุเกิดของขัชนียสูตรนี้จัดอยู่ในประเภท “อัตตัตตมาสยะ” เหตุแห่งการแสดงธรรมตามพระอัยยาศัยของพระองค์เอง โดยไม่ต้องมีผู้ใดทูลอาราธนา ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสเนื้อความของพระสูตรกับภิกษุที่กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระภิกษุว่า “ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือ

^{๑๐} คุรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๖๔-๖๙/๕๖-๖๒.

^{๑๑} คุรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑๓-๑๒๑/๑๒๕-๑๓๓.

^{๑๒} คุรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๙-๒๕๑/๒๖๗-๒๗๓.

^{๑๓} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, บทนำ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๙, หน้า [๕๔].

^{๑๔} คุรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๔/๑๘๕-๑๘๖/๒๒๒-๒๓๓.

พราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เมื่อระลึกก็ระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น
ทั้งหมดระลึกถึงอุปาทานชั้นทั้ง ๕ ประการ หรืออุปาทานชั้นประการใดประการหนึ่ง”^{๑๕}

๒.๒.๒ รูปแบบของชัชชนียสูตร

พระสูตรแต่ละสูตรในพระสูตรตันตปิฎก ล้วนมีรูปแบบอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง
ในรูปแบบ ๙ อย่างแห่งพุทธพจน์ ที่มีชื่อเฉพาะว่า “นวัจนวคัสตฤศาสน์” (คำสั่งสอนของพระศาสดามี
องค์ ๙) คือ

๑) สุตตะ คือระเบียบคำที่เป็นความเรียงแสดงหรือบรรยายข้อธรรมให้ผู้ฟังเห็น
ประจักษ์ บางกรณีอาจบรรยายเป็นอุปมาโวหารก็มีหรือตั้งประเด็นปัญหาขึ้นถามแล้วตอบเองก็มี เช่น
ระเบียบคำในพระสูตรทั่ว รวมทั้งในพระวินัยปิฎก และคัมภีร์นิกายเทส (จูฬนิกายเทส และมหานิกายเทส
ผลงานของพระสารีบุตรเถระ)

๒) เคยยะ คือระเบียบคำที่เป็นประเภทร้อยกรองผสมกับคำประเภทร้อยแก้ว เช่น
ระเบียบคำในพระสูตรทั้งหลายที่มีคาถาประพันธ์

๓) เวยยาकरणะ คือระเบียบคำที่เป็นประเภทร้อยแก้วล้วน เช่น ระเบียบคำในพระ
อภิธรรมทั้งหมดและพระสูตรทั้งหลายที่ไม่มีคาถาประพันธ์

๔) คาถา คือระเบียบคำที่เป็นประเภทร้อยกรองล้วน เช่น ระเบียบคำในธรรมบท
(ขุ.ธ.) เถรคาถา (ขุ.เถร.) เถรีคาถา (ขุ.เถรี.)

๕) อุทาน คือระเบียบคำที่พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งออกมาโดยมิได้ทรงนึกไว้ก่อน อาจ
เป็นคำประเภทเวยยาकरणะก็มี เป็นคำประเภทคาถาก็มี เช่น ระเบียบคำในคัมภีร์อุทาน (มี ๘๒ สูตร)

๖) อิติวุตตกะ คือระเบียบคำที่มีการกล่าวอ้างข้อความอื่นมาประกอบโดยมีคำว่า
“วุตติ เหตุ ภควตา”(สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้) เป็นคำเชื่อมความเพื่อนำเข้าสู่คาถาหรือพุทธ
พจน์ เช่น ระเบียบคำในคัมภีร์อิติวุตตกะ (มี ๑๑๐ สูตร)

๗) ชาตกะ คือระเบียบคำที่มุ่งเล่าเรื่องในอดีต เป็นบุพพริยา เช่น ระเบียบคำในคัมภีร์
ชาตกะ หรือชาตก ซึ่ง เป็นประเภทร้อยกรองหรือคาถาล้วน

๘) อัปภูตธรรม คือระเบียบคำที่แสดงถึงเรื่องที่น่าอัศจรรย์ไม่เคยมี เช่น ระเบียบคำใน
พระสูตรทั้งหลายที่กล่าวถึงอัปภูตธรรม

^{๑๕} ส.ข. (ไทย) ๑๓/๗๙/๑๒๐.

๙) เวทัลละ คือระเบียบคำแบบถาม-ตอบ เช่น ระเบียบคำในพระสูตรที่เป็นปจฺฉาวิเสสา คือที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงตามคำทูลถาม แต่มีลักษณะสำคัญ ๒ อย่าง คือ (๑) ทูลถามเพื่อขอความรู้ (เวทญฺจ) (๒) ผู้ทูลถามฟังแล้วพอใจติดใจ (ตฺถุญฺจ) ทูลถามต่อไปอีก เช่น ระเบียบคำในจุฬเวทัลลสูตร (ม.ม.) มหาปุณณมสูตร (ม.อ.)^{๑๖}

ซึ่งรูปแบบของขัชนียสูตร เป็นแบบสูตร คือระเบียบคำที่เป็นความเรียงแสดงหรือบรรยายข้อธรรมให้ผู้ฟังเห็นประจักษ์ และตั้งประเด็นปัญหาขึ้นถามแล้วตอบเองก็มี^{๑๗} ดังนี้

อุปาทานขันธ ๕ ประการ เป็นอย่างไร คือ เมื่อระลึกก็ระลึกถึงรูปอย่างนี้ว่า ‘ในอดีตกาล เรามีรูปอย่างนี้’ เมื่อระลึกก็ระลึกถึงเวทนาอย่างนี้ว่า ‘ในอดีตกาล เรามีเวทนาอย่างนี้’ เมื่อระลึกก็ระลึกถึงสัญญาอย่างนี้ว่า ‘ในอดีตกาล เรามีสัญญาอย่างนี้’ เมื่อระลึกก็ระลึกถึงสังขารอย่างนี้ว่า ‘ในอดีตกาล เรามีสังขารอย่างนี้’ เมื่อระลึกก็ระลึกถึงวิญญาณอย่างนี้ว่าในอดีตกาล เรามีวิญญาณอย่างนี้^{๑๘},

ดังนั้น ขัชนียสูตรเป็นพระสูตรที่มีเหตุเกิด ณ พระเชตะวัน อารามของอนาถปิณฑิก เศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี พระพุทธองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายให้เห็นโทษของอุปาทานขันธและ และพิจารณาวิปัสสนาโดยการพิจารณาขันธตามที่มันเป็น เพื่อให้ดับทุกข์จากอุปาทานขันธ ๕ ซึ่งพระสูตรนี้เป็นประเภทของ “อิตถัสมายะ ” ที่พระพุทธองค์แสดงตามพระอัธยาศัย โดยไม่ต้องมีผู้ใดทูลอาราธนา ซึ่งเป็นรูปแบบสูตร คือ พระพุทธองค์ตั้งประเด็นปัญหาแล้วทรงตอบเอง

๒.๓ เนื้อหาของขัชนียสูตร

ขัชนียสูตรมีเนื้อหาปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๙ พระสูตรตันตปิฎกเล่มที่ ๙ สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค สามารถแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๔ ตอน ดังนี้

ตอนที่ ๑ พระบรมศาสดาได้ทรงแสดงถึงการระลึกถึงอุปาทานขันธ ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นอนัตตา ที่ถูกเคี้ยวกิน กล่าวคือที่ เรียกว่ารูปเพราะสลายไป สลายไป เพราะหนาวบ้าง ร้อนบ้าง หิวบ้าง กระหายบ้าง สัมผัสแห่งเลื้อบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน

^{๑๖} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, บทนำ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๙, หน้า [๙].

^{๑๗} สุเทพ พรหมเลิศ, พระไตรปิฎกศึกษา เล่ม ๙, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๙-๒๐.

^{๑๘} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๐-๑๒๑.

บ้าง สลายไปตามธรรมชาติของขั้นทั้ง ๕ บุคคลผู้ยังไม่เห็นแจ้งในธรรมเหล่านี้ย่อมยึดมั่นในขั้น ทำให้อย่างทุกขในที่สุด

ตอนที่ ๒ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถึงอริยสาวกผู้รู้แจ้งในขั้นที่ถูกเคี่ยวกินว่า เป็นผู้พิจารณาขั้น ๕ ของท่านว่ามีความเสื่อมสลายไปตามเหตุปัจจัย ทั้งในอดีตกาลขั้น ๕ ก็มีลักษณะถูกเคี่ยวกิน เหมือนกับขั้น ๕ ที่ถูกเคี่ยวกินในปัจจุบัน และขั้น ๕ ที่เป็นอนาคตก็ถูกกระทำเคี่ยวกิน เหมือนกับขั้น ๕ ที่เป็นปัจจุบันเช่นเดียวกัน การพิจารณาเห็นอย่างนี้ ก็จะเป็นเหตุปัจจัยให้ ไม่มีความอาลัยในรูปที่เป็นอดีต ไม่ชื่นชมรูปที่เป็นอนาคต ซึ่งการปฏิบัติอย่างนี้เป็นการปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับขั้น ๕ ที่เป็นปัจจุบัน

ตอนที่ ๓ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสอบความรู้ความเห็นของภิกษุเหล่านั้น ตรัสถามว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งห้านี้เที่ยงหรือไม่เที่ยง ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่าไม่เที่ยง ตรัสถามอีกว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่าเป็นทุกข์ ก็ตรัสถามต่อไปว่า สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ควรหรือจะเห็นสิ่งนั้นว่า นี่เป็นของเรา เราเป็น นี้ เป็นตัวตนของเรา ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า นั่นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า

ตอนที่ ๓ พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงผลของการพิจารณาขั้นโดยความเป็นไตรลักษณ์ว่า เป็นผู้ทำให้พินาศ ไม่ก่อ ละทิ้ง ไม่ถือมั่น เรี่ยราย ไม่รวบรวมไว้ ทำให้หมด ไม่ก่อให้เกิดลูกโหลงขึ้น เป็นผู้ดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขั้น ๕ เมื่อมีความเบื่อหน่าย ย่อมส่งผลให้คลายความกำหนด เพราะคลายความกำหนดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

ตอนที่ ๔ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงการพระอริยบุคคลที่เห็นแจ้งในขั้น ๕ แต่ยังคงอาศัยขั้นอยู่ว่า ไม่ก่อ ไม่ทำให้พินาศ แต่เป็นผู้ทำให้พินาศได้แล้วดำรงอยู่ ไม่ละทิ้ง ไม่ถือมั่น แต่เป็นผู้ละทิ้งได้แล้วดำรงอยู่ ไม่เรี่ยราย ไม่รวบรวมไว้ แต่เป็นผู้เรี่ยรายได้แล้วดำรงอยู่ ไม่ทำให้หมด ไม่ก่อให้เกิดลูกโหลงขึ้นแต่เป็นผู้ทำให้หมดได้แล้วดำรงอยู่

จากการศึกษาเนื้อหาในขัณขนิยสูตร พบว่า เป็นพระสูตรว่าด้วยการถูกเคี่ยวกิน คือ ทรงแสดงว่า สมณพราหมณ์ทั้งหมด เมื่อระลึกถึงชาติก่อนก็ระลึกถึงเฉพาะอุปาทานขั้นทั้ง ๕ หรือระลึกถึงขั้นใดขั้นหนึ่งทั้ง ๆ ที่ขั้น ๕ มีชื่อเรียกตามสภาวะของมัน เช่น เพราะสลายไปจึงเรียกว่า รูป เป็นต้น ส่วนอริยสาวกพิจารณาเห็นว่าตนถูกขั้น ๕ เคี่ยวกินจึงไม่มีความอาลัย ไม่ชื่นชม และปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ดับขั้น ๕ นั้น แล้วทรงสอนให้ภิกษุพิจารณาขั้น ๕ ว่าเป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๒.๔ หลักธรรมที่ปรากฏในัชชนียสูตร

ัชชนียสูตรมีหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงชั้น ๕ ตามสภาพความเป็นจริง ซึ่งมีสภาพถูกเคี้ยวกินจากตัวมันเอง การระลึกรู้เช่นนี้เป็นพระปัญญาของของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นสัพพัญญู ซึ่งไม่มีเครื่องปิดกั้น เพราะธรรมหรือบุคคลไม่สามารถจะทำการปิดกั้นได้ เพราะธรรมทั้งปวงเนื่องด้วยการคำนึง^{๑๙} พระองค์รู้แจ้งชีวิตอันประกอบด้วยชั้น ๕ ที่มาประชุมรวมกัน ซึ่งมีลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ซึ่งบุคคลมีความทุกข์เพราะมีอวิชชาไม่รู้ความจริงของชั้นจึงเป็นเหตุให้เกิดอุปทานในชั้น ๕ ส่วนพระอริยสาวกผู้พิจารณาชั้น ๕ ตามความจริงย่อมหลุดพ้นจากอุปทานชั้น ๕ ซึ่งในพระสูตรนี้ปรากฏหลักธรรมที่สำคัญ ดังนี้

๒.๔.๑ ชั้น ๕

ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คำว่า “ชั้น ๕” หมายถึง กอง ที่มีส่วนประกอบ ๕ อย่าง คือ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น คือ กองแห่งรูปนามมาประชุมกันเข้าเป็นกลุ่มเป็นกอง แล้วรวมเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา^{๒๐} พระพุทธองค์ตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงชั้น ๕ และอุปาทานชั้น ๕ เธอทั้งหลายจงฟัง ชั้น ๕ เป็นอย่างไร รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันใดอันหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบันเป็นภายในก็ตาม ภายนอกก็ตาม หยาบก็ตาม ละเอียดก็ตาม ทรามก็ตาม ประณีตก็ตาม ไกลหรือใกล้ ก็ตาม เหล่านี้ เรียกว่า ชั้น ๕^{๒๑}

ชั้น ๕ เป็นสิ่งที่มีจริงโดยสภาวะของตน จัดเป็นปรมัตถสัจจะเช่นเดียวกับนิพพาน แต่ชั้น ๕ เป็น สังขตธรรม^{๒๒} ส่วนนิพพานเป็นอสังขตธรรม^{๒๓} ชั้น ๕ เป็นฝ่ายสังสารวัฏ ส่วนนิพพานเป็น ฝ่ายวิวัฏฏ^{๒๔} พระพุทธเจ้าทรงสอนให้มองสิ่งทั้งหลาย เป็นผลมาจากการรวมเข้าของส่วนประกอบต่าง ๆ ตัวตนแท้ ๆ ของสิ่งทั้งหลายไม่มี เพราะเมื่อพิจารณาแยกส่วนประกอบต่าง ๆ ของสิ่งนั้นออกไป จะไม่เหลือตัวตนที่สมมุติขึ้นเหล่านั้น เช่น รถยนต์เมื่อถูกแยกส่วนประกอบออกเป็น

^{๑๙} พุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/๑๑๕๙.

^{๒๐} พระมหาทรงกลด กุศลจิตโต (พวงษ์), “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างชั้น ๕ กับอายตนะ ๑๒ ในการเจริญวิปัสสนากวนในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๔๒.

^{๒๑} รายละเอียดใน ส.ช. (ไทย) ๑๗/๙๕-๙๖/๕๘-๖๐.

^{๒๒} ดูรายละเอียดใน ส.ช. (ไทย) ๑๗/๒๑/๓๓.

^{๒๓} ดูรายละเอียดใน พ.อ. (ไทย) ๒๕/๗๓/๓๒๓.

^{๒๔} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๘/๕.

เครื่องยนต์ ตัวถัง ล้อ และยาง เป็นต้น สิ่งที่เราเรียกว่ารถยนต์จะไม่มีตัวตนอยู่ จำเป็นต้องศึกษานิยาม ความหมายและประเภทแห่งชั้น ๕ เพื่อเป็นพื้นฐานใน การศึกษาต่อไป

๑) ความหมายโดยสัทนัย

ชั้นในความหมายของศัพท์ ชั้น ๕ แปลว่า กอง หมู่ หมวด^{๒๕} ชั้นเป็นศัพท์ภาษาไทย มาจากบาลีว่า ขนฺโธ มีวิเคราะห์ว่า ข สงขาท อวยว ธาเรตติ ขนฺโธ ส่วนที่อ้างอวยะคืออินทรีย์ไว้ (ข บพหน้า ธาตุในความหมายว่า ทรงไว้ อ ปัจจย นิคคหิตเป็น น ลบสระหน้า) หรือวิเคราะห์ว่า ขาทติ อวยวติ ขนฺโธ ผู้เกี่ยวกินอวยะ (ขาท ธาตุในความหมายว่า เกี่ยวกิน อ ปัจจย แปลง ขาท เป็น ขนฺธ)

จากข้อความข้างต้น ชั้นจึงมีความหมายว่ากองชั้นที่ถูกแยกออกเป็นกอง ๆ ได้แก่ กอง รูป กองเวทนา กองสัญญา กองสังขาร กองวิญญูณ ที่มีการทรงไว้ด้วยธาตุ และมีผู้เกี่ยวกินโดยธรรมชาติของมันเอง

๒) ความหมายโดยอรรถนัย

ชั้น ๕ แปลว่า หมวด หมู่ หรือ กอง ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ได้แก่ หมายถึง “กองแห่งรูปธรรมและนามธรรม ๕ หมวด ที่ประชุมกันเข้าเป็นหน่วยรวม ซึ่งบัญญัติเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นต้น ส่วนประกอบ ๕ อย่างที่รวมเข้าเป็น”^{๒๖}

ในขัณขนิยสูตร ชั้น ๕ หมายถึง สิ่งที่ถูกเกี่ยวกิน เพราะอุปทานชั้น พระพุทธองค์ตรัสว่า “เย हि เกจิ ภิกฺขเว สมณฺหา วา พราหมณฺหา วา อนเณกวิหิต ปุพฺเพนิวาส อนุสฺสรมานา อนุสฺสรนฺติ สพฺเพ เต ปญฺจุปาทานกฺขนฺธฺเ อนุสฺสรนฺติ เอเตสฺส วา อญฺญตร ฯ” มีความหมายว่า “ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เมื่อระลึกก็ระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ทั้งหมดระลึกถึงอุปทานชั้นทั้ง ๕ ประการ หรืออุปทานชั้นประการใดประการหนึ่ง...”^{๒๗}

ในอรรถกถา วิภังคปกรณ์ ชั้นวิภังค์^{๒๘} กล่าวว่า

ศัพท์ว่า ชั้น (ขนฺธสทฺโท) นี้ใช้ในฐานะมาก คือ ในฐานะว่า กอง (ราสิมฺหิ) ในฐานะว่า คุณ (คุณฺเ) ในฐานะโดยเป็นบัญญัติ (ปณฺณตฺติย) ในความเป็นคำติดปาก (รฺุพฺหิย) อีกอย่างหนึ่ง ใน

^{๒๕} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๒๐๕.

^{๒๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๑๖๒.

^{๒๗} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑๕๘/๑๐๕, ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๐.

^{๒๘} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๑/๒๑.

อธิการแห่งชั้น ๕ นี้ รูปแม่ทั้งหมดที่เกิดจากสมมุติฐานทั้ง ๔ (คือกรรม จิต อกุศล อาหาร) ชื่อว่ารูปชั้น เวทนาที่เกิดพร้อมกับจิต ๘๙ มีกามาวจรกุศลจิต ๘ เป็นต้น ชื่อว่าเวทนาชั้น แม่สัญญา ก็ชื่อว่าสัญญาชั้น ธรรมมีผัสสะเป็นต้นก็ชื่อว่าสังขารชั้น จิต ๘๙ ชื่อว่าวิญญาณชั้น ฟังทราบ การกำหนดธรรมในชั้น ๕ แม้อย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

ดังนั้น ความหมายของชั้น ๕ คือ รูปชั้น กองรูป เวทนาชั้น กองเวทนา สัญญาชั้น กองสัญญา สังขารชั้น กองสังขาร วิญญาณชั้น กองวิญญาณ^{๒๙} ชั้น ๕ จึงเป็นกองแห่ง รูป นาม มา ประชุมกันเข้าเป็นกลุ่มเป็นกอง แล้วรวมเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ซึ่งเป็นสิ่งที่สมมติเรียกกันเท่านั้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจกัน^{๓๐} รายละเอียดในแนวคิด เรื่องชั้น ๕ นี้มีมาก โดยเนื้อความคือ กองแห่งความทุกข์เพราะความยึดถือ ที่เกิดจากอวิชชา ธรรม ๕ เหล่านี้ คือ รูป เวทนา สัญญา เจตสิก ที่เหลือ และวิญญาณ ตรัสเรียกว่า ชั้น ๕ อนึ่ง ธรรมที่เป็นไปในภูมิ ตรัสเรียกว่า อุปาทานชั้น ๕ พระนิพพานพ้นจากการสังเคราะห์เข้าในชั้น เพราะไม่มีการจำแนก ๆ มีรายละเอียดดังนี้

๑) รูปชั้น

ก. ความหมายของรูป

รูป มีอยู่ ๒ อย่าง คือ ๑) รูปภายนอกที่เกิดการเห็น ได้แก่ สีต่าง ๆ (สิ่งที่ตาเห็น) ๒) รูปภายใน ได้แก่ รูปชั้น มีสภาพเสื่อม ทрудโทรม มีวิเคราะห์ว่า รูปปติ วิจารณ์มาปชชิตติ รูป สิ่งที่ต้องเสื่อมไป (รูป ชาติในความหมายว่าเสื่อม ทрудโทรม อ ปัจจัย ที่ชะ ุ เป็น ุ)^{๓๑}

รูปชั้น หมายถึง กองรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ (อุปาทายรูป ๒๔) นี้เรียกว่า รูป^{๓๒} มีสภาพสิ่งที่ชำรุด ทрудโทรม สิ่งแตกสลาย สิ่งแปรผันได้ รวมถึงรูปร่างที่ มองเห็นได้ด้วยตา คือ ร่างกาย หรือตัวตนของคน สัตว์ สิ่งของ อันเกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของธาตุ ๔ ได้แก่ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม มีรายละเอียดดังนี้

ปฐวีธาตุหรือธาตุดิน ปฐวีธาตุ เป็นอย่างไร คือ ปฐวีธาตุภายในก็มี ปฐวีธาตุภายนอกก็มี ปฐวีธาตุภายใน เป็นอย่างไร คือ อุปาทินนกรูป ภายในที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของแข็ง แข็ง เป็นของ

^{๒๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒/๑-๓๔.

^{๓๐} อ่างใน พระทองประเสริฐ สีลสวโร (มาทัน), “การศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ในอนัตตลักขณสูตร”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๒๗.

^{๓๑} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต), *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดศัพท์วิเคราะห์*, หน้า ๕๖๒.

^{๓๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๐/๙๕.

หยาบ ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ไขกระดูก ไขสันหลัง อาหารใหม่ อาหารเก่า หรืออุปาทินนกรุป ภายในอื่นใด ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของชิ้นแข็ง เป็นของหยาบ นี้เรียกว่า ปฐวีธาตุภายใน ปฐวีธาตุภายใน และปฐวีธาตุภายนอกนี้ ก็เป็นปฐวีธาตุนั่นเอง บัณฑิตควรเห็นปฐวีธาตุนั้นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตตาของเรา บัณฑิตครั้นเห็นปฐวีธาตุนั้นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในปฐวีธาตุ และทำจิตให้คลาย กำหนดจากปฐวีธาตุ^{๓๓}

อาโปธาตุหรือธาตุน้ำ อาโปธาตุ เป็นอย่างไร คือ อาโปธาตุภายในก็มี อาโปธาตุภายนอกก็มี อาโปธาตุภายใน เป็นอย่างไร คือ อุปาทินนกรุปภายในที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเอิบอาบ มีความเอิบอาบ ได้แก่ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร หรืออุปาทินนกรุปภายในอื่นใด ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเอิบอาบ มีความเอิบอาบ นี้เรียกว่า อาโปธาตุภายใน อาโปธาตุภายในและอาโปธาตุภายนอกนี้ ก็เป็นอาโปธาตุนั่นเอง บัณฑิตพึงเห็นอาโปธาตุนั้นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตตาของเรา ครั้นเห็นอาโปธาตุนั้นตามความเป็นจริงด้วย ปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในอาโปธาตุ และทำจิตให้คลายกำหนด จากอาโปธาตุ^{๓๔}

เตโชธาตุหรือธาตุไฟ เตโชธาตุ เป็นอย่างไร คือ เตโชธาตุภายในก็มี เตโชธาตุภายนอกก็มี เตโชธาตุที่เป็นภายใน เป็นอย่างไร คือ อุปาทินนกรุปภายใน ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเราร้อน มีความเราร้อน ได้แก่ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้อบอุ่น ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำ ร่างกายให้ หฤศโทรม ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้เราร้อน ธรรมชาติที่เป็น เครื่องย่อยสิ่งที่กินแล้ว ต้มแล้ว เคี้ยวแล้ว และลิ้มรสแล้ว หรืออุปาทินนกรุป ภายในอื่นใด ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเราร้อน มีความเราร้อน นี้เรียกว่า เตโชธาตุภายใน เตโชธาตุภายใน และเตโชธาตุภายนอกนี้ ก็เป็นเตโชธาตุนั่นเอง บัณฑิตพึง เห็นเตโชธาตุนั้นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตตาของเรา บัณฑิตครั้นเห็นเตโชธาตุนั้นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในเตโชธาตุ และทำจิตให้คลาย กำหนดจากเตโชธาตุ^{๓๕}

วาโยธาตุหรือธาตุลม วาโยธาตุ เป็นอย่างไร คือ วาโยธาตุภายในก็มี วาโยธาตุภายนอกก็มี วาโยธาตุภายใน เป็นอย่างไร คือ อุปาทินนกรุปภายใน ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของพัดไปมา มีความพัดไปมา ได้แก่ ลมที่พัดขึ้นเบื้องบน ลมที่พัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในลำไส้ ลมที่แล่นไปตามอวัยวะ

^{๓๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๒/๓๓๐.

^{๓๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๓/๓๓๒-๓๓๓.

^{๓๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๔/๓๓๔.

น้อยใหญ่ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก หรืออุปาทินนกรูป ภายในอินโด ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของ พัดไปมา มีความพัดไปมา นี้เรียกว่า วาโยธาตุภายใน วาโยธาตุภายในและวาโยธาตุภายนอกนี้ ก็เป็น วาโยธาตุนั่นเอง บัณฑิตพึง เห็นวาโยธาตุนั้นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา บัณฑิตครั้งเห็นวาโยธาตุนั้นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในวาโยธาตุ และทำจิตให้คลายกำหนดจากวาโยธาตุ^{๓๖}

จากข้อความนี้ผู้วิจัยเห็นว่า ปฐวีธาตุหรือธาตุดิน เป็นลักษณะของแข็ง เป็นของหยาบ ได้แก่ ภูมิ ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น อาโปธาตุหรือธาตุน้ำ เป็นลักษณะเอิบอาบ มีความเอิบอาบ ได้แก่ ดี เสลด หนอง เลือด เป็นต้น เตโชธาตุหรือธาตุไฟ เป็นลักษณะเราร้อน มีความเราร้อน ได้แก่ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้อบอุ่น ทำร่างกายให้ทรุดโทรม เป็นต้น วาโยธาตุหรือธาตุลม เป็นลักษณะพัดไปมา มีความพัดไปมา ได้แก่ ลมที่พัดขึ้นเบื้องบน ลมที่พัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมใน ลำไส้ ลมที่แล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจเข้าออก

เมื่อกล่าวโดยภาพรวมแล้วรูปที่เกิดจากการปรุงแต่งล้วนมีสภาพเสื่อม ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม เหล่านี้เรียกว่า รูปชั้น^{๓๗}

ดังนั้น รูปชั้นจึงหมายถึงธรรมที่ประกอบด้วยดิน น้ำ ลม ไฟ มาประชุมรวมกันเกิดเป็น รูปร่างสัณฐานขึ้นมา เราถึงบัญญัติเป็นชื่อเรียกตามรูปนั้น ๆ ซึ่งแท้ที่จริงแล้วไม่มีสัตว์ บุคคล เรา เขา ในรูปทั้งตัวเราและรูปอื่น

ข. รูปที่ถูกเคี้ยวกิน

รูปเป็นธรรมชาติที่เป็นสังขารธรรม เกิดดับตามเหตุปัจจัยของมันเป็นตามธรรมชาติ ในच्छขณียสูตร พระพุทธองค์ตรัสถึงสภาวะรูปว่า “ภิกขุ ภิกขเว รูป วเทถ ๑ รูปปติติ โข ภิกขเว ตสฺมา รูปนติ วุจฺจติ ๑ เกณ รูปปติ ๑ สีเตนปิ รูปปติ อุนฺเฬนปิ รูปปติ ชิมฺจฉายปิ รูปปติ ปิपाสาเยปิ รูปปติ ทสมกส วาตาตปสิริสพสมผสเสนปิ รูปปติ ๑ รูปปติติ โข ภิกขเว ตสฺมา รูปนติ วุจฺจติ ๑” มีความหมายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะอะไรจึงเรียกว่ารูป เพราะสลายไปจึงเรียกว่า รูป สลายไปเพราะอะไร สลายไป เพราะหนาวบ้าง ร้อนบ้าง หิวบ้าง กระจายบ้าง เพราะสัมผัสแห่งเหลือบ ยุบ ลม แดด และ สัตว์เลื้อยคลานบ้าง เพราะสลายไปจึงเรียกว่า รูป”^{๓๘} รูปจึงมีสภาวะที่เสื่อมสลายไปตามธรรมชาติ ไม่

^{๓๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๕/๓๓๕.

^{๓๗} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒/๑-๑๓.

^{๓๘} ส.ช. (บาลี) ๑๗/๑๕๙/๑๐๕, ส.ช. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๑.

มีรูปใดที่คงที่ ไม่มีรูปใดที่ยั่งยืน รูปจึงมีลักษณะถูกเคี้ยวกินเพราะเป็นลักษณะของมันเอง พระอรหันตภิกษุอธิบายความข้อนี้ว่า

แม้ในบรรดาประเทศที่หนาวเย็น เพราะหิมะตก มีหิมะสักรฐเป็นต้น ความย่อยยับ (แบบ) นั้นก็ปรากฏ (ชัด) แล้วเหมือนกัน จริงอยู่ สัตว์ทั้งหลายในประเทศเหล่านั้นถึงความสิ้นชีวิตไป เพราะมีสรีระแตกสลายไป เพราะความหนาว ความย่อยยับเพราะถูกความร้อนปรากฏ (ชัด) ในอเวจีมหานรก ความย่อยยับเพราะความหิวปรากฏ (ชัด) ในเปรตวิสัย และในเวลาเกิดข้าวยากหมากแพง ความย่อยยับเพราะความกระหายปรากฏ (ชัด) ในอบายภูมิมีกาฬกัญชากอบายภูมิเป็นต้น^{๓๙}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคท่านก็อธิบายธรรมชาติของรูปชั้นว่า รูปชั้น ในชั้น ๕ นั้น ธรรมชาติที่มีความสลายไป ไตรมไป เพราะปัจจัยที่เป็นข้าศึกทั้งหลาย มีหนาวเป็นต้นเป็นลักษณะ ทุกอย่างพึงทราบ ว่า ชื่อว่า รูปชั้น เพราะรวมธรรมชาติทั้งปวงนั้นเข้าด้วยกัน ธรรมชาตินี้ แม้เป็นอย่างเดียว โดยลักษณะคือความสลายไป แต่ก็นับเป็นสองโดยแยกเป็นภูตรูปและอุปาทายรูป^{๔๐}

จากข้อความที่ยกมา แสดงให้เห็นว่ารูปมีลักษณะที่เสื่อมไปเพราะความเย็น ความร้อน เป็นต้น ซึ่งเป็นธรรมของสังขารธรรม ทั้งหลาย ที่มีการเกิดขึ้นย่อมเสื่อมสลายและดับไป บุคคลที่ไม่ได้พิจารณาถึงธรรมชาติเหล่านี้ย่อมมีความทุกข์เพราะอุปทานในรูป ย่อมอาลัยในรูปที่เสื่อมสลายไปเป็นต้น ส่วนพระอริยบุคคลย่อมพิจารณาถึงธรรมชาติเหล่านี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย ในข้อนี้ อริยสาวกผู้ได้สดับพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า บัดนี้เราถูกรูปเคี้ยวกินอยู่ แม้ในอดีตกาล เราก็กถูกรูปเคี้ยวกินแล้ว เหมือนกับที่ถูกรูปที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ในเวลานี้ ก็เราเองพึงชื่นชมรูปที่เป็นอนาคต แม้ในอนาคตกาล เราก็กพึงถูกรูปเคี้ยวกิน เหมือนกับที่ถูกรูปที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ในเวลานี้ เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้แล้ว ไม่มีความอาลัยในรูปที่เป็นอดีต ไม่ชื่นชมรูปที่เป็นอนาคต ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับรูปที่เป็นปัจจุบัน^{๔๑}

ดังนั้น รูปจึงมีสภาพที่ถูกเคี้ยวกินจากความเสื่อมคือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ทั้งในอดีตชาติ รูปก็มีความเสื่อมเหมือนปัจจุบัน รวมถึงรูปในอนาคตก็มีสภาพเช่นเดียวกัน เหล่านี้เป็นการเห็นด้วยวิปัสสนาปัญญาที่พิจารณาความจริงของรูป เพื่อคลายความยึดมั่นในรูปทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต เมื่อบุคคลกำหนดรู้เช่นนี้วิปัสสนาญาณย่อมพัฒนาจนถึงที่สุด นำจิตออกจากรูปชั้นที่เป็นสังขตธรรม สู่วิษณุภพอันดับรูปชั้นอย่างสิ้นเชิง

^{๓๙} ส.ข.อ. (ไทย) ๓/-/๑๙๒-๑๙๓.

^{๔๐} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธมหาราช (อภ. อาสภมหาราช), พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๗๔๑.

^{๔๑} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๑.

๒) เวทนาขันธ

ก. ความหมายของเวทนา

คำว่า เวทนา มาจากภาษาบาลี คำว่า วิทฺ แปลว่า รู้ ประกอบด้วย ยุ ปัจจัย อา การันต์ สำเร็จรูป เป็น เวทนา ภาษาไทยนำมาใช้ในรูปคำว่า เวทนา คำว่า เวทนา มีความหมายครอบคลุมเท่ากันกับคำว่า เวทนาขันธ^{๔๒} เวทนาขันธ จึงหมายถึง เวทนา ความรู้สึก การเสวยอารมณ์ ผู้เสวยอารมณ์^{๔๓}

เวทนาขันธเป็นส่วนประกอบของชีวิตทางนามธรรม ได้แก่ การเสวยอารมณ์ คือความรู้สึกต่อสิ่งที่ถูกรับรู้ซึ่งเกิดขึ้นทุกครั้งที่มีการรับรู้ เป็นความรู้สึกสุข สบาย ถูกใจ ชื่นใจ หรือทุกข์ ปวดคัน เจ็บปวด หรือเฉย ๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง ความรู้สึกนี้เกิดจากผัสสะการกระทบอารมณ์ทางอายตนะทั้ง ๖ ถ้าเกิดการกระทบอารมณ์ทางกายก็เป็นสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอุเบกขาเวทนา ถ้าเกิดการกระทบอารมณ์ทางจิตก็เป็นโสมนัสเวทนา โทมนัสเวทนา และอุเบกขาเวทนา ตัวอย่างเช่น ในครั้งพุทธกาลขณะที่พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบข่าว การประสูติของพระกุมาร^{๔๔} แล้วทรงปีติโสมนัส (ความรู้สึกสุขใจ) อาการปีติโสมนัสนี้จัดเป็นการ เสวยอารมณ์ และในขณะที่พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบข่าวการออกบวชของเจ้าชายสิทธัตถะ ทรงทุกข์โทมนัส (ความรู้สึกทุกข์ใจ) อาการทุกข์โทมนัสนี้จัดเป็นการ เสวยอารมณ์เช่นกัน การเสวยอารมณ์จึงหมายถึงความรู้สึกนี้ เกิดจากการกระทบอารมณ์^{๔๕} โดยที่ผัสสะ ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ ผัสสะ ๖ และวิญญาณ ๖ อารมณ์ มากระทบกัน จึงเกิดเวทนาขึ้น

ดังนั้น เวทนาหมายถึงความรู้สึกต่าง ๆ เช่น สุข ทุกข์ และอุเบกขา ที่เกิดจากการกระทบอารมณ์ทางอายตนะ ๖ อารมณ์นี้เป็นส่วนประกอบที่สำคัญในการเกิดผัสสะ ที่นำมาซึ่งเวทนาชนิดต่าง ๆ เช่น รูปที่น่าพอใจมาสัมผัสแล้วทำให้เกิดสุขเวทนา รูปที่ไม่น่าพอใจมาสัมผัสแล้วทำให้เกิดทุกข์เวทนา และรูปที่กลาง ๆ มาสัมผัสแล้วทำให้เกิดอุเบกขาเวทนา ในกรณี เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องกาย และเรื่องในใจ เป็นไปในทำนองเดียวกันกับรูป นอกจากนี้อารมณ์นี้ตรง กับศัพท์ทางจิตวิทยาว่าสิ่งเร้า (stimulus)^{๔๖}

^{๔๒} อภิ.ย. (บาลี) ๓๘/๒๖/๒๑, อภิ.ย. (ไทย) ๓๘/๒๖/๓๔.

^{๔๓} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๘๒๖.

^{๔๔} คุรุรายละเอียดใน ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) ๓/๑/๘๗-๙๐.

^{๔๕} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๖/๘๓.

^{๔๖} ราชบัณฑิตยสถาน, ศัพท์แพทยศาสตร์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (แก้ไขเพิ่มเติม), พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๕๑๔.

ข. เวทนาที่ถูกเคี้ยวกิน

เวทนาเป็นธรรมชาติที่เป็นสังขารธรรม เกิดดับตามเหตุปัจจัยของมันตามธรรมชาติ ในชั้นขณียสูตร พระพุทธองค์ตรัสถึงสภาวะเวทนาว่า “เพราะอะไรจึงเรียกว่าเวทนา เพราะเสวยจึงเรียกว่าเวทนา เสวยอะไร เสวยอารมณ์สุขบ้าง ทุกข์บ้าง มิใช่ทุกข์มิใช่สุขบ้าง เพราะเสวยจึงเรียกว่าเวทนา”^{๔๗} เวทนาจึงมีสภาวะที่เปลี่ยนแปลงตามการกระทบอารมณ์ตามธรรมชาติ ไม่มีเวทนาใดที่คงที่ไม่มีเวทนาใดที่ยั่งยืน เวทนาจึงมีลักษณะถูกเคี้ยวกินเพราะเป็นลักษณะของมันเอง พระอรรถกถาจารย์อธิบายความข้อนี้ว่า

ถามว่า ก็อารมณ์นี้ ชื่อว่าเป็นสุข เป็นทุกข์ ไม่สุขไม่ทุกข์ ได้อย่างไร ตอบว่า เป็นได้เพราะเป็นปัจจัยแห่งสุขเป็นต้น เนื้อความนี้นั้นมาแล้วแลในมหาลิสสูตรนี้ว่า ดูก่อนมหาลิก ก็เพราะเหตุที่รูปเป็นเหตุนำมาซึ่งความสุข เป็นเหตุให้ก้าวล่วงสู่ความสุข เวทนานั้นเองเสวยสุข ไม่ใช่สัตว์หรือบุคคลอื่น เพราะว่า เวทนามีการเสวยอารมณ์เป็นลักษณะ เพราะฉะนั้น เวทนาเสวยได้ก็เพราะอาศัยวัตถุกับอารมณ์ รวมความว่า ในที่นี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงจำแนกปัจจัยตลัลักษณะเท่านั้น แม้ของเวทนาด้วยประการดังพรรณนามาฉะนี้^{๔๘}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวถึงสภาวะเวทนาว่า

เวทนาชั้น “เวทนา ที่เรียกว่าเวทนาชั้น เพราะรวมธรรมชาติที่มีการเสวยรสอารมณ์เป็นลักษณะทุกอย่างเข้าด้วยกัน” ต่อไปนี้ ธรรมชาติที่มีการเสวยรสอารมณ์ เป็นลักษณะ ก็คือเวทนานั้นเอง ดังพระสารีบุตรเถระกล่าวว่า “อาวุโส เพราะเหตุที่ธรรมชาตินั้นย่อมเสวยรสอารมณ์ย่อมรู้สึกสุขทุกข์ เพราะเหตุนี้ จึงเรียกว่าเวทนา” ดังนี้^{๔๙}

จากข้อความที่ยกมา แสดงให้เห็นว่าเวทนาเกิดขึ้นเองไม่ได้ต้องอาศัยเหตุปัจจัย คืออารมณ์ ได้แก่ รูปารมณ์ สัทธารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ อัมมารมณ์ และวัตถุ ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และหทัยวัตถุ ที่กระทบกันจึงทำให้เกิดจิตที่เข้าไปเสวยอารมณ์ที่ชอบบ้าง ไม่ชอบบ้าง และเฉย ๆ บ้าง เหล่านี้เป็นสภาวะที่เวทนาถูกเคี้ยวกินจากสภาพธรรมของมันเองตามธรรมชาติ พระพุทธองค์ตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย ในข้อนี้ อริยสาวกผู้ได้สดับพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า บัดนี้ เราถูกเวทนาเคี้ยวกินอยู่ แม้ในอดีตกาล เราก็ถูกเวทนาเคี้ยวกินแล้วเหมือนกับที่ถูกเวทนาที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่

^{๔๗} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๑.

^{๔๘} ส.ข. (ไทย) ๓/-/๑๙๔.

^{๔๙} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๗๖๘.

ในเวลานี้ ก็เราเองพึงชื่นชมเวทนาที่เป็นอนาคต แม้ในอนาคตกาล เราก็พึงถูกเวทนาเคี้ยวกิน เหมือนกับที่ถูกเวทนาที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ในเวลานี้ เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้แล้ว ไม่มีความอาลัย ในเวทนาที่เป็นอดีต ไม่ชื่นชมเวทนาที่เป็นอนาคต ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่ายเพื่อคลายกำหนด เพื่อ ดับเวทนาที่เป็นปัจจุบัน^{๕๐}

จากข้อความที่ยกมา แสดงถึงเวทนามีสภาพที่ถูกเคี้ยวกินจากการกระทบอารมณ์ที่ไม่คงที่ เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาทั้งเวทนาทางกาย ได้แก่ สุข ทุกข์ เฉย ๆ และเวทนาทางใจ ได้แก่ โสมนัส โทมนัส และอุเบกขา ทั้งเวทนาในอดีตตตชาติ ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับเวทนาที่เกิดในปัจจุบัน รวมถึง เวทนาในอนาคตก็มีสภาพเช่นเดียวกัน เหล่านี้เป็นการเห็นด้วยวิปัสสนาปัญญาที่พิจารณาความจริงของ เวทนา เพื่อคลายความยึดมั่นในเวทนาทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต เมื่อบุคคลกำหนดรู้อย่างนี้ วิปัสสนาญาณย่อมพัฒนาจนถึงที่สุด นำจิตออกจากเวทนาชั้นที่เป็นสังขตธรรม สู่วิษณุภพอันดับ เวทนาชั้นอย่างขึ้นเชิง

๓) สัญญาชั้น

ก. ความหมายของสัญญา

คำว่า สัญญา มาจากภาษาบาลีที่ประกอบด้วย ส + ญา + อ ปัจจัย อา การันต์ สำเร็จรูป เป็น สยญา ภาษาไทยนำมาใช้ในรูปคำว่า สัญญา โดยคำว่า ส แปลว่า พร้อม ต่อเนื่อง ติดต่อกัน ประชุม^{๕๑} และคำว่า ญา แปลว่า รู้^{๕๒} สัญญา หมายถึง สัญญา ความจำ ชื่อ นาม^{๕๓}

สัญญามีลักษณะเดียวกับเวทนาและสังขารเพราะเป็นอารมณ์ที่ถูกรู้ เป็นอาการหนึ่งของ วิญญาณ ทำให้เกิดความกำหนดหมายรู้ พระพุทธเจ้าตรัสว่า “กำหนดหมายสี่เขียวบ้าง กำหนดหมาย สี่เหลืองบ้าง กำหนดหมายสี่แดงบ้าง กำหนดหมายสี่ขาวบ้าง”

จากข้อความนี้ผู้วิจัยเห็นว่า สัญญาคือการอาการหนึ่งของจิตที่จำอารมณ์ที่เข้ามากระทบ ทางทวารทั้ง ๖ ซึ่งเกิดการประสพการณ์ในอดีตที่ผ่านมา ตัวอย่างเช่น เรา รู้จักนายแดง เพราะเราเคย เจอเขามาก่อน และสัญญาเป็นนามธรรมที่ไม่สามารถเห็น ได้ยิน เป็นต้น แต่สามารถรู้ด้วยการรู้ หรือ วิญญาณ ดังนั้นสัญญาจึงเกิดขึ้นพร้อมจิตและดับไปพร้อมจิตนั้น ๆ

^{๕๐} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๒.

^{๕๑} พระคันธสาราภังค์, อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, (กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวัน กราฟฟิค เพลท, ๒๕๔๖), หน้า ๖๗๖.

^{๕๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๐/๔๙๐.

^{๕๓} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๖๕๓.

สัญญาชั้นสามารถจำแนกตามอารมณ์ที่มากระทบทวาร ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จำแนกสัญญาทางอารมณ์ ๖ ประการ ได้แก่ รูปสัญญาคือจรรูป สัทสัญญาคือจำเสียง คันธสัญญาคือจำกลิ่น รสสัญญาคือจำรส โผฏฐัพพสัญญาคือจำโผฏฐัพพะ และัมมสัญญาคือจำรูธรรม^{๕๔}

ข. สัญญาที่ถูกเคี้ยวกิน

สัญญาเป็นธรรมชาติที่เป็นสังขารธรรม เกิดดับตามเหตุปัจจัยของมันตามธรรมชาติ ในชั้นขนิยสูตร พระพุทธองค์ตรัสถึงสภาวะสัญญาว่า “เพราะอะไรจึงเรียกว่าสัญญา เพราะจำได้หมายรู้จึงเรียกว่า ‘สัญญา’ จำได้หมายรู้อะไร จำได้หมายรู้สีเขียวบ้าง สีเหลืองบ้าง สีแดงบ้าง สีขาวบ้าง เพราะจำได้หมายรู้จึงเรียกว่า ‘สัญญา’”^{๕๕} สัญญาจึงมีสภาวะที่เปลี่ยนแปลงไปตามการรับรู้อารมณ์ที่ต่างกันตามธรรมชาติ ไม่มีสัญญาใดที่รู้อารมณ์เดิม ๆ หรือบางครั้งก็จำได้ เหล่านี้แสดงถึงความเป็นไตรลักษณ์ของสัญญา สัญญาจึงมีลักษณะถูกเคี้ยวกินตามสภาพที่มันเอง พระอรธกถาจารย์อธิบายความข้อนีว่า

ความว่า จำได้หมายรู้โดยทำกรรมในดอกไม้สีเขียวหรือในผ้า จนถึงขั้นอุปจารหรืออัปนา ก็ชื่อว่าสัญญานี้ควรเป็นทั้งบริกมมสัญญา ทั้งอุปจารสัญญา ทั้งอัปนาสัญญา, แม้สัญญาที่เกิดว่า “สีเขียว สีเขียว” ก็ควรเหมือนกัน แม้ในสิ่งทั้งหลายมีสีเหลืองเป็นต้นก็มีนัย (ความหมายอย่างเดียวกัน) นี้เหมือนกัน แม้ในที่นี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกแสดงเฉพาะปัจจัยตลัักษณะของสัญญา ซึ่งมีการจำได้หมายรู้เป็นลักษณะ^{๕๖}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวถึงสภาวะเวทนาว่า “สัญญาชั้นที่เรียกอย่างนั้น เพราะรวมธรรมชาติที่มีความจำได้เป็นลักษณะสิ้นทุกอย่างเข้าด้วยกัน” อันธรรมชาติที่มีความจำได้เป็นลักษณะก็คือสัญญานั้นเอง ดังพระสาริบุตรเถระกล่าวว่า “อาวุโส เพราะเหตุที่รู้จำได้นั้น จึงเรียกว่าสัญญา”^{๕๗}

จากข้อความที่ยกมา แสดงให้เห็นว่าสัญญา คือสภาวะที่เกิดจากการจำ ทานยกตัวอย่างการเจริญสมถภาวนาที่ต้องอาศัยสัญญาในการจำอารมณ์ให้แม่นยำจนจิตเป็นเอกัคคตาและเข้าสู่สภาวะฌาน เพราะอาศัยสัญญา และท่านแสดงถึงสัญญาในการรับรู้อารมณ์ในชีวิตประจำวันที่แตกต่างกันไป เช่น จำสีแดง สีเขียว เป็นต้น เหล่านี้เป็นสภาวะที่สัญญาถูกเคี้ยวกินจากสภาพธรรมของมันเองตามธรรมชาติ พระพุทธองค์ตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย ในข้อนั้น อริยสาวกผู้ได้สดับพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า บัดนี้ เราถูกสัญญาเคี้ยวกินอยู่ แม้ในอดีตกาล เราก็ถูกสัญญาเคี้ยวกินแล้วเหมือนกับที่ถูกสัญญาที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่

^{๕๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๗-๓๑๘.

^{๕๕} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๑.

^{๕๖} ส.ข.อ. (ไทย) ๓/-/๑๙๔.

^{๕๗} พระพุทธโฆสะเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๗๗๐.

ในเวลานี้ ก็เราเองพึงชื่นชมสัญญาที่เป็นอนาคต แม้ในอนาคตกาล เราก็พึงถูกสัญญาเคี้ยวกิน เหมือนกับที่ถูกสัญญาที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ในเวลานี้ เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้แล้ว ไม่มีความอาลัย ในสัญญาที่เป็นอดีต ไม่ชื่นชมสัญญาที่เป็นอนาคต ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่ายเพื่อคลายกำหนด เพื่อดับสัญญาที่เป็นปัจจุบัน^{๕๘}

จากข้อความที่ยกมา แสดงถึงสัญญาที่มีสภาพที่ถูกเคี้ยวกินจากการจำอารมณ์ที่ต่างกันในแต่ละครั้งที่เกิดการกระทบในอารมณ์ มีสภาพเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทั้งสัญญาในอดีตชาติ ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับสัญญาที่เกิดในปัจจุบัน รวมถึงสัญญาในอนาคตก็มีสภาพเช่นเดียวกัน เหล่านี้เป็นการเห็นด้วยวิปัสสนาปัญญาที่พิจารณาความจริงของสัญญา เพื่อคลายความยึดมั่นในสัญญาทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต เมื่อบุคคลกำหนดรู้เช่นนี้วิปัสสนาญาณย่อมพัฒนาจนถึงที่สุด นำจิตออกจากสัญญาขั้นที่เป็นสังขตธรรม สู่พระนิพพานอันดับสัญญาขั้นอย่างสิ้นเชิง

๔) สังขารขันธ

ก. ความหมายของสังขาร

คำว่า สังขาร คือ ร่างกาย, เครื่องปรุงแต่ง, สิ่งที่สั่งสมอบรมมา, อุปนิสัย สงขริยเตติ สงขาโร สภาวะอันปัจจัยปรุงแต่ง (สํ บพหน้า กร ธาตุในความหมายว่าทำ ณ ปัจจัย, แปลงนิคหิตเป็น ง กร เป็น ขร ทีฆะ อ เป็น อา)^{๕๙} คือ “กองสังขาร ส่วนที่เป็นความปรุงแต่ง สภาพที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลาง ๆ คุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ที่ปรุงแต่งคุณภาพของจิต ให้เป็นกุศลอกุศล อพยากฤต”^{๖๐} ส่วนสังขาร ในความหมายของผู้ปรุงแต่งมีอยู่ ๓ ประการ^{๖๑} คือ

๑) อนุสัญญาสังขาร อภิสังขารที่เป็นบุญ สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายดี ได้แก่ กุศลเจตนาที่เป็นกามาวจรและรูปาวจร

๒) อนุสัญญาสังขาร อภิสังขารที่เป็นปฏิปักษ์ต่อบุญคือเป็นบาป, สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายชั่ว ได้แก่ อกุศลเจตนาทั้งหลาย

๓) อาเนญขาสังขาร อภิสังขารที่เป็นอเนญชา, สภาพที่ปรุงแต่งภพอันมั่นคง ไม่หวั่นไหว ได้แก่ กุศลเจตนาที่เป็นอรุปาวจร ๔ หมายถึงอภิวาจรที่มั่นคงแน่วแน่ ด้วยสมาธิแห่งจตุตถฌาน

^{๕๘} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๒.

^{๕๙} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๖๕๐.

^{๖๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๒.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๙.

สังขารที่เป็นผู้ปรุงแต่งเหล่านี้เป็นเจตนาที่ถูกปรุงแต่งให้ทำกรรมตามกุศลธรรมและอกุศลธรรมที่ประกอบกับจิตในขณะนั้น^{๖๒} ซึ่งมีทั้งฝ่ายที่เป็นบุญและบาป และส่วนที่เป็นการทำกุศลระดับสมาธิมานที่เกิดจากการปฏิบัติธรรม

จากข้อความนี้ผู้วิจัยเห็นว่า สงขาร ในบางความหมายเป็นองค์ธรรมเดียวกัน แต่ถูกมองในคนละมุมจึงปรากฏอยู่มากกว่า ๑ กลุ่มความหมาย ได้แก่ “สงขาร” ในความหมายกายสังขารที่หมายถึง กายสังขาร วีสสังขาร และจิตตสังขาร ซึ่งถูกจัดอยู่ในความหมายแห่ง “สงขาร” กลุ่มแรก ส่วนกายสังขาร ที่หมายถึง อัสสาสะและปัสสาสะ และจิตตสังขารที่หมายถึง สัญญาและเวทนา ถูกจัดอยู่ในความหมายแห่ง “สงขาร” กลุ่มที่ ๒ และบุพพโยคะถูกจัดอยู่ในความหมายแห่ง “สงขาร” ทั้งกลุ่มที่ ๒ และ ๓ นอกจากนี้ “สงขาร” ในความหมายปญญาภิสังขาราทิกะและกายสังขารที่มุ่งไปที่องค์ธรรมเจตนาเหมือนกัน แต่นัยในการจำแนกต่างกัน

ข. สังขารที่ถูกเคี้ยวกิน

สังขารเป็นธรรมชาติที่เป็นสังขตธรรม คือธรรมที่เกิดจากการปรุงแต่ง มีสภาพที่เกิดเกิดดับตามเหตุปัจจัยตามธรรมชาติ และสังขารยังทำหน้าที่ปรุงแต่งชั้นอื่น ๆ เช่นกัน ในच्छนียสูตร พระพุทธองค์ตรัสถึงสภาวะสังขารว่า เพราะอะไรจึงเรียกว่าสังขาร เพราะปรุงแต่งสังขตธรรมจึงเรียกว่า ‘สังขาร’ ปรุงแต่งสังขตธรรมอะไร ปรุงแต่งสังขตธรรม คือ รูปโดยความเป็นรูป เวทนาโดยความเป็นเวทนา สัญญาโดยความเป็นสัญญา สังขารโดยความเป็นสังขารวิญญานโดยความเป็นวิญญาน เพราะปรุงแต่งสังขตธรรมจึงเรียกว่า สังขาร”^{๖๓}

สังขารจึงเป็นตัวปรุงแต่งชั้นเหล่านั้นให้ปรากฏขึ้น แม้แต่ตัวมันเองก็เกิดจากการปรุงแต่งเช่นเดียวกัน จิตที่ดีและไม่ดีก็เกิดจากสังขารชั้นนี้ แม้กระทั่งมรรค ๘ ก็เกิดจากสังขารที่เป็นส่วนของกุศลธรรม สังขารชั้นนี้มีสภาพที่ถูกเคี้ยวกิน คือ การเข้าไปปรุงแต่งในอารมณ์แต่ครั้งมีความเกิดดับเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา สังขารที่ปรุงดีเกิดขึ้นดับไปในจิต แล้วสังขารที่ปรุงไม่ดีเกิดขึ้นแทนเป็นต้น หรือสังขารที่ปรุงรูปเกิดขึ้นแล้วดับไป สังขารที่ปรุงเวทนาเข้ามาแทนเป็นต้น ธรรมนี้จึงมีสภาพถูกเคี้ยวกินด้วยสภาวะของมันเอง พระอรรถกถาจารย์อธิบายความข้อนี้ว่า

สังขตะ เพราะปัจจัยทั้งหลายมาประชุมกันปรุงแต่งเพื่อความเป็นรูป คือเพื่อความเป็นรูปนั้น โดยประการที่สิ่งที่ถูกปรุงแต่ง จะชื่อว่าเป็นรูปได้แม้ในเวทนาทั้งหลายก็มีนัย (ความหมายอย่างเดียวกัน) นี้แล ก็ในตอนที่ว่าด้วยสังขารนี้ มีความย่อดังนี้ สังขารทั้งหลายย่อมปรุงแต่ง คือยังรูปที่เกิด

^{๖๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๘.

^{๖๓} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๑.

พร้อมกับตน หรือธรรมทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้นที่สัมปยุตกันให้บังเกิด แม้ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงจำแนกแสดงเฉพาะปัจจัยตลัทธิของสังขารซึ่งมีความตั้งใจเป็นลักษณะด้วยประการฉะนี้.^{๖๔}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายความข้างต้นว่า “สังขารขันธพึงทราบว่าเป็นอย่างไร เพราะรวมธรรมชาติมีการประสมเจตสิกเป็นลักษณะสืบต่อกันอย่างเข้าด้วยกัน” ดังนี้ บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ ธรรมชาติที่ทำให้เป็นกลุ่มชื่อว่าการประสมเป็นลักษณะ ธรรมชาตินั้นคืออะไร ? คือสังขารนั่นเอง ดังพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะธรรมเหล่านั้นย่อมประสบสิ่งที่ประสมขะละ จึงได้ชื่อว่า สังขาร (แปลว่าธรรมผู้ประสม)” ดังนี้^{๖๕}

จากข้อความที่ยกมา แสดงให้เห็นว่าสังขาร คือสภาวะปรุงแต่ง ท่านยกตัวอย่างการเจริญสมถภาวนาที่ต้องอาศัยสัญญาในการจำอารมณ์ให้แม่นยำจนจิตเป็นเอกัคคตาและเข้าสู่สภาวะฌาน เพราะอาศัยสัญญา และท่านแสดงถึงสัญญาในการรับรู้อารมณ์ในชีวิตประจำวันที่แตกต่างกันไป เช่น จำสี แดง สีเขียว เป็นต้น เหล่านี้เป็นสภาวะที่สัญญาถูกเคี้ยวกินจากสภาพธรรมของมันเองตามธรรมชาติ พระพุทธองค์ตรัสว่า

บัดนี้ เราถูกสังขารเคี้ยวกินอยู่ แม้ในอดีตกาล เราก็ถูกสังขารเคี้ยวกินแล้วเหมือนกับที่ถูกสังขารที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ในเวลานี้ ก็เราเองพึงชื่นชมสังขารที่เป็นอนาคต แม้ในอนาคตกาล เราก็พึงถูกสังขารเคี้ยวกิน เหมือนกับที่ถูกสังขารที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ในเวลานี้ เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้แล้ว ไม่มีความอาลัยในสังขารที่เป็นอดีต ไม่ชื่นชมสังขารที่เป็นอนาคต ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่ายเพื่อคลายกำหนด เพื่อดับสังขารที่เป็นปัจจุบัน^{๖๖}

จากข้อความที่ยกมา แสดงถึงสังขารมีสภาพที่ถูกเคี้ยวกินจากการจำอารมณ์ที่ต่างกันในแต่ละครั้งที่เกิดการกระทบในอารมณ์ มีสภาพเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทั้งสังขารในอดีตชาติ ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับสังขารที่เกิดในปัจจุบัน รวมถึงสังขารในอนาคตก็มีสภาพเช่นเดียวกัน เหล่านี้เป็น การเห็นด้วยวิปัสสนาปัญญาที่พิจารณาความจริงของสังขาร เพื่อคลายความยึดมั่นในสังขารทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต เมื่อบุคคลกำหนดรู้เช่นนี้วิปัสสนาญาณย่อมพัฒนาจนถึงที่สุด นำจิตออกจากสังขารขันธที่เป็นสังขตธรรม สู่พระนิพพานอันดับสัญญาขันธอย่างสิ้นเชิง

^{๖๔} ส.ช.อ. (ไทย) ๓/-/๑๙๔.

^{๖๕} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๗๙/๗๗๐-๗๗๑.

^{๖๖} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๒.

๕) ญาณชั้น

ก. ความหมายของญาณ

คำว่า ญาณ มาจากภาษาบาลีคำว่า วิ และ ญา ประกอบด้วย ยุ ปัจจัย อ การันต์ สำเร็จรูป เป็นคำว่า ญาณ ภาษาไทยนำมาใช้ในรูปคำว่า ญาณ แปลว่า ความรู้แจ้ง โดยที่คำว่า วิ แปลว่า ต่าง ๆ มากมาย และคำว่า ญา แปลว่า รู้ คำว่า ญาณ มีความหมายทั่วไปครอบคลุมเท่ากันกับคำว่า ญาณชั้น^{๖๗} ยกเว้นพุทธพจน์บางแห่งที่ใช้คำว่า ญาณ ในความหมายนิพพาน เช่น เกวัฏฐสูตรที่ว่า “ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในญาณซึ่งเป็น สิ่งที่ไม่มองเห็น”^{๖๘} ญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า ญาณชั้น^{๖๙}

ญาณ หมายถึง ความรู้แจ้ง ได้แก่ธาตุรู้ (ญาณธาตุ) และระบบการรับรู้ของจิต หลังจากที่ได้สัมผัสกับอารมณ์หรือสิ่งที่มีกระทบสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นระบบ การรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัส เช่นเมื่อตาได้สัมผัสกับรูปคือได้เห็นรูป เกิดการรับรู้ขึ้น การรับรู้ นั่นแหละคือสิ่งที่เรียกว่าญาณ คำว่า “ญาณ” มีคำที่ใช้แทนกันได้ คือคำว่า “จิต” กับ “มโน”^{๗๐}

จากข้อความนี้ผู้วิจัยเห็นว่า ญาณคือไวพจน์ของจิตที่รู้อารมณ์ที่เข้ามากระทบทาง ทวารทั้ง ๖ ในปัจจุบัน ตัวอย่างเช่น เราเห็นนก เพราะมีตาดี รูปชัด และมีการรู้ทางตากระทบกันขึ้น แต่ถ้าเราไม่สนใจในภาพนกที่ คือไม่มีการรู้ทางตา เราก็จะไม่สามารถรู้นกได้ แม้จะมีตาดี ภาพชัดก็ตามแต่ไม่มีการกระทบทางอายตนะเกิดขึ้น

ข. ญาณที่ถูกเคี้ยวกิน

ญาณเป็นธรรมชาติที่เป็นสังขารธรรม เกิดดับตามเหตุปัจจัยของมันตามธรรมชาติ ใน ขัชนียสูตร พระพุทธองค์ตรัสถึงสภาวะสัญญาว่า “ เพราะอะไรจึงเรียกว่าญาณ เพราะรู้แจ้งจึง เรียกว่า ‘ญาณ’ รู้แจ้งอะไร รู้แจ้งรสเปรี้ยวบ้าง รสขมบ้าง รสเผ็ดบ้าง รสหวานบ้าง รสขื่นบ้าง รสไม่ขื่นบ้างรสเค็มบ้าง รสไม่เค็มบ้าง เพราะรู้แจ้งจึงเรียกว่า ‘ญาณ’^{๗๑} ญาณจึงมีสภาวะที่เปลี่ยนแปลงไปตามการรับรู้อารมณ์ที่ต่างกันตามธรรมชาติ ไม่มีญาณใดที่รู้อารมณ์เดิม ๆ หรือ

^{๖๗} อภิ.ย. (ไทย) ๓๘/๒๖/๓๔.

^{๖๘} ที.สี. (ไทย) ๙/๔๙๙/๒๒๓, ที.สี. (ไทย) ๙/๔๙๙/๒๒๐.

^{๖๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒/๑-๑๓.

^{๗๐} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๑/๑๑๕.

^{๗๑} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๑.

บางครั้งก็รู้ได้ บางครั้งก็ไม่รู้ เหล่านี้แสดงถึงความเป็นไตรลักษณ์ของวิญญาน วิญญานจึงมีลักษณะถูกเคี้ยวกินตามสภาพที่มันเอง พระอรรถกถาจารย์อธิบายความข้อนี้ว่า

ย่อมรู้รสเปรี้ยวของผลมะม่วง ผลมะกอกและผลมะนาวเป็นต้นว่าเป็นรสเปรี้ยว... เพราะเหตุที่วิญญานรู้จักรส แยกประเภทเป็นรสเปรี้ยวเป็นต้นนี้ โดยแตกต่างกันออกไป คือโดยความเป็นของเปรี้ยวเป็นต้น ฉะนั้นจึงเรียกว่าวิญญาน แม้ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกแสดงเฉพาะปัจจัยตลัักษณะของวิญญานซึ่งมีการรู้แจ้ง (อารมณ์) เป็นลักษณะ^{๗๒}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายความเพิ่มว่า วิญญานชั้นนี้ ท่านไม่ได้แสดงไว้โดยตรง ท่านแสดงโดยสังขารสัมปโยคกับอกุศลวิญญานสังขาร ๑๗ ดังกล่าวมานี้ พึงทราบว่าเป็นความสัมปโยคกับอกุศลวิญญานดวงที่ ๑ (ในโลภมูลคือวิญญานที่เป็นโสมนัสสหระต ภิภูจิตตสัมปยุต อสังขาร) ก็แลสังขารที่สัมปโยคกับอกุศลวิญญานดวงที่ ๑ (นี้) เป็นฉันใด แม้ที่สัมปโยคกับอกุศลวิญญานดวงที่ ๒ ก็เป็นฉันนั้น ส่วนว่าความต่างในอกุศลวิญญานดวงที่ ๒ นี้ ก็คือความเป็นสังขาร และถิ่นมิทธะ เป็นอนิยตะ^{๗๓}

จากข้อความที่ยกมา แสดงให้เห็นว่าวิญญาน คือสภาวะที่เกิดจากการรู้อารมณ์ทางอายตนะ ท่านยกตัวอย่างการเจริญสมถภาวนาที่ต้องอาศัยวิญญานในการรู้อารมณ์เดียว จนจิตเป็นเอกัคคตาและเข้าสู่สภาวะฌานเพราะปราศจากนิรวณ และท่านแสดงถึงวิญญานในการรู้อารมณ์ในชีวิตประจำวันที่แตกต่างกันไป เช่น รู้เปรี้ยว เผ็ด เป็นต้น เหล่านี้เป็นสภาวะที่วิญญานถูกเคี้ยวกินจากสภาพที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ พระพุทธองค์ตรัสว่า

บัดนี้ เราถูกวิญญานเคี้ยวกินอยู่ แม้ในอดีตกาล เราก็ถูกวิญญานเคี้ยวกินแล้ว เหมือนกับที่ถูกวิญญานที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ในเวลานี้ ก็เราเองพึงชื่นชมวิญญานที่เป็นอนาคต แม้ในอนาคต กาล เราก็พึงถูกวิญญานเคี้ยวกิน เหมือนกับที่ถูกวิญญานที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ในเวลานี้ เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้แล้วไม่มีความอาลัยในวิญญานที่เป็นอดีต ไม่ชื่นชมวิญญานที่เป็นอนาคต ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับวิญญานที่เป็นปัจจุบัน^{๗๔}

จากข้อความที่ยกมา แสดงถึงวิญญานมีสภาพที่ถูกเคี้ยวกินจากการรู้อารมณ์ที่ต่างกันในแต่ละครั้งที่เกิดการกระทบในอารมณ์ทางอายตนะ ซึ่งมีสภาพเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทั้งวิญญานในอดีตชาติ ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับวิญญานที่เกิดในปัจจุบัน รวมถึงวิญญานในอนาคตก็มีสภาพเช่นเดียวกัน เหล่านี้เป็นการเห็นด้วยวิปัสสนาปัญญาที่พิจารณาความจริงของวิญญาน เพื่อคลายความ

^{๗๒} ส.ช.อ. (ไทย) ๓/-/๑๙๔.

^{๗๓} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๗๙/๗๘๔.

^{๗๔} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๒.

ยึดมั่นในวิญญูณทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต เมื่อบุคคลกำหนดรู้อย่างนี้วิปัสสนาญาณย่อมพัฒนาจนถึงที่สุด นำจิตออกจากวิญญูณขั้นที่เป็นสังขตธรรม สู่พระนิพพานอันดับวิญญูณขั้นอย่างขึ้นเชิง

๒.๔.๒ หลักไตรลักษณ์ในชัชชนียสูตร

ไตรลักษณ์ หมายถึง อารมณที่เป็นไปตามธรรมชาติที่มีลักษณะ ๓ อย่าง ไม่มีผู้ใดสร้างขึ้นมา เกิดเองตามเหตุปัจจัย โดยเป็นธรรมที่เกิดจากปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ไตรลักษณ์เป็นลักษณะที่มีอยู่ประจำในขั้น ๕ ถือว่าเป็น “กฎ” ของธรรมชาติ องค์ประกอบของไตรลักษณ์ในขั้น ๕ เป็นสามัญทั่วไป ๓ ประการ คือ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความมิใช่ตัวตน หลักการของไตรลักษณ์ ๓ ที่ปรากฏในชัชชนียสูตรมีรายละเอียด ดังนี้

ก. ความหมายของไตรลักษณ์ในชัชชนียสูตร

ไตรลักษณ์ คือ “ลักษณะ ๓ ประการ แห่งสังขารธรรมทั้งหลาย ที่เป็นอย่างนั้น ๆ ตามธรรมดาของมัน”^{๗๕} ในชัชชนียสูตรพระพุทธองค์ตรัสให้ความหมายไตรลักษณ์ว่า “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา’”^{๗๖}

๑) อนิจจัง คือ ความไม่เที่ยง คำว่าไม่เที่ยงนั้นเรียกตามคำบาลีว่า อนิจจัง แต่ในภาษาไทยนิยมใช้คำว่า อนิจจัง หมายถึง “ความเป็นของไม่เที่ยง”^{๗๗} ธรรมที่มีภาวะเป็นอนิจจัง คือ สิ่งทั้งหลายมีความเกิดขึ้น ดำรงอยู่ แล้วดับไปเป็นธรรมดา หรือธรรมทั้งหลายมีสภาพที่ไม่แน่นอน เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา “อนิจจลักษณะ ลักษณะที่เป็นอนิจจะลักษณะที่ไม่เห็นว่าเป็นของไม่เที่ยง ไม่คงที่ ได้แก่ เป็นไปโดยการเกิดขึ้นและสลายไป คือ เกิดดับ ๆ มีแล้วก็ไม่มี เป็นของแปรปรวน คือ เปลี่ยนแปลงแปรสภาพไปเรื่อย ๆ เป็นของชั่วคราว อยู่ได้ชั่วขณะ ๆ แยังต่อความเที่ยง คือ โดยสภาวะของมันเองก็ปฏิเสธความเที่ยงอยู่ในตัว”^{๗๘}

๒) ทุกขัง คือ ธรรมทั้งหลายเป็นทุกข์ หรือ ทุกขัง เป็นทุกข์ เป็นของคงทนอยู่ได้ยาก มีความบีบคั้นขัดแย้งอยู่เป็นประจำ หรือภาวะที่เป็นทุกข์นั้น คำศัพท์ตามบาลีว่า ทุกขตา หมายถึง “ความเป็นทุกข์”^{๗๙} ลักษณะที่แสดงถึงความเป็นทุกข์เรียกเป็นศัพท์ว่า ทุกขลักษณะ คือ “สภาพที่ทน

^{๗๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๘๙.

^{๗๖} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๓.

^{๗๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๘๙.

^{๗๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลีธัมม์ ในเครือ บริษัท เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๕๓๖.

^{๗๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๐๙.

อยู่ได้ยาก สภาพที่คงทนอยู่ไม่ได้ เพราะถูกบีบคั้นด้วยความเกิดขึ้นและความดับสลาย เนื่องจากต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ไม่ขึ้นต่อตัวมันเอง”^{๘๐}

๓) อนัตตา คือ “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”^{๘๑} ความเป็นของมิใช่ตัวตน ภาวะที่เป็นอนัตตานั้นเรียกเป็นคำศัพท์ตามบาลีว่า อนัตตตา หมายถึงลักษณะที่แสดงถึงความเป็นอนัตตา มิใช่ตัว มิใช่ตนเรียกเป็นคำศัพท์ว่า อนัตตลักษณะ “ที่ให้เห็นว่าเป็นของมิใช่ตัวตน โดยอรรถต่าง ๆ เป็นของสูญ เป็นสภาพหาเจ้าของมิได้ ไม่เป็นของใครจริง ไม่อยู่ในอำนาจ ไม่เป็นไปตามความปรารถนา ไม่ขึ้นต่อการบังคับบัญชาของใคร ๆ เป็นสภาวะธรรมที่ดำรงอยู่หรือเป็นตามธรรมดาของมัน โดยสภาวะของมันเอง ก็แย้งหรือค้านต่อความเป็นอัตตา มีแต่ภาวะที่ตรงข้ามกับความเป็นอัตตา”^{๘๒}

จากเนื้อหาที่ยกมา ไตรลักษณ์จึงมีสภาพธรรมที่เป็นธรรมชาติของขั้น ๕ ทั้งขั้นภายใน คือ ผู้ที่กำหนดรู้อยู่ และขั้น ๕ ภายนอก คือขั้นของผู้อื่น รวมถึงสังขารที่ไม่มีวิญญูณ ก็มีสภาพตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์เพราะเป็นสังขตธรรม เป็นสามัญลักษณ์ของสิ่งทั้งปวง โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ข. สภาวะธรรมของไตรลักษณ์

๑) สภาวะอนิจจัง คือ อารมณ์ที่ไม่สภาวะเกิดดับ ที่เกิดจากการกำหนดรู้ตามความเป็นจริง ซึ่งเป็นรากฐานของทุกขังและอนัตตา^{๘๓} เพราะธรรมที่มีความไม่เที่ยง ย่อมเป็นทุกข์ และสิ่งใดไม่เที่ยง จึงไม่ควรถือสิ่งนั้นว่าเป็นตัวตน และสภาวะของอนิจจัง คือ สภาวะที่สิ้นไป เสื่อมไป ไม่เที่ยง สภาวะที่เปลี่ยนแปลง ความไม่คงทนอยู่ในสภาพเดิม^{๘๔} เหล่านี้เป็นสภาวะของอนิจจังหรือที่เรียกว่า อนิจจลักษณะ คือ ความเกิดขึ้น ความเปลี่ยนแปลงในทุก ๆ ขณะที่ตั้งอยู่ และการดับไปของสิ่งทั้งหลาย เป็นสภาวะที่ไม่คงที่เพราะมีเปลี่ยนแปลง คือ ธรรมทุกอย่างไม่คงที่ ทุกสิ่งทุกอย่างเปลี่ยนแปลงไป เป็นธรรมชาติโดยแท้ย่อมเปลี่ยนแปลงไป คือ ความเปลี่ยนแปลงทั้งในรูปธรรมและนามธรรม คือ การเปลี่ยนแปลงจากสภาวะธรรมอย่างหนึ่ง ไปสู่สภาวะธรรมอีกอย่างหนึ่งที่ไม่มีความสิ้นสุด トラปิไคมีรูปนามย่อม

รูปธรรม คือ เป็นสภาวะอนิจจังที่เริ่มต้นจากการเกิดขึ้น (อุปจย) จากนั้นก็การเจริญสืบทอด (สนตติ) และมีความเสื่อมสลาย แก่ เจ็บ (ชรตา) และต้องดับสูญสิ้นไป (อนิจจตา) เป็นที่สุด ตัวอย่างเช่น มนุษย์เราเกิดชีวิตจากการจุติจากภพหนึ่งแล้วมาปฏิสนธิขึ้นในครรภ์มารดา จากนั้นก็

^{๘๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๔๙.

^{๘๑} อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

^{๘๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๓๓.

^{๘๓} ดูรายละเอียดใน ส.ช. (ไทย) ๑๗/๒๗๖/๓๑๕-๓๑๖.

^{๘๔} อ.ก.ส. (ไทย) ๓๔/๖๔๔/๒๐๕.

เจริญเติบโตจนคลอออกมาเป็นเด็กทารก จากเด็กทารกก็จะเจริญวัยเติบโตเป็นเด็ก แล้วเป็นหนุ่มสาว จนมีความแข็งแรงในวัยกลางคน แล้วก็แก่ชรา จนกระทั่งตายไปในที่สุด รวมถึงสิ่งที่ไม่มีชีวิต เช่น ต้นไม้ ภูเขา โลก จักรวาล ก็มีสภาวะที่ไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาเช่นเดียวกัน เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นสังขตธรรม มีความปรุพังแตกเป็นธรรมดา สิ่งใดที่ยังถูกปรุพังแตก สิ่งนั้นย่อมมีสภาวะที่ไม่เที่ยง

นามธรรม คือ ธรรมที่ไม่สามารถมองเห็นด้วยตาเปล่าได้เป็นต้น นั่นคือจิตกับเจตสิก ที่มีสภาวะเกิดดับในตัวเอง ได้แก่ อุปาท (เกิดขึ้น) จิตฺติ (ตั้งอยู่) ภงค (ดับไป) ตัวอย่างเช่น ในขณะที่เกิดจากการเห็นจิตเจตสิกก็จะรับรู้อารมณ์ทางตา จากนั้นก็ดับไปแล้วไปรับรู้อารมณ์ทางหู จิตและเจตสิกดวงใหม่ก็เกิดขึ้นใหม่อีกแล้วเกิดดับเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ตลอดเวลา

จากเนื้อหาที่ยกมาข้างต้น ทั้งว่ารูปธรรมและนามธรรม รวมถึงอายตนะ ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นสังขตธรรมเพราะ “สังขารทั้งปวงที่ปัจจัยปรุพังแตก เป็นของไม่เที่ยง”^{๘๕} คืออยู่นอกเหนือการบังคับบัญชาของเราชั้นห้าที่เรียกว่าอัตตาเป็นของไม่เที่ยงแท้^{๘๖}

๒) ทุกขตา คือ สภาวะที่บีบคั้นตามธรรมชาติ หมายถึง สิ่งทั้งหลายทั้งปวงมีลักษณะที่เป็นทุกข์ เป็นดังลูกศรที่เสียดแทงอยู่ตลอดเวลา ทำให้เกิดความทุกข์แก่ผู้มีความยึดมั่นว่าเป็นเรา เป็นของเรา ตัวอย่างเช่น “สภาวะของขันธ ๕ เป็นตัวทุกข์ อันมีตัณหาเป็นมูลเหตุแห่งทุกข์”^{๘๗} ซึ่งสภาวะของความทุกข์นั้นเป็นผลเกี่ยวข้องกับลักษณะของอนิจจัง คือ สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือสิ่งที่เป็นทุกข์ ซึ่งเป็นกฎของธรรมชาติ เพราะสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวงมีสภาวะที่เป็นทุกข์อยู่ ๓ อย่าง คือ สภาวะธรรมชาติที่เป็นบวก สภาวะธรรมชาติที่เป็นลบ และสภาวะธรรมชาติที่เป็นกลาง ดังนี้

(๑) สภาวะธรรมชาติที่เป็นฝ่ายบวก คือ สภาวะธรรมที่เกิดขึ้นใหม่ แล้วกำลังพัฒนา กำลังก้าวหน้า เป็นสภาวะที่เพิ่มพูนขึ้นเรื่อย ๆ เช่น ความรู้สึกเริ่มสุขใจ เป็นต้น

(๒) สภาวะธรรมชาติที่เป็นฝ่ายลบ คือ ธรรมที่เริ่มมีความเสื่อมถอย ล้าหลังพุงง จนดับสลายหายไป เช่น ความรู้สึกสุขใจที่เริ่มเกิดขึ้น แล้วค่อย ๆ คลายหายไป จนดับสิ้นในที่สุด

(๓) สภาวะธรรมชาติของสองฝ่ายที่กล่าวมาจะมีการขัดแย้ง และกันปะทะกันเป็นสภาวะนี้เรียกว่า ทุกข์ หรือ ทุกข์ แล้วก็เปลี่ยนแปลงจนเกิดสภาวะที่ไม่มีบวกไม่มีลบ เป็นอพยากตาธรรม แล้วก็เริ่มขัดแย้งกันใหม่ จากนั้นก็กลับเข้าสู่สภาวะอย่างเดิมอีก ซึ่งสภาวะเหล่านี้จะเป็นอย่างไรจนกว่าจะตายไป โดยสภาวะเหล่านี้สามารถจำแนกออกเป็น ๔ อย่าง ดังนี้

^{๘๕} วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๕๗/๓๔๒, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๗/๒๐๘.

^{๘๖} ที.สี. (ไทย) ๙/๔๙/๒๐.

^{๘๗} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๑/๔๔, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๘๖-๙๐/ ๙๖-๑๐๓.

๑) อภินิหสมปติปัทโท “เพราะมีความบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา คือ ถูกบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา ด้วยความเกิดขึ้น ความเสื่อมโทรม และความแตกสลาย และบีบคั้นขัดแย้งอยู่ตลอดเวลา กับสิ่งที่ประกอบอยู่ด้วย หรือปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ด้วยต่างก็เกิดขึ้น ต่างก็โทรมไป ต่างก็แตกสลาย”^{๘๘}

๒) ทุกขมโต “เพราะเป็นสภาพที่ทนได้ยาก คือคงทนอยู่ไม่ไหว หมายความว่า คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้จะต้องเปลี่ยน จะต้องกลาย จะต้องหมดสภาพไป เพราะความเกิดขึ้นและความโทรมสลายนั้น”^{๘๙} ทำให้ความทุกข์รุนแรงมากขึ้น ความทุกข์เหมือนมีการหลบซ่อนตัวอยู่กับความสุข

๓) ทุกขวตฺถุโต “เพราะเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ คือเป็นที่รองรับสภาวะแห่งทุกข์ ซึ่งก็หมายความว่า เมื่อโยงมาถึงคน หรือในแง่ที่คนเกี่ยวข้อง ก็เป็นที่ก่อให้เกิดทุกข์ เช่น ทุกขเวทนา หรือความรู้สึกบีบคั้นเป็นต้น (อรรถกถาและฎีกา อธิบายว่า เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ตาทั้ง ๓ และแห่งสังสารทุกข์) สภาวะของสังขารธรรมเป็นทุกข์เพราะเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ทั้งปวง

๔) สุขปฏิกเขปโต “เพราะแย้งต่อความสุข คือ โดยสภาวะของมันเอง ที่ถูกปัจจัยทั้งหลาย บีบคั้นขัดแย้งและคงสภาพอยู่ไม่ได้ มันก็ปฏิเสธหรือกีดกันภาวะราบรื่นคล่องสะดวกอยู่ในตัว (เป็น เรื่องที่คนจะต้องดิ้นรนจัดสรรปัจจัยทั้งหลายเอา โดยที่ความสุขที่เป็นตัวสภาวะจริง ก็มีแต่เพียงความรู้สึก)”^{๙๐}

จากเนื้อหาที่ยกมาข้างต้น ทุกข์เป็นสภาวะที่ไม่อยู่ในสภาพเดิม บีบคั้นเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทั้งสภาวะที่ดี สภาวะที่ไม่ดี และสภาวะที่เป็นกลาง ๆ ย่อมตกอยู่ในสภาวะทุกข์ทั้ง ๔ ได้แก่ ความบีบคั้น สภาพที่ทนได้ยาก เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ และแย้งต่อความสุข

๓. สภาวะอนัตตา คือ ธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นบัญญัติและปรมาตมล้วนเป็นอนัตตา เพราะต้องอาศัยซึ่งกันและกัน และเป็นสิ่งที่ถูกจำกัดกาลเวลา มีระยะเวลาของมันเอง ไม่มีสิ่งใดที่เป็นอัตตา มีแต่ธรรมชาติที่ว่างเปล่าทั้งสิ้น ตกอยู่ภายใต้กฎแห่ง “ไตรลักษณ์” คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ทั้งสิ้น ตรงตามพุทธวจนะที่ว่า สพเพ สงขารา อนิจจา สังขารทั้งหลายย่อมเปลี่ยนแปลงไป สพเพ สงขารา ทุกขา สังขารทั้งหลายย่อมเป็นทุกข์ สพเพ ธมมา อนัตตา ธรรมชาติทั้งหลายย่อมไม่มีตัวตนที่แท้จริง อนัตตาจึงเป็นสภาวะธรรมชาติโดยสัจจะ จะทำงานร่วมกับอนิจจะและทุกขะเพื่อปรุงแต่งความเป็นโลก และทำงานเป็นเอกเทศในความเหนือโลก^{๙๑} และอนัตตาเป็นสภาวะที่ไม่ใช่ตัวตน ที่ต้องเจริญ คือ “การ

^{๘๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลีรักษ์ ในเครือ บริษัท เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๗๔.

^{๘๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๗๔.

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕.

^{๙๑} สิริวิรุณ (นามแฝง), **อนัตตากับชีวิตที่ทันสมัย**, (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๔๘), หน้า ๑๙.

กำหนดหมายความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง”^{๙๒} ซึ่งชั้นทั้ง ๕ ที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ภายในและภายนอก หยาบละเอียด เลวหรือประณีต ไกลใกล้ก็ตาม ควรกำหนดรู้ตามความเป็นจริงว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตของเรา^{๙๓} และไม่ควรมียึดมั่น^{๙๔} พระพุทธองค์ตรัสว่า

พระผู้มีพระภาครับสั่งกะพระปัญจวัคคีย์ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ชั้นห้าเป็นอนัตตา ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าชั้นห้านี้จักได้เป็นอดีตแล้ว ชั้นห้านี้ไม่พึงเป็นเพื่ออาหาร และบุคคล พึงได้ในชั้นห้าว่า ชั้นห้าของเราจะเป็นอย่างนี้เกิด ชั้นห้าของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะชั้นห้าเป็นอนัตตา ฉะนั้นชั้นห้าจึงเป็นไปเพื่ออาหาร และบุคคลย่อมไม่ได้ในชั้นห้าว่า ชั้นห้าของเราจะเป็นอย่างนี้เกิด ชั้นห้าของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย หลักคำสอนเรื่องไตรลักษณ์นี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ (สมุทัย) และความดับแห่งกองทุกข์ (นิโรธ) ^{๙๕}

จากเนื้อหาที่ยกมา สภาวะอนัตตาจึงเป็นธรรมชาติที่ไม่อาจควบคุม บังคับบัญชาได้ เพราะมีความเปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติของมันเอง บุคคลควรกำหนดรู้สภาวะเหล่านี้ตามความเป็นจริง เพราะนำไปสู่การบรรลุธรรมได้

ในขัชชนียสูตร พระพุทธองค์กล่าวถึงความสัมพันธ์ของไตรลักษณ์ทั้ง ๓ ว่า “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอดีตของเรา”^{๙๖} ลักษณะทั้งสามจึงมีความเชื่อมโยงกันตามลำดับ ที่เกิดขึ้นในชั้น ๕ คือ ลักษณะที่ไม่เที่ยงเพราะมีความเปลี่ยนแปลง เป็นสภาวะของชั้นทั้ง ๕ ที่ถูกเคี้ยวกินจากตัวของมันเอง การที่มันถูกเคี้ยวกินนั้นทำให้คงทนอยู่ในสภาวะเดิมไม่ได้ และความทุกข์ในชั้น ๕ ก็เกิดจากอุปทานความยึดมั่นว่าเรา ของเรา ซึ่งในสภาวะที่แท้จริงนั้นมันไม่อยู่ในอำนาจ เป็นอนัตตา ความยึดมั่นเช่นนี้จึงทำให้เกิดเป็นความทุกข์ในที่สุด สังขตธรรมจึงมีสภาพเป็นอนิจจังที่ส่งผลให้เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ ความเป็นอนัตตา คือ สภาวะบิบบันที่คงทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ การที่คงทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้เพราะมีความเกิดดับอยู่ตลอดเวลา นั่นเอง

ดังนั้น ลักษณะทั้ง ๓ ประการ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มีความเป็นสากลที่เกิดกับทั้งชั้น ๕ และสิ่งที่เกิดขึ้นมีในจักวาล เพราะทุกสิ่งทุกอย่างล้วนมีเพียงรูปธรรมและนามธรรม ที่มีสภาพ

^{๙๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๐/๘๖.

^{๙๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๔/๒๖๑, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๑๔-๑๑๘/๑๒๖-๑๒๙.

^{๙๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๙๕/๔๒๖.

^{๙๕} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑-๙/๑-๑๖.

^{๙๖} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๓.

เกิดดับอยู่ตลอดเวลา แม้ว่าไตรลักษณ์จะเป็นคำสอนของพระพุทธองค์ที่มีความเป็นสากล ใช้ได้กับทุกสิ่งได้ก็ตาม แต่พระพุทธองค์จะทรงเน้นไตรลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับขั้น ๕ ในชีวิตของมนุษย์แต่ละคน ซึ่งประกอบกันขึ้นจากรูปธรรมและนามธรรม และธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดง เป็นสังขารของชีวิตที่ทำให้เกิดจากตื่นจากอวิชชาขึ้นมา ชีวิตของผู้มีธรรมใส่ตัวย่อมดำเนินไปกับความจริงอย่างไม่ขัดแย้ง และมีความพ้นทุกข์ ในที่สุดเรียกว่า พระนิพพาน เป็นสภาวะที่ปราศจากการปรุงแต่งใด ๆ เป็นอสังขตธรรมที่ไม่มีต้นไม้อ้อ ภูเขา ลำธาร และความทุกข์ นิพพานจึงชื่อว่าปราศจากความทุกข์นั่นเอง ถือว่าเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ดังนั้น ไตรลักษณ์ ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จึงเป็นผลของการกำหนดรู้ขั้น ๕ ที่ถูกเคี้ยวกินตามธรรมชาติ ที่เกิดขึ้นกับชีวิตมนุษย์ทุกรูปนามอยู่ตลอดเวลา แม้ว่าพระพุทธองค์จะอุบัติขึ้นหรือไม่ก็ตามที่ ความไม่เที่ยงในสังขารก็ดี ความเป็นทุกข์ในสังขารก็ดี และความเป็นอนัตตาในธรรมทั้งปวงก็ดี ก็เกิดขึ้นเป็นธรรมชาติอยู่แล้ว พระพุทธองค์ตรัสรู้ธรรมชาติเหล่านี้แล้วมาบอกกล่าวกับเวไนยสัตว์ทั้งหลายให้ตื่นตาม ดังนี้

๒.๕ สรุปท้ายบท

จากการศึกษาเนื้อหาและสาระสำคัญในัชชนียสูตร พบว่า ัชชนียสูตรปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๗ ว่าด้วยสิ่งที่ถูกขั้น ๕ เคี้ยวกิน จากอุปทานขั้น ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มีความหมายโดยสัณยว่า พุทธพจน์ที่กล่าวถึงสิ่งที่ถูกเคี้ยวกิน ในที่นี้ท่านหมายถึงขั้น ๕ ที่มีสภาวะเกิดดับตามธรรมชาติ และมีความหมายโดยอรรถนัยว่า การระลึกขั้น ๕ โดยวิปัสสนาปัญญา เป็นการระลึกตามความจริงที่เป็นอยู่ ซึ่งอุปทานขั้น ๕ ได้แก่ อุปทานในรูป เป็นต้น ซึ่งความเป็นมาของพระสูตรนั้น มีเหตุเกิดที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ทรงตรัสเหตุตามข้อความที่ปรากฏว่า “เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถีพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เมื่อระลึกก็ระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ทั้งหมดระลึกถึงอุปทานขั้นทั้ง ๕ ประการ หรืออุปทานขั้นประการใดประการหนึ่ง จัดอยู่ในประเภท “อัตตชัมมาสยะ” คือ เหตุแห่งการแสดงธรรมตามพระอัธยาศัยของพระองค์เอง โดยไม่ต้องมีผู้ใดทูลอาราธนา ซึ่งรูปแบบของัชชนียสูตร เป็นแบบสูตรตะ คือระเบียบคำที่เป็นความเรียงแสดงหรือบรรยายข้อธรรมให้ผู้ฟังเห็นประจักษ์ และตั้งประเด็นปัญหาขึ้นถามแล้วตอบเองก็มี

ส่วนเนื้อหาของัชชนียสูตรนั้นสามารถแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๔ ตอน ได้แก่ ตอนที่ ๑ พระบรมศาสดาได้ทรงแสดงถึงการระลึกถึงอุปทานขั้น ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นอนัตตา ที่ถูกเคี้ยวกิน ตอนที่ ๒ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถึงอริยสาวกผู้รู้แจ้งในขั้นที่ถูกเคี้ยวกินว่าเป็นผู้ที่พิจารณาขั้น ๕ ของท่านว่ามีความเสื่อมสลายไปตามเหตุปัจจัย ตอนที่ ๓ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสอบความรู้ความเห็นของภิกษุเหล่านั้น ตรัสถามว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งห้านี้เที่ยงหรือไม่เที่ยง เป็นต้น ตอนที่ ๓ พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงผลของการพิจารณาขั้นโดยความเป็นไตรลักษณ์ว่า เป็นผู้ทำให้พินาศ ไม่ก่อ ละทิ้ง ไม่ถาวร เป็นต้น ตอนที่ ๔ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงพระอริยบุคคลที่เห็น

แจ้งในชั้น ๕ แต่ยังคงอาศัยชั้นอยู่ว่า ไม่ก่อ ไม่ทำให้พินาศ เป็นต้น และหลักธรรมที่ปรากฏในัชชนียสูตรนั้นมีอยู่ ๒ อย่าง ได้แก่

๑) ชั้น ๕ หมายถึง กอง ที่มีส่วนประกอบ ๕ อย่าง คือ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น ซึ่งในพระสูตรนี้ท่านเจาะจงถึงชั้น ๕ แต่ละกองที่ถูกเคี้ยวกิน (๑) รูปที่ถูกเคี้ยวกิน เพราะมีสภาพที่ถูกเคี้ยวกินจากความเสื่อมคือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ทั้งในอดีตชาติ รูปก็มีความเสื่อมเหมือนปัจจุบัน รวมถึงรูปในอนาคตก็มีสภาพเช่นเดียวกัน เหล่านี้เป็นการเห็นด้วยวิปัสสนาปัญญาที่พิจารณาความจริงของรูป เพื่อคลายความยึดมั่นในรูปทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต (๒) เวทนาที่ถูกเคี้ยวกิน เพราะมีสภาพที่ถูกเคี้ยวกินจากการกระทบอารมณ์ที่ไม่คงที่ เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาทั้งเวทนาทางกาย ได้แก่ สุข ทุกข์ เฉย ๆ และเวทนาทางใจ ได้แก่ โสมนัส โทมนัส และอุเบกขา ทั้งเวทนาในอดีตชาติ ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับเวทนาที่เกิดในปัจจุบัน รวมถึงเวทนาในอนาคตก็มีสภาพเช่นเดียวกัน (๓) สัญญาที่ถูกเคี้ยวกิน เพราะมีสภาพที่ถูกเคี้ยวกินจากการจำอารมณ์ที่ต่างกัน ในแต่ละครั้งที่เกิดการกระทบในอารมณ์ มีสภาพเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทั้งสัญญาในอดีตชาติ ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับสัญญาที่เกิดในปัจจุบัน รวมถึงสัญญาในอนาคตก็มีสภาพเช่นเดียวกัน (๔) สังขารที่ถูกเคี้ยวกิน เพราะมีสภาพที่ถูกเคี้ยวกินจากการจำอารมณ์ที่ต่างกันในแต่ละครั้งที่เกิดการกระทบในอารมณ์ มีสภาพเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทั้งสังขารในอดีตชาติ ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับสังขารที่เกิดในปัจจุบัน รวมถึงสังขารในอนาคตก็มีสภาพเช่นเดียวกัน (๕) วิญญาณที่ถูกเคี้ยวกิน เพราะมีสภาพที่ถูกเคี้ยวกินจากการรู้อารมณ์ที่ต่างกันในแต่ละครั้งที่เกิดการกระทบในอารมณ์ทางอายตนะ ซึ่งมีสภาพเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทั้งวิญญาณในอดีตชาติ ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับวิญญาณที่เกิดในปัจจุบัน รวมถึงวิญญาณในอนาคตก็มีสภาพเช่นเดียวกัน

๒) หลักไตรลักษณ์ในัชชนียสูตร หมายถึง อารมณ์ที่เป็นไปตามธรรมชาติที่มีลักษณะ ๓ อย่าง ไม่มีผู้ใดสร้างขึ้นมา เกิดเองตามเหตุปัจจัย คือ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความมีใช้ตัวตน ในัชชนียสูตร พระพุทธองค์กล่าวถึงความสัมพันธ์ของไตรลักษณ์ทั้ง ๓ ที่เกิดขึ้นกับชั้น ๕ ที่ถูกเคี้ยวกินว่า “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา” ลักษณะทั้ง ๓ ประการ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มีความเป็นสากลที่เกิดกับทั้งชั้น ๕ และสิ่งที่เกิดขึ้นมีในจักวาล เพราะทุกสิ่งทุกอย่างล้วนมีเพียงรูปธรรมและนามธรรม

บทที่ ๓

การเจริญวิปัสสนาภาวนาในชั้นชฌนียสูตร

ในชั้นชฌนียสูตร ได้แสดงอุปาทานชั้น ๕ ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคตมีสภาวะถูกเคี้ยว กินด้วยสภาวะของมันเองซึ่งเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ และชั้น ๕ มีสภาพที่ตกอยู่ในไตรลักษณ์ ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ซึ่งการสลัดออกจากสภาวะเหล่านี้ ต้องเกิดจากการเจริญวิปัสสนาภาวนา คือ การกำหนดรู้รูปนามตามความเป็นจริง จนจิตหลุดพ้นจากกิเลสในที่สุด ดังนั้นการศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในชั้นชฌนียสูตร ผู้วิจัยจึงกำหนดประเด็นศึกษาดังนี้

๓.๑ การกำหนดชั้น ๕ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามชั้นชฌนียสูตร

๓.๒ ผลแห่งการเจริญวิปัสสนาภาวนาในชั้นชฌนียสูตร

๓.๓ สรุปท้ายบท

๓.๑ การกำหนดชั้น ๕ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามชั้นชฌนียสูตร

วิปัสสนา คือ ปัญญาที่พิจารณาเห็นแจ้งรูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาต้องกำหนดรูปรูปธรรมนามธรรมที่เป็นปรมาณูเป็นอารมณ์ จนสามารถเห็นลักษณะของอารมณ์ที่กำหนดโดยความเป็นไตรลักษณ์ ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา จนสามารถเห็นแจ้งในอริยสัจ ๔ ได้แก่ ทุกขอริยสัจ สมุทยอริยสัจ นิโรธอริยสัจ มรรกอริยสัจ พระพุทธองค์ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด ความรู้เห็นตามเป็นจริงของเราในอริยสัจ ๔ เหล่านี้ ๓ รอบ ๑๒ อาการอย่างนี้ หมดจดดีแล้ว เมื่อนั้น เราจึงยืนยันได้ว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก กับทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์...”^๑ บุคคลที่เห็นอริยสัจ ๔ อย่างสมบูรณ์ จิตย่อมหลุดพ้นจากรูปนามบรรลुเป็นพระอริยบุคคลในที่สุด

^๑ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖/๒๔.

ส่วนคำว่า ภาวนา วิเคราะห์ว่า ภาเวติกุศลธมเม อาเสวติวฑฺฒติเอตยาติภาวนา ฯ แปลว่า “ที่ชื่อว่า ภาวนา เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นเครื่องให้กุศลธรรมทั้งหลายเกิดมี คือ เสพคุ่นได้แก่ทากุศลธรรมทั้งหลายให้เจริญแห่งชน ฯ”^๒

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) สรุปความหมายว่า เมื่อรวมคำว่า วิปัสสนา กับคำว่า ภาวนา เข้ากันแล้ว สำเร็จรูปเป็นวิปัสสนาภาวนา เป็นรูปศัพท์ใหม่ได้ความหมายใหม่ที่ใจความและรูปศัพท์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมิได้แยกกันแปลทีละศัพท์ทีละความหมายดังนี้ว่า วิปัสสนาภาวนา หมายถึง การอบรมในศีล สมาธิ ปัญญาให้บริสุทธิ์หมดจด ตามความหมายของพระพุทธศาสนา คือ ความพ้นทุกข์ในวิภูษังสาร หรือ แปลว่า “การเจริญวิปัสสนา”^๓

ดังนั้น วิปัสสนาภาวนา หมายถึง การบำเพ็ญทางจิตในการฝึกฝนอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งในสภาวะของรูปนามปรมาัตถ์ตามความเป็นจริง เพื่อละอุปทานในชั้น ๕ ที่เป็นเหตุของทุกข์ จนเกิดอริยมรรคประหารกิเลสระดับอนุสัย บรรลุเป็นพระอริยบุคคล ๔ จำพวก ในที่สุด

การเจริญวิปัสสนาภาวนานั้นต้องมีอารมณ์ในการกำหนดรู้ เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ ๖ อย่าง ได้แก่ ชั้น ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรี ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ เมื่อว่าโดยย่อแล้ววิปัสสนาภูมิ ๖ ได้แก่ รูปธรรมและนามธรรม ซึ่งอารมณ์ทั้ง ๖ ภูมิเป็นอารมณ์ปรมาัตถ์ คือ ปราศจากสัตว์ บุคคล เรา เขา ซึ่งต้องเริ่มจากการกำหนดชั้น ๕ เพราะชั้นทั้ง ๕ เป็นฐานของวิปัสสนาภูมิที่เหลือ

เมื่อกำหนดรู้ชั้น ๕ ตามความเป็นจริงอย่างต่อเนื่อง ย่อมเห็นแจ้งอารมณ์เหล่านั้นด้วยอนุปัสสนา ๓ ได้แก่ อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา และอนัตตานุปัสสนา ท่านกล่าวว่า พระโยคาวจรผู้ฉลาดในอนุปัสสนา ๓ และวิปัสสนา ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะทฤษฎีต่าง ๆ เพราะเป็นผู้ฉลาดในความปรากฏ ๓ ประการ^๔ มีรายละเอียด ดังนี้

๑. อนิจจานุปัสสนา คือ การกำหนดรู้ชั้น ๕ จนเห็นความเป็นของไม่เที่ยง เกิดดับ เสื่อมสลายไป วิปัสสนาญาณย่อมเกิดขึ้นตามลำดับจนหลุดพ้นจากกิเลสได้

๒. ทุกขานุปัสสนา คือ กำหนดรู้ชั้น ๕ จนเห็นความเป็นทุกข์หรือความเป็นของคงทนอยู่ไม่ได้ วิปัสสนาญาณย่อมเกิดขึ้นจนสามารถหลุดพ้นจากกิเลสด้วยการเห็นทุกข์

^๒ พระธรรมวโรดม (บุญมา คุณสมปโน ป.ธ.๙), อภิธัมมัตถวิภาวินีแปล, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (ม.ป.ท., ๒๕๕๐), หน้า ๙๘.

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๓๗๔.

^๔ ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๑-๕๒/๘๒-๘๓.

๓. อนุตตานุปัสสนา คือ กำหนดชั้น ๕ โดยความเป็นของมิใช่ตัวตน บังคับไม่ได้ ไม่อยู่ในอำนาจ ปราศจากอัตตา เมื่อกำหนดรู้เช่นนี้จิตย่อมเปื้อนหายในชั้น แล้วหลุดพ้นเป็นที่สุด

พระไตรลักษณ์มีลักษณะ ๓ ประการ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นลักษณะที่เป็นสากลของสิ่งทั้งหลาย เพราะสิ่งทั้งหลายทั้งหมดในจักรวาล ทั้งที่เป็นรูปธรรมนามธรรม เรียกโดยรวมว่า ชั้น ๕ ย่อมประกอบด้วยลักษณะทั้ง ๓ ประการ^๕ “ทุกอย่างที่เป็นสังขตะ เป็นสังขาร ล้วนไม่เที่ยง (อนิจจา) คงทนอยู่ไม่ได้ (ทุกขา) เสมอเหมือนกันทั้งหมด ทุกอย่างเป็นธรรม ทั้งสังขตะคือสังขาร และอสังขตะคือวิสังขาร ล้วนมิใช่ตน ไม่เป็นอัตตา (อนัตตา) เสมอ

ทั้งสิ้น จึงเรียกว่า สามัญญลักษณะ หรือ สามัญญลักษณะ”^๖

ในขณะที่กำหนดรู้อนุปัสสนาทั้ง ๓ นั้นต้องกำหนดรู้ตามลำดับแห่งปัญญา ซึ่งมีขั้นตอนการภาวนา คือ กำหนดรู้โดยความเป็นปรมาตม กำหนดเห็นโดยลักษณะไตรลักษณ์ และกำหนดรู้โดยการละความยึดมั่น โดยมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

๑. กำหนดรู้ด้วยให้ เป็นสิ่งอันรู้แล้ว เป็นการกำหนดรู้ขั้นรู้จักชั้น ๕ ที่ถูกเคี้ยวกิน ที่มีสภาวะลักษณะอันเป็นปรมาตม คือ ทำความรู้จักจำเพาะตัวของสิ่งนั้นโดยตรง พอให้ชื่อว่าได้เป็นอันรู้จักสิ่งนั้นแล้ว เช่นว่ารู้ นีคือเวทนา รูปคือสิ่งที่มีลักษณะเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดาตั้งนี้เป็นต้น

๒. กำหนดรู้ด้วยการพิจารณาชั้น ๕ ที่ถูกเคี้ยวกินเหล่านั้นด้วยอนุปัสสนา ๓ คือ กำหนดรู้โดยสามัญลักษณะ คือ ทำความรู้จักสิ่งนั้นพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เช่นว่า รูปไม่เที่ยง มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ดังนี้ เป็นต้น

๓. กำหนดรู้ด้วยการละ กำหนดรู้ถึงขั้นละได้อุปทานชั้น ๕ ที่ทำให้เกิดทุกข์ เป็นการกำหนดรู้โดยตัดทางมิให้ฉันทราคะเกิดมีในรูป เป็นต้น ที่เกิดจากการรู้ว่าสิ่งนั้นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้ว ละทุกขสัณญาเป็นต้น ในสิ่งนั้น เสียได้”

การพิจารณาเห็นไตรลักษณ์โดยความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ของนามรูปการพิจารณาเห็นในลักษณะนี้ เรียกว่า รู้พระไตรลักษณ์เหมือนกัน จัดเข้าในญาณที่ ๓ คือ สัมมสนญาณ และจัดเป็น

^๕ พระมหาสามารถ อธิจิตโต (มนัส), “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในทุกขสมุทยสูตร”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๓๔.

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (นนทบุรี: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์, ๒๕๕๓), หน้า ๘๙.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๕.

มรรคามรรคญาณทัสสนวิสุทธิมีความรู้ความเห็นอันบริสุทธิ์^{๘๘} วิธีการกำหนดทั้ง ๓ เป็นกระบวนการเจริญวิปัสสนาภาวนาที่ปรากฏในัชชฌายสูตร โดยมีอุปทานชั้น ๕ เป็นอารมณ์ในการกำหนดรู้ ซึ่งผู้ปฏิบัติต้องกำหนดจนเห็นชั้น ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา วิปัสสนาญาณก็จะพัฒนาตามลำดับจนสามารถนำจิตออกสู่มรรคผลนิพพานได้

ในัชชฌายสูตรพระพุทธองค์ทรงแสดงวิธีกำหนดรู้ชั้นที่ถูกเกี่ยวกินจากตัวมันเอง ซึ่งเนื้อหาในพระสูตรแสดงถึงวิธีการกำหนดรู้อุปทานชั้น ๕ ด้วยวิธีการกำหนดรู้ทุกข์โดยปริยญา ๓ ได้แก่ ญาตปริยญา ตีรณปริยญา และปหานปริยญา โดยมีรายละเอียด ดังนี้

๓.๑.๑ การกำหนดรู้รูปชั้นที่ถูกเกี่ยวกินในัชชฌายสูตร

๑) กำหนดอารมณ์รูปปรมาณ

ในบรรดาชั้นทั้ง ๕ นั้น รูปชั้นเป็นอารมณ์ที่ง่ายที่สุดในการกำหนดรู้เพราะเป็นอารมณ์หยาบสุด รู้ได้ด้วยการเห็น ได้ยิน ลิ้มรส สัมผัส ซึ่งการกำหนดรู้นั้นจะต้องรู้โดยปรมาณที่ ปราศจากสัตว์ บุคคล เรา เขา ในัชชฌายสูตรพระพุทธองค์ตรัสถึงการกำหนดรู้รูปว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะอะไรจึงเรียกว่ารูป เพราะสลายไปจึงเรียกว่า ‘รูป’ สลายไปเพราะอะไร สลายไปเพราะหนาวบ้าง ร้อนบ้าง หิวบ้าง กระหายบ้างเพราะสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานบ้าง เพราะสลายไปจึงเรียกว่า ‘รูป’”^{๘๙}

การกำหนดรู้รูปนั้น เป็นวิธีกำหนดโดยปรมาณที่ทำให้เห็นถึงสภาวะธรรมที่มีเหตุปัจจัยทำให้รูปมีสภาพที่เสื่อมไปตามธรรมชาติเพราะความเย็นร้อน หรือสิ่งภายนอกทำให้เสื่อม เช่น ถูกลมแดด เป็นต้น สภาวะที่ทำให้รูปเสื่อมสลายไปย่อมส่งผลให้รูปที่ปรากฏขึ้นมีความแก่ เจ็บ ตายไปในที่สุด พระพุทธองค์ตรัสถึงสภาวะรูปที่เป็นทุกข์ลักษณะว่า

ความเกิด ความเกิดพร้อม ความหยั่งลง ความบังเกิดเฉพาะ ความปรากฏแห่งชั้น ความได้อายตนะ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า ขาติ ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีพินหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยวแห้ง ความเสื่อมอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า ขรา ความจุติ ความเคลื่อนไป ความทำลายไปความหายไป ความตายกล่าวคือมฤตยู การทำกาละ ความแตกแห่งชั้น ความทอดทิ้งร่างกายความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ จากหมู่สัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า มรณะ^{๙๐}

^{๘๘} พระธรรมธีรราชมหามุนี, วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๘.

^{๘๙} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๑.

^{๙๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๓/๔๑๘-๔๑๙.

จากเนื้อหาที่ยกมา เป็นการกล่าวถึงสภาวะรูปที่เกิดขึ้นแล้วมีความเสื่อมไปเพราะผลจากการถูกเคี้ยวกิน ทำให้ต้องแก่ เจ็บ และตายในที่สุด เหล่านี้เป็นการกล่าวโดยภาพกว้างของธรรมชาติรูป แต่เมื่อกล่าวการกำหนดรู้สภาวะรูปที่เจาะจงลงไปแล้ว รูปปรมาณูประกอบด้วยธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ที่ควรกำหนดรู้ ดังนี้

ก. ธาตุดิน คือ “สภาวะที่แผ่ไปหรือกินเนื้อที่ เรียกสามัญว่า ธาตุแข็งหรือธาตุดิน”^{๑๑} รูป เรียกสามัญว่า ธาตุแข็ง อย่างนี้เป็นการกล่าวถึงปฐวีธาตุในลักษณะที่คนสามัญทุกคนจะเข้าใจได้ และที่จะให้สำเร็จประโยชน์ในการเจริญกรรมฐานแต่ในทางพระอภิธรรม ปฐวีธาตุเป็นสภาวะพื้นฐานที่มีอยู่ในรูปธรรมทุกอย่าง แม้แต่ในน้ำและในลมที่เรียกกันสามัญ ซึ่งรู้สึกถูกต้องได้ด้วยกายสัมผัสหรือ ธาตุดินท่านกล่าวว่า

ธรรมชาติที่กระด้าง ความแข็ง ภาวะที่แข็ง เป็นภายในตนมีเฉพาะตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทวิฏฐียึดถือ ซึ่งเป็นภายในตน เช่นผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้ามปอด ใสใหญ่ ใส่น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า หรือธรรมชาติที่แข็ง ธรรมชาติที่กระด้างความแข็ง ภาวะที่แข็ง เป็นภายในตน มีเฉพาะตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทวิฏฐียึดถือ ซึ่งเป็นภายในตน แม้อื่นใดมิอยู่ นี้เรียกว่า ปฐวีธาตุที่เป็นภายใน^{๑๒}

จากเนื้อหา ท่านแสดงสภาวะปรมาณูของรูประดับธาตุ ซึ่งธาตุดินเป็นธาตุพื้นฐานที่เป็นส่วนประกอบของชีวิตทำให้เกิดรูปร่างสัณฐานขึ้นมา มีสภาวะแข็ง กระด้าง ในการเจริญวิปัสสนาภวานานั้น ผู้ปฏิบัติต้องกำหนดรู้อาการแข็งอ่อนของธาตุดิน เช่น ในการเดินจงกรม โยคีธิดำหนดรู้อาการของเท้าที่เหยียบพื้นมีอาการแข็ง เป็นต้น เมื่อกำหนดรู้เช่นนี้วิปัสสนาญาณย่อมพัฒนาเห็นอาการเกิดดับของธาตุดิน จนสามารถเข้าสู่วิปัสสนาขั้นสูงได้

ข. ธาตุน้ำ คือ “อาโปธาตุ สภาวะที่เอิบอาบดุดซึม เรียกสามัญว่า ธาตุเหลวหรือธาตุน้ำ”^{๑๓} แปลสามัญว่า ธาตุน้ำ, ในร่างกายที่ใช้เป็นอารมณ์กรรมฐาน ได้แก่ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันทัน น้ำตา เปรลมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร ขี้ความนี้ เป็นการกล่าวถึงอาโปธาตุในลักษณะที่คนสามัญทุกคนจะเข้าใจได้ และพอให้สำเร็จประโยชน์ในการเจริญกรรมฐานแต่ในทางอภิธรรม อาโปธาตุเป็นสภาวะที่สัมผัสด้วยกายไม่ได้ มีในรูปธรรมทั่วไป แม้แต่ในกระดาก หนังสือ ก้อนหิน ก้อนเหล็ก และแผ่นพลาสติก ท่านกล่าวว่า

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๖๙.

^{๑๒} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๗๓/๑๓๔.

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๖๙.

ความเอิบอาบ ธรรมชาติที่เอิบอาบ ความเหนียว ธรรมชาติที่เหนียวธรรมชาติเป็นเครื่องเกาะกุมรูป เป็นภายในตน มีเฉพาะตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือ ซึ่งเป็นภายในตน เช่น ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้นน้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร หรือความเอิบอาบ ธรรมชาติที่เอิบอาบความเหนียว ธรรมชาติที่เหนียว ธรรมชาติเป็นเครื่องเกาะกุมรูป เป็นภายในตน มีเฉพาะตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือ ซึ่งเป็นภายในตน แม้อันใดมีอยู่ นี้เรียกว่า อาโปธาตุที่เป็นภายใน^{๑๔}

จากเนื้อหาที่ยกมา เป็นการแสดงอารมณ์ปรารถนาของรูปเช่นเดียวกับธาตุดิน แต่สภาวะของธาตุน้ำมีลักษณะที่ไหลเกาะกุมทำหน้าที่ให้ธาตุดินรวมตัวเป็นรูปร่างฐานขึ้นมา ในการเจริญวิปัสสนาภาวนานั้น โยคีพึงกำหนดรู้ที่ใจถึงสภาวะธาตุน้ำที่มีลักษณะเหลว วิปัสสนาญาณย่อมพัฒนาเห็นอาการเกิดดับของธาตุน้ำ แล้วหลุดพ้นจากกิเลสในที่สุดได้

ค. ธาตุไฟ คือ “ภาวะที่ทำให้ร้อน เรียกสามัญว่า ธาตุไฟ”^{๑๕} เรียกสามัญว่า ธาตุไฟ ธาตุนี้มีลักษณะร้อน ความร้อน ในร่างกาย ได้แก่ ไฟที่ยังกายให้อบอุ่น ไฟที่ยังกายให้ทรุดโทรม ไฟที่ยังกายให้กระวนกระวายและไฟที่เผาอาหารให้ย่อย ท่านกล่าวว่า

ความร้อน ธรรมชาติที่ร้อน ความอุ่น ธรรมชาติที่อุ่น ความอบอุ่น ธรรมชาติที่อบอุ่น เป็นภายในตน มีเฉพาะตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือซึ่งเป็นภายในตน เช่น เตโชธาตุที่ทำให้ร่างกายอบอุ่น ที่ทำให้ร่างกายทรุดโทรม ที่ทำให้เร่าร้อนและที่ทำให้ของกินของดื่มของเคี้ยว ของลิ้ม ถึงความย่อยไปด้วยดีหรือความร้อน ธรรมชาติที่ร้อน ความอุ่น ธรรมชาติที่อุ่น ความอบอุ่น ธรรมชาติที่อบอุ่น เป็นภายในตน มีเฉพาะตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือซึ่งเป็นภายในตน แม้อันใดมีอยู่ นี้เรียกว่า เตโชธาตุที่เป็นภายใน^{๑๖}

จากเนื้อหาที่ยกมา เป็นการแสดงสภาวะของธาตุไฟที่ทำให้เกิดการเผาผลาญร่างกาย ทำให้กายมีอาการเสื่อม ทรุด แต่อีกด้านหนึ่งธาตุไฟก็เป็นประโยชน์ในการให้พลังงาน ทำให้ร่างกายอบอุ่น รวมถึงการย่อยอาหารอีกด้วย เมื่อโยคีกำหนดรู้ธาตุไฟย่อมนำไปสู่การรู้แจ้งได้ เช่น ในขณะที่เดินจงกรม โยคีรู้ถึงเท้าที่กระทบพื้นมีอาการเย็บ้าง ร้อนบ้าง ซึ่งเป็นอาการของธาตุไฟ จนเกิดวิปัสสนาญาณเห็นอาการเหล่านั้นเกิดดับ ย่อมนำไปสู่ความหลุดพ้นได้

ง. ธาตุลม สภาวะที่ทำให้สั่นไหวเคลื่อนที่ และค้ำจุน เรียกสามัญว่า ธาตุลม ธาตุลม คือ ธาตุที่มีลักษณะพัดไปมา, ภาวะสั่นไหว แคร่งตึง ค้ำจุน; ในร่างกายนี้ ส่วนที่ใช้กำหนดเป็นอารมณ์

^{๑๔} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๗๔/๑๓๕.

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๖๙.

^{๑๖} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๗๕/๑๓๖.

กรรมฐาน ได้แก่ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในไส้ ลมพัดไปตามตัว ลมหายใจ (ตามสภาวะ วาโยธาตุ คือ สภาพสันไหว หรือค้ำจุน); ความพัดไปมา ธรรมชาติที่พัดไปมา ธรรมชาติเครื่องค้ำจุนรูป เป็นภายในตนมีเฉพาะตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือ ซึ่งเป็นภายในตน เช่น ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในไส้ ลมพัดไปตามตัว ลมคัสตรา ๑-ลมมีตโกณ ๑- ลมเพิกหัวใจ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก หรือความพัดไปมาธรรมชาติที่พัดไปมา ธรรมชาติเครื่องค้ำจุนรูปเป็นภายในตน มีเฉพาะตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือ ซึ่งเป็นภายในตน แม้อื่นใดมีอยู่ นี้เรียกว่าวาโยธาตุที่เป็นภายใน^{๑๗}

จากเนื้อหาที่ยกมา เป็นการแสดงสภาวะรูปในส่วนของธาตุลม ที่มีความสำคัญในการทำให้เกิดความเคลื่อนไหว เช่น การเดิน ยืน นั่ง เป็นต้น และทำให้ร่างกายสามารถทรงตัวได้ ซึ่งลักษณะของธาตุลมมีความตึง หย่อน เป็นลักษณะ เมื่อโยคีกำหนดรู้อาการของธาตุลมย่อมเกิดวิปัสสนาญาณ เช่น ในขณะที่สมาธิ โยคีกำหนดรู้ธาตุลมโดยดูอาการของท้องพองยุบที่เกิดจากอำนาจของลมในท้อง เห็นอาการตึงหย่อน วิปัสสนาญาณย่อมพัฒนา เห็นอาการเกิดดับของอาการนั้น แล้วจิตหลุดพ้นจากกิเลสในที่สุดด้วย

สรุปความ การกำหนดรู้รูปขั้นที่มีลักษณะถูกเคี้ยวกินโดยญาติปริยญา คือ รู้ความเป็นสภาวะของรูปขั้น ๒ ส่วน ได้แก่ (๑) กำหนดรู้โดยภาพรวม คือ การรู้ถึงความเป็นของรูปที่เกิดขึ้นแล้วต้องขรา มรณะในที่สุดเพราะถูกความเย็นบ้าง ความร้อนบ้าง เป็นต้น ทำให้มีความเปลี่ยนแปลงไป (๒) กำหนดรู้รูปขั้นโดยสภาวะที่เจาะจง คือ รู้อาณที่ที่เกิดขึ้นมานั้นประจกธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ที่รวมตัวกันขึ้นมา และธาตุแต่ละชนิดมีสภาวะที่เกิดดับในตัวของมันเอง เหล่านี้เป็นการกำหนดรู้รูปขั้นโดยญาติปริยญา เพื่อให้เกิดวิปัสสนาญาณตามลำดับ

๒) กำหนดรูปด้วยอนุปัสสนา ๓

ในส่วนที่ ๒ ของัชชนียสูตรพระพุทธองค์ทรงแนะนำวิธีกำหนดรู้ทุกข์โดยตริณปริยญา คือ กำหนดรู้ด้วยการพิจารณาในรูป หรือกำหนดรู้โดยสามัญลักษณะของรูป คือ ทำความรู้จักสิ่งนั้นพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา^{๑๘} เช่นว่า รูปไม่เที่ยง มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ดังนี้ เป็นต้น พระพุทธองค์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะเข้าใจความซอ้นว่าอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง” “ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า” “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข” “เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า” “ก็

^{๑๗} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๓๖/๑๓๖-๑๓๗.

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๘๓.

สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา’ “ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า”^{๑๙}

จากเนื้อหาที่ยกมา พระพุทธองค์ทรงสอนให้รู้รูปที่มีลักษณะ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ซึ่งเป็นธรรมชาติที่เป็นของมันเองตามเหตุปัจจัย บุคคลที่ไม่รู้ซึ่งสภาวะนี้ย่อมเกิดอุปทานส่งผลให้มีความทุกข์ในที่สุด แต่เมื่อกำหนดรู้ลักษณะทั้ง ๓ ย่อมเกิดปัญญาคลายอุปทานได้ ตัวอย่างเช่น ในขณะที่ยกคิกำหนดรู้ท้องพองยุบ โดยเห็นท้องพองพองมีการตั้งบริกรรมว่า “พอง” จนสุดบริกรรมว่า “หนอ” จากนั้นท้องเริ่มยุบบริกรรมว่า “ยุบ” รู้ถึงอาการเบาห้อยจนท้องยุบบริกรรมว่า “หนอ” การที่เห็นท้องพองจนสุดพองแล้วท้องยุบเป็นการเห็นอาการเกิดดับ หรือความไม่เที่ยง เมื่อเห็นความไม่เที่ยงก็เห็นความทุกข์เพราะไม่ทนอยู่ในสภาพเดิม และเห็นอนัตตาที่ไม่อยู่ในอำนาจเช่นเดียวกัน การรู้เช่นนี้เป็นวิปัสสนาญาณขั้นต้นที่จะพัฒนาไปสู่วิปัสสนาขั้นมรรคญาณผลญาณเป็นที่สุดได้

๓) กำหนดละความยึดมั่นในรูป

ในส่วนที่ ๓ ของการกำหนดรูปอุปทานในขันธนียสูตร พระพุทธองค์ทรงสอนให้กำหนดละอุปทานในรูป เรียกว่า ประหานปริยญา คือ กำหนดรู้ด้วยการละอุปทานในรูป กำหนดรู้ถึงขั้นละได้ เป็นการกำหนดรู้โดยตัดทางมิให้ฉันทราคะเกิดมีในรูป คือรู้ว่ามีรูปเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้ว ละนิจจสัญญาเป็นต้น ในรูปได้ พระพุทธองค์ตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย ในข้อนั้น อริยสาวกผู้ได้สดับพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า ‘บัดนี้เราถูกรูปเคี้ยวกินอยู่ แม้ในอดีตกาล เราก็ถูกรูปเคี้ยวกินแล้ว เหมือนกับที่ถูกรูปที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ในเวลานี้ ก็เราเองพึงชื่นชมรูปที่เป็นอนาคต แม้ในอนาคตกาล เราก็พึงถูกรูปเคี้ยวกิน เหมือนกับที่ถูกรูปที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ในเวลานี้ เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้แล้ว ไม่มีความอาลัยในรูปที่เป็นอดีต ไม่ชื่นชมรูปที่เป็นอนาคต ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับรูปที่เป็นปัจจุบัน’^{๒๐}

จากเนื้อหาที่ยกมา เป็นการแสดงถึงการกำหนดละอุปทานในรูป ซึ่งเป็นผลของการรู้จักทุกข์ที่ ปราศจากสัตว์ บุคคล เรา เขา และรู้ลักษณะทุกข์ที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จนทำให้มีปัญญาเกิดความเบื่อหน่ายในรูป เมื่อเกิดความเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนด และจิตหลุดพ้นจากอุปทานในรูปเป็นที่สุด ตัวอย่างเช่น โยคีกำหนดเห็นรูปที่เกิดดับจนจิตไม่เกิดความยินดี ยินร้ายในรูป ซึ่งเป็นสภาวะของอุปทานในรูป เมื่อจิตไม่ยึดมั่นย่อมทำให้เห็นแจ้งในรูปจนเกิดมรรคญาณประหารกิเลสระดับอนุสัยได้ในที่สุด

^{๑๙} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๒-๑๒๓.

^{๒๐} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๑.

๓.๑.๒ การกำหนดรู้เวทนาขั้นที่ถูกระงับในชั้นนียสูตร

๑) กำหนดอารมณ์เวทนาปรมาตม

เวทนาเป็นนามธรรมที่มีสภาวะเสวยอารมณ์ คือ ความรู้สึกทุกข์บ้าง สุขบ้าง เฉย ๆ บ้าง ซึ่งการที่ไม่เสวยอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งตลอดเวลา ทานถึงกล่าวว่าเวทนาเป็นสิ่งที่ถูกระงับ เพราะมีการรู้อารมณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา พระพุทธองค์ตรัสว่า “เพราะอะไรจึงเรียกว่าเวทนา เพราะเสวยจึงเรียกว่า ‘เวทนา’ เสวยอะไร เสวยอารมณ์สุขบ้าง ทุกข์บ้าง มีใช้ทุกข์มีใช้สุขบ้าง เพราะเสวยจึงเรียกว่า ‘เวทนา’”^{๒๑} เป็นการกล่าวถึงเวทนาที่มีสภาพเกิดดับอยู่ตลอดเวลา ซึ่งการเจริญวิปัสสนาภาวนาต้องกำหนดรู้อารมณ์เวทนา พระพุทธองค์ตรัสว่า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เวทนา ๓ ประการนี้ เวทนา ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ (๑) สุขเวทนา (ความรู้สึกสุข) (๒) ทุกขเวทนา (ความรู้สึกทุกข์) (๓) อทุกขมสุขเวทนา (ความรู้สึกสุขที่ไม่ใช่ทุกข์ที่ไม่ใช่) ภิกษุทั้งหลาย เวทนา ๓ ประการนี้แล สวากของพระพุทธเจ้า มีจิตตั้งมั่น มีสติสัมปชัญญะ ย่อมรู้ชัดเวทนา เหตุเกิดแห่งเวทนานิพพานอันเป็นที่ดับแห่งเวทนา และทางดำเนินให้ถึงความสิ้นไปแห่งเวทนาเหล่านั้นเพราะสิ้นเวทนา ภิกษุจึงเป็นผู้หมดความหิวปรินิพพานแล้ว”^{๒๒}

จากเนื้อหาที่กล่าวมา พระพุทธองค์กล่าวถึงการมีสติกำหนดรู้เวทนาทั้ง สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา เมื่อมีสติรู้เช่นนี้ย่อมเห็นถึงเหตุเกิดของเวทนาและความดับไปของเวทนาต่อไป เป็นการกำหนดรู้โดยญาณปริยญา คือ รู้จักเวทนาในทุกมิติ ซึ่งเวทนานั้นยังมีสภาวะที่เกิดจากเหตุปัจจัย คือ

อาหาร ๔ อย่างนี้ มีต้นเหตุเป็นเหตุ มีต้นเหตุเป็นเหตุเกิด มีต้นเหตุเป็นกำเนิดมีต้นเหตุเป็นแดนเกิด อนึ่ง ต้นเหตุนี้ มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด ต้นเหตุมีเวทนาเป็นเหตุ มีเวทนาเป็นเหตุเกิด มีเวทนาเป็นกำเนิด มีเวทนาเป็นแดนเกิด เวทนามีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิดเวทนามีผัสสะเป็นเหตุมีผัสสะเป็นเหตุเกิด มีผัสสะเป็นกำเนิด มีผัสสะเป็นแดนเกิด...^{๒๓}

^{๒๑} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๑.

^{๒๒} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๙/๒๗๐.

^{๒๓} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๑/๑๘.

จากเนื้อหาที่ยกมา เป็นการกำหนดรู้เวทนาในส่วนเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดเวทนานั้นคือ ผัสสะการกระทบอารมณ์ทางอายตนะ และเวทนายังเป็นเหตุให้เกิดผล คือ ตัณหา ความทะยานอยาก การรู้เช่นนี้เป็นวิปัสสนาญาณขั้นต้นที่สามารถนำไปสู่วิปัสสนาปัญญาขั้นสูงต่อไป

สรุปความ จากเนื้อหาที่กล่าวมาทั้งหมด เวทนาเป็นอารมณ์ปรมาัตถ์ที่ ปราศจากสัตว์บุคคล เรา เขา ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องกำหนดรู้เพื่อเกิดปัญญาในสภาวะของเวทนา ซึ่งการกำหนดรู้เวทนานั้น ค่องรู้อยู่ ๓ อย่าง คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอุเบกขาเวทนา โดยที่ทั้ง ๓ ส่วน มีสภาวะที่ถูกเคี้ยวกิน คือ เกิดดับสลับการอยู่ตลอดเวลา ไม่มีเวทนาส่วนใดส่วนหนึ่งที่เที่ยง และในการกำหนดรู้เช่นนี้ต้องกำหนดรู้ถึงเหตุปัจจัยของเวทนาที่เกิดจากผัสสะ รวมถึงเวทนาเองก็เป็นเหตุให้เกิดตัณหาอีกด้วย เหล่านี้เป็นการรู้ด้วยญาณตปัญญาที่จะพัฒนาวิปัสสนาปัญญาที่สูงขึ้นต่อไป

๒) กำหนดเวทนาด้วยอนุปัสสนา ๓

ในส่วนที่ ๒ ของการกำหนดรู้เวทนาในच्छนนิยสูตรพระพุทธองค์ทรงแนะนำวิธีกำหนดรู้เวทนาโดยตริณปริณญา คือ กำหนดรู้ด้วยการพิจารณาในเวทนา หรือกำหนดรู้โดยสามัญลักษณะของเวทนา คือ ทำความรู้จักสิ่งนั้นพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เช่นว่า เวทนาไม่เที่ยง มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ดังนี้เป็นต้น พระพุทธองค์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร เวทนาเที่ยงหรือไม่เที่ยง “ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า” “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข” “เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า” “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา’ “ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า”^{๒๔}

จากเนื้อหาที่ยกมา พระพุทธองค์ทรงสอนให้กำหนดรู้เวทนาที่มีลักษณะ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ซึ่งเป็นธรรมชาติที่เป็นของมันเองตามเหตุปัจจัย บุคคลที่ไม่รู้ซึ่งสภาวะนี้ย่อมเกิดอุปทานส่งผลให้มีความทุกข์ในที่สุด แต่เมื่อกำหนดรู้ลักษณะทั้ง ๓ ย่อมเกิดปัญญาคลายอุปทานได้ ตัวอย่างเช่น ในขณะที่โยคีกำหนดนั่งปฏิบัติธรรมมีอาการทุกขเวทนาเกิดขึ้น คือ ปวดขา โยคิน้อมจิตกำหนดรู้อาการปวดนั้นบริกรรมว่า “ปวดหนอ” กำหนดดูอาการโดยความเป็นปรมาัตถ์ ปราศจากสัตว์บุคคลเราเขา วิปัสสนาญาณย่อมเกิดขึ้นตามลำดับจนจิตหลุดพ้นจากกิเลสในที่สุด

๓) กำหนดละความยึดมั่นในเวทนา

การกำหนดรู้ละเวทนาที่เรียกว่า ประหานปริณญา ที่ปรากฏขั้นในच्छนนิยสูตร ก็มีลักษณะคล้ายกับการกำหนดละอุปทานในรูป แต่ในส่วนนี้เป็นนามธรรมที่มีสภาวะถูกเคี้ยวกินด้วย

^{๒๔} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๒-๑๒๓.

สภาวะของมันเอง ไม่เกี่ยวข้องกับเหตุปัจจัยภายนอกแต่อย่างใด พระพุทธองค์ทรงสอนให้กำหนดละอุปทานในเวทนา คือ กำหนดรู้ด้วยการละอุปทานในเวทนา กำหนดรู้ถึงขั้นละได้เป็นการกำหนดรู้โดยตัดทางมิให้ฉันทราคะเกิดมีในเวทนา คือรู้ว่าเวทนาเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้ว ละนิจจสัญญาเป็นต้น ในเวทนาได้ พระพุทธองค์ตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย ในข้อนั้น อริยสาวกผู้ได้สดับพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า ‘บัดนี้เราถูกเวทนาเคี้ยวกินอยู่ แม้ในอดีตกาล เราก็ถูกเคี้ยวกินแล้ว เหมือนกับที่ถูกเวทนาที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ในเวลานี้ ก็เราเองพึงชื่นชมเวทนาที่เป็นอนาคต แม้ในอนาคตกาล เราก็พึงถูกเวทนาเคี้ยวกิน เหมือนกับที่ถูกเวทนาที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ในเวลานี้ เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้แล้ว ไม่มีความอาลัยในเวทนาที่เป็นอดีต ไม่ชื่นชมเวทนาที่เป็นอนาคต ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับเวทนาที่เป็นปัจจุบัน^{๒๕}

จากเนื้อหาที่ยกมา เป็นการแสดงถึงการกำหนดละอุปทานในเวทนา ซึ่งเป็นผลของการรู้จักเวทนาที่ ปราศจากสัตว์ บุคคล เรา เขา และรู้ลักษณะเวทนาที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จนทำให้มีปัญญาเกิดความเบื่อหน่ายในเวทนา เมื่อเกิดความเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนด และจิตหลุดพ้นจากอุปทานในเวทนาเป็นที่สุด ตัวอย่างเช่น โยคคีกำหนดเห็นเวทนาที่เกิดดับจนจิตไม่เกิดความยินดี ยินร้ายในเวทนา ซึ่งเป็นสภาวะของอุปทานในเวทนา เมื่อจิตไม่ยึดมั่นย่อมทำให้เห็นแจ้งในเวทนาจนเกิดมรรค.ญาณประหารกิเลส และผลญาณเสพอารมณ์สุขที่เกิดจากการละกิเลสนั้นได้

๓.๑.๓ การกำหนดรู้สัญญาขั้นที่ถูกเคี้ยวกินในชั้นขนิยสูตร

๑) กำหนดอารมณฺสัญญาปรมัตถ์

สัญญา คือ ธรรมที่เป็นส่วนของนามธรรม ซึ่งมีสภาวะจำอารมณ์อารมณ์ เช่น จำชื่อ จำบ้าน จำสี จำสัตว์ เป็นต้น เป็นสภาวะจำอารมณ์เพื่อให้เกิดการทำตนให้เหมาะสมต่อบุคคลอื่น ซึ่งในการปฏิบัติธรรมนั้นสัญญาเป็นอารมณ์กรรมฐานคือสภาวะจำ ที่ปราศจากสัตว์บุคคล เรา เขา เช่น การจำปวด จำคิด จำฟัง เป็นต้น ด้วยสภาวะที่จำสิ่งต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา ไม่เหมือนเดิม รวมถึงบางครั้งก็เกิดอาการที่จำไม่ได้ สัญญาจึงมีสภาพถูกเคี้ยวกินจากธรรมชาติของมันเอง พระพุทธองค์ตรัสว่า “เพราะอะไรจึงเรียกว่าสัญญา เพราะจำได้หมายรู้จึงเรียกว่า ‘สัญญา’ จำได้หมายรู้อะไร จำได้หมายรู้สีเขียวบ้าง สีเหลืองบ้าง สีแดงบ้าง สีขาวบ้าง เพราะจำได้หมายรู้จึงเรียกว่า ‘สัญญา’”^{๒๖} เป็นการกล่าวถึงสัญญาที่มีสภาพเกิดดับอยู่ตลอดเวลา ซึ่งการเจริญวิปัสสนาภาวนาต้องกำหนดรู้อารมณ์สัญญาที่รู้อารมณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ จนตัวมันเองไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ท่านกล่าวว่า

^{๒๕} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๒.

^{๒๖} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๑.

สภาวะที่เรียกว่า ‘สัญญา สัญญา’ เพราะเหตุไรหนอแลจึงเรียกว่า ‘สัญญา’ สภาวะกำหนดหมาย สภาวะกำหนดหมาย เหตุนั้น จึงเรียกว่า ‘สัญญา’ สภาวะกำหนดหมายอะไร คือ กำหนดหมายสี่เขียวบ้าง กำหนดหมายสี่เหลืองบ้าง กำหนดหมายสีแดงบ้าง กำหนดหมายสี่ขาวบ้างเหตุ นั้น สภาวะกำหนดหมาย สภาวะกำหนดหมาย จึงเรียกว่า ‘สัญญา’ “เวทนา สัญญา และ วิญญาณ ๓ ประการนี้ รวมกัน หรือแยกกัน และสามารถแยกแยะบัญญัติหน้าที่ต่างกัน ได้หรือไม่” “เวทนา สัญญา และวิญญาณ ๓ ประการนี้ รวมกัน ไม่แยกกัน และไม่สามารถ แยกแยะบัญญัติหน้าที่ต่างกันได้ เพราะเวทนาเสวยอารมณ์สิ่งใด สัญญาก็กำหนดหมายสิ่งนั้น สัญญากำหนดหมายสิ่งใด วิญญาณก็รู้แจ้งสิ่งนั้น เหตุนั้นธรรม ๓ ประการนี้ จึงรวมกัน ไม่ แยกกัน และไม่สามารถแยกแยะบัญญัติหน้าที่ต่างกันได้”^{๒๗}

จากเนื้อหาที่ยกมา แสดงให้เห็นถึงสัญญาที่มีสภาวะจำอารมณ์ต่าง ๆ และเวทนา สัญญา วิญญาณมีสภาวะที่เป็นเหตุปัจจัยซึ่งกัน คือ เวทนาเป็นเหตุให้จำอารมณ์ และสัญญาเป็นเหตุให้รู้ อารมณ์ ตัวอย่างเช่น เมื่อเห็นภาพสวยก็จงเกิดสุขเวทนาขึ้น เพราะสัญญาที่เคยจำได้ว่าสวยงาม แล้ว วิญญาณก็ไปรับรู้อารมณ์ที่สวยงาม เหล่านี้เป็นการกำหนดรู้เวทนาที่มีสภาวะจำอารมณ์โดยญาติ ปริยญา รวมถึงการเห็นเหตุปัจจัยของเวทนาที่ทำงานร่วมกับขั้นอื่น ๆ อีก ด้วย

๒) กำหนดอารมณ์สัญญาด้วยอนุปัสสนา ๓

การกำหนดรู้สัญญาในซัสขณียสูตรนั้น มีการกำหนดรู้ลักษณะของสัญญาโดยความเป็นไตร ลักษณะ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแนะนำวิธีกำหนดรู้สัญญาโดยตรีน คือ กำหนดรู้ด้วยการพิจารณาในสัญญา หรือกำหนดรู้โดยสามัญลักษณะของสัญญา คือ ทำความรู้จักสิ่งนั้นเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็น ทุกข์ เป็นอนัตตา เช่นว่า สัญญาไม่เที่ยง มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ดังนี้ เป็น ต้น พระพุทธองค์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะเข้าใจความซื่อนั้นว่าอย่างไร สัญญาเที่ยงหรือไม่เที่ยง” “ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า” “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข” “เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า” “ก็สิ่ง ใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา’ “ซื่อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า”^{๒๘}

จากเนื้อหาที่ยกมา สัญญาจึงเป็นสิ่งที่ถูกเกี่ยวกินเพราะสภาพ ๓ ลักษณะ ได้แก่ (๑) ไม่ เที่ยงเพราะมีการจำอารมณ์สลับกันไปอยู่ตลอดเวลา คือ เมื่อจำอารมณ์อย่างหนึ่ง แล้วไปจำอารมณ์ อีกอย่างหนึ่งอารมณ์เก่านั้นก็ดับไปแล้ว ตัวอย่าง เมื่อจำว่าคนนี้ชื่อนาย ก จากนั้นก็ไปจำสิ่งอื่นต่อว่า

^{๒๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๐/๔๕๐.

^{๒๘} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๒-๑๒๓.

ต้นไม้นี้ต้นอะไร ขณะนั้นสัญญาชื่อนาย ก ก็ดับไป (๒) เป็นทุกข์เพราะสภาพที่บีบคั้นไม่คงอยู่ในสภาพเดิมได้ คือ ความจำนั้นมีลักษณะเกิดดับนั่นเอง (๓) เป็นอนัตตาเพราะไม่อยู่ในอำนาจ สภาพที่เกิดดับนั้นก็ขึ้นมีเองตามเหตุปัจจัย ไม่มีผู้ควบคุมให้เป็นขึ้นมาได้ สภาพธรรมที่เป็นไตรลักษณ์เหล่านี้เป็นสภาวะที่เกี่ยวพันสัญญาให้เกิดดับอยู่ตลอดเวลา ผู้เจริญวิปัสสนาพึงกำหนดรู้เช่นนี้ วิปัสสนาญาณก็จะพัฒนาขึ้นตามลำดับแห่งอินทรีย์

๓) กำหนดละความยึดมั่นในสัญญา

การกำหนดรู้ละสัญญา เป็นการรู้ระดับประหानกิเลสระดับอนุสัย ในชั้นนี้ในัชชณียสูตร พระพุทธองค์ตรัสถึงการประหानสัญญาที่เกิดจากการเห็นสภาพที่สัญญาถูกเกี่ยวพัน ซึ่งมีสภาพเกิดดับ จากนั้นพระพุทธองค์ก็ทรงตรัสถามภิกษุถึงความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาของสัญญา และพระองค์ทรงตรัสถึงผลที่เกิดจากเห็นสภาพสัญญาตามความเป็นจริงที่ทำให้เกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนด และหลุดพ้นจากอุปาทานในสัญญาในที่สุด พระพุทธองค์ตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย ในข้อนั้น อริยสาวกผู้ได้สดับพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า ‘บัดนี้เราถูกสัญญาเกี่ยวพันอยู่ แม้ในอดีตกาล เราก็ถูกสัญญาเกี่ยวพันแล้ว เหมือนกับที่ถูกสัญญาที่เป็นปัจจุบันเกี่ยวพันอยู่ในเวลานี้ ก็เราเองพึงชื่นชมสัญญาที่เป็นอนาคต แม้ในอนาคตกาล เราก็พึงถูกสัญญาเกี่ยวพัน เหมือนกับที่ถูกสัญญาที่เป็นปัจจุบันเกี่ยวพันอยู่ในเวลานี้ เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้แล้ว ไม่มีความอาลัยในสัญญาที่เป็นอดีต ไม่ชื่นชมสัญญาที่เป็นอนาคต ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับสัญญาที่เป็นปัจจุบัน^{๒๙}

จากเนื้อหาที่ยกมา พระพุทธองค์ตรัสถึงผลของการกำหนดรู้ตามความเป็นจริงในสัญญาที่เป็นส่วนของนามธรรม สภาวะที่สละคืนสัญญานี้เกิดจากวิปัสสนาญาณที่โยคีต้องกำหนดรู้อารมณ์สัญญาโดยปราศจากสัตว์บุคคลเราเขา จนสามารถเห็นสัญญานั้นไม่เที่ยงเพราะเกิดดับ เป็นทุกข์เพราะไม่อยู่ในสภาพเดิม เป็นอนัตตาเพราะไม่อาจบังคับได้ เมื่อเห็นอย่างนี้ย่อมทำให้จิตเกิดความเบื่อหน่ายในสัญญา เมื่อเบื่อหน่ายจิตก็คลายความยึดมั่น เมื่อคลายอุปาทานคือความยินดียินร้าย จิตย่อมเข้าสู่ความหลุดพ้นเพราะอาศัยสัญญาเป็นอารมณ์ในที่สุด

๓.๑.๔ การกำหนดรู้สังขารชั้นที่ถูกเกี่ยวพันในัชชณียสูตร

๑) กำหนดอารมณ์สังขารปรমัตถ์

สังขารชั้น เป็นส่วนที่เป็นความปรุงแต่ง สภาพที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลาง ๆ คุณสมบัติต่าง ๆ ของจิตมีเจตนาเป็นตัวนำ ที่ปรุงแต่งคุณภาพของจิต ให้เป็นกุศล อกุศล อัพยาทุกต

^{๒๙} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๒.

ซึ่งในัชชนียสูตร ได้กล่าวถึงสังขารชั้นเป็นสิ่งที่ถูกเคี้ยวกิน เพราะการปรุงแต่งอารมณ์หลากหลายต่างกัน ธรรมที่เป็นส่วนของนามธรรม ซึ่งมีสภาวะปรุงแต่งอารมณ์อารมณ์ ที่ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง หรือเป็นกลาง ๆ บ้าง อื่น เหล่านี้เป็นอารมณ์ปรมัตถ์ที่ปราศจากสัตว์ บุคคล เรา เขา ซึ่งในการปฏิบัติธรรมนั้น สังขารเป็นอารมณ์กรรมฐานที่ควรกำหนดรู้ เช่น ความคิด ความฟัง เป็นต้น ซึ่งจะเกิดขึ้นกับผู้ปฏิบัติ อย่างแน่นอน โยครต้องกำหนดรู้สังขารโดยฉกษณปริยญา พุทธองค์ตรัสว่า

เพราะอะไรจึงเรียกว่าสังขาร เพราะปรุงแต่งสังขตธรรมจึงเรียกว่า ‘สังขาร’ ปรุงแต่งสังขตธรรมอะไร ปรุงแต่งสังขตธรรม คือ รูปโดยความเป็นรูป เวทนาโดยความเป็นเวทนา สัญญาโดยความเป็นสัญญา สังขารโดยความเป็นสังขารวิญญานโดยความเป็นวิญญาน เพราะปรุงแต่งสังขตธรรมจึงเรียกว่า ‘สังขาร’”^{๓๐}

จากเนื้อหาที่ยกมา สังขารจึงเป็นสภาพธรรมที่ปรุงแต่งอารมณ์อยู่ตลอดเวลา เป็นสังขตธรรมที่ปรุงแต่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน เพราะสภาวะที่ไม่คงที่ที่มีการปรุงแต่งอารมณ์ที่หลากหลาย คงทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ไม่อยู่ในอำนาจ สังขารชั้นจึงมีสภาพที่ถูกเคี้ยวกินด้วยธรรมชาติของตัวเอง ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาโยคีจึงกำหนดรู้สังขารที่ปรากฏในปัจจุบัน ตัวอย่างเช่น ในขณะที่เดินจงกรมอยู่เกิดความคิดถึงอดีตที่ผ่านมาแล้ว โยคีต้องหยุดเดินจงกรมแล้ว กำหนดความคิดนั้นบริกรรมว่า “คิดหนอ” กำหนดความคิดนั้นโยคีไม่ควรกำหนดเรื่องราว สถานที่ บุคคล เป็นต้น แต่ให้กำหนดรู้จิตที่กำลังคิดอยู่จนกว่าความคิดนั้นจะดับไป การกำหนดรู้สังขารเช่นนี้เรียกว่า ฉกษณปริยญา

๒) กำหนดอารมณ์สังขารด้วยอนุปัสสนา ๓

การกำหนดรู้สังขารในัชชนียสูตรนั้น มีการกำหนดรู้ลักษณะของสังขารโดยความเป็นไตรลักษณ์ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแนะนำวิธีกำหนดรู้สังขารโดยตรณปริยญา คือ กำหนดรู้ด้วยการพิจารณาในสังขาร หรือกำหนดรู้โดยสามัญญลักษณะของสังขาร คือ ทำความรู้จักสิ่งนั้นเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เช่นว่า สังขารไม่เที่ยง มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ดังนี้ เป็นต้น พระพุทธองค์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร สังขารเที่ยงหรือไม่เที่ยง” “ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า” “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข” “เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า” “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า” “นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา” “ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า”^{๓๑}

^{๓๐} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๗๘/๑๒๑.

^{๓๑} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๗๘/๑๒๒-๑๒๓.

จากข้อเนื้อหาที่ยกมา พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงการกำหนดรู้สังขารโดยวิปัสสนาภาวนา ได้แก่ ๑. การเห็นสังขารที่ไม่เที่ยงเพราะปรุงแต่งอารมณ์ที่ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง เกิดดับอยู่ตลอดเวลา ๒. การเห็นสังขารที่เป็นทุกข์เพราะทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ คือ สังขารที่ปรุงแต่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่อาจทนอยู่ในสภาพเดิมได้ จึงเป็นทุกข์ลักษณะ ๓. การเห็นสังขารเป็นอนัตตาเพราะสังขารที่มีความเกิดดับนั้นเป็นไปเองตามธรรมชาติ ไม่มีใครหรือสิ่งใดทำให้มันอยู่ในอำนาจได้ เหล่านี้เป็นการกำหนดรู้โดยวิปัสสนาภาวนา เมื่อโยคีกำหนดรู้เช่นนี้อย่างต่อเนื่องย่อมเกิดปัญญาในสการกำหนดสังขารตามลำดับ จนสามารถบรรลุเป็นพระอริยบุคคลในที่สุดได้

๓) กำหนดละความยึดมั่นในสังขาร

การกำหนดรู้ละสังขาร เป็นการรู้เพื่อประหานกิเลสระดับอนุสัย ในชั้นขณียสูตร พระพุทธองค์ตรัสถึงการประหานสังขารที่เกิดจากการเห็นสภาพที่สังขารถูกเคี้ยวกิน ซึ่งมีสภาพเกิดดับ เพราะการปรุงแต่งอารมณ์ที่หลากหลาย จากนั้นพระพุทธองค์ก็ทรงตรัสถามภิกษุถึงความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาของสังขาร และทรงตรัสถึงผลที่เกิดจากเห็นสภาพสังขารตามความเป็นจริงที่ทำให้เกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนด และหลุดพ้นจากอุปทานในสังขารในที่สุด พระพุทธองค์ตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย ในข้อนี้ อริยสาวกผู้ได้สดับพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า ‘บัดนี้เราถูกสังขารเคี้ยวกินอยู่ แม้ในอดีตกาล เราก็ถูกสังขารเคี้ยวกินแล้ว เหมือนกับที่ถูกสังขารที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ในเวลานี้ ก็เราเองพึงชื่นชมสังขารที่เป็นอนาคต แม้ในอนาคตกาล เราก็พึงถูกสังขารเคี้ยวกิน เหมือนกับที่ถูกสังขารที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ในเวลานี้ เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้แล้ว ไม่มีความอาลัยในสังขารที่เป็นอดีต ไม่ชื่นชมสังขารที่เป็นอนาคต ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับรูปที่เป็นปัจจุบัน^{๓๒}

จากเนื้อหาที่ยกมาข้างต้น เป็นการแสดงถึงผลที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนาภาวนาเห็นสังขารเป็นเพียงอารมณ์ที่ถูกกำหนดรู้ โดยปราศจากตัวเรา เขา จากนั้นก็เห็นสังขารที่ถูกกำหนดรู้นั้นมีอาการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา ตัวอย่างเช่น เมื่อโยคีกำหนดจิตที่ฟุ้งซ่านบริกรรมว่า “พุทหนอ” โยคีมีสติสัมปชัญญะรู้ถึงความฟุ้งเกิดดับในแต่ละการกำหนดรู้พร้อมจิตที่นั่นด้วยความเพียรอย่างต่อเนื่อง วิปัสสนาญาณย่อมพัฒนาตามลำดับจนถึงมรรคญาณประหารกิเลสได้อย่างเด็ดขาด ส่งผลให้บรรลุเป็นพระอริยบุคคลได้ในที่สุด

^{๓๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๒.

๓.๑.๕ การกำหนดวิญญานชั้นที่ถูกเกี่ยวกินในัชชขณียสูตร

๑) กำหนดอารมณ์วิญญานปรมัตถ์

วิญญานชั้นเป็นส่วนที่เป็นความรู้ หรือสภาวะที่รู้ในอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หรือสภาวะที่รูรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน ซึ่งเป็นสังขตธรรมที่เกิดจากการปรุงแต่ง ในัชชขณียสูตร ได้กล่าวถึงวิญญานชั้นเป็นสิ่งที่ถูกเกี่ยวกิน เพราะการรู้อารมณ์ที่หลากหลาย เช่น การรู้อารมณ์ทางตาเกิดขึ้น แล้วดับไปเพราะจิตไปรับรู้อารมณ์ใหม่ทางหู เป็นต้น วิญญานชั้นเป็นส่วนของนามธรรม ที่ต้องกำหนดรู้อารมณ์ที่กระทบกันในปัจจุบันโดยปราศจากสัตว์ บุคคล เรา เขา การรู้เช่นนี้เรียกว่า ญาตปริญญา พุทธองค์ทรงตรัสถึงวิญญานชั้นที่ถูกเกี่ยวกินว่า “เพราะอะไรจึงเรียกว่า วิญญาน เพราะรู้แจ้งจึงเรียกว่า ‘วิญญาน’ รู้แจ้งอะไรรู้แจ้งรสเปรี้ยวบ้าง รสขมบ้าง รสเผ็ดบ้าง รสหวานบ้าง รสขื่นบ้าง รสไม่ขื่นบ้าง รสเค็มบ้าง รสไม่เค็มบ้าง เพราะรู้แจ้งจึงเรียกว่า ‘วิญญาน’”^{๓๓}

จากเนื้อหาที่ยกมา แสดงถึงวิญญานที่มีสภาวะเกิดดับจากการรู้อารมณ์ที่ต่างกัน คือ ในขณะที่เกิดการรู้รสเปรี้ยวขึ้น จากนั้นตัวรูกักดับไปเพราะรสชาตินั้นจางหายไป จิตจึงไปรู้อารมณ์ใหม่ที่ชัดกว่า เช่น รสขม เป็นต้น ในขณะที่อารมณ์ดับไป จิตที่รู้อารมณ์นั้นก็ดับไปพร้อมกัน แล้วไปรับรู้อารมณ์ใหม่ เหล่านี้เป็นสภาวะของจิตที่ถูกเกี่ยวกินเพราะความเกิดดับทุกครั้งในการรับรู้อารมณ์ การรู้อารมณ์ของจิตนั้นมีกระบวนการดังนี้

๑. (จักขุ) ตา เป็นเครื่องรับรู้รูป เกิดความรู้คือ เห็น (จักขุวิญญาน)
๒. (โสตะ) หู เป็นเครื่องรับรู้เสียง เกิดความรู้คือ ได้ยิน (โสตะวิญญาน)
๓. (ฆานะ) จมูก เป็นเครื่องรับรู้กลิ่น เกิดความรู้คือ ได้กลิ่น (ฆานวิญญาน)
๔. (ชีวาหา) ลิ้น เป็นเครื่องรับรู้รส เกิดความรู้คือ รู้รส (ชีวาหาวิญญาน)
๕. (กาย) เป็นเครื่องรับรู้โผฏฐัพพะ เกิดความรู้คือ รู้สิ่งต้องกาย (กายวิญญาน)
๖. (มโน) ใจ เป็นเครื่องรับรู้ธัมมารมณ์ เกิดความรู้คือ รู้เรื่องในใจ (มโนวิญญาน)^{๓๔}

การรับรู้จะเกิดขึ้นได้เมื่อวิญญานเกิดขึ้น ซึ่งโดยปกติวิญญานจะเกิดขึ้นเมื่อเกิดการกระทบกันระหว่างอายตนะภายนอกกับอายตนะภายใน แต่ในบางกรณีก็ไม่เกิดการรับรู้ เช่น ถูกสัมผัสขณะหลับ หรือมองสิ่งต่าง ๆ ขณะเหม่อลอย จะไม่เกิดการรับรู้ใด ๆ การรับรู้จะเกิดขึ้นต่อเมื่อมี

^{๓๓} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๑.

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๓๕-๓๗.

องค์ประกอบเกิดขึ้นครบทั้ง ๓ อย่าง ได้แก่ आयตนะ อารมณ์ และวิญญาณ เรียกว่าผัสสะ^{๓๕} ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ความสัมพันธ์ของอายตนะในกระบวนการรับรู้ คือ आयตนะ + อารมณ์ + วิญญาณ = สัมผัสเวทนา หรืออาจกล่าวได้ว่า ทางรับรู้ + สิ่งที่ถูกรู้ + วิญญาณ = การรับรู้ เกิดความรู้สึกต่ออารมณ์^{๓๖}

เมื่ออายตนะภายในซึ่งเป็นแดนรับรู้ กระพบบั้อารมณ์ อายตนะภายนอกซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกรู้ จะเกิดความรู้จำเพาะด้านของ อายตนะแต่ละอย่าง ๆ ขึ้น เช่น ตากระทบรูป เกิดความรู้เรียกว่าเห็น หูกระทบเสียง เกิดความรู้ เรียกว่าได้ยิน เป็นต้น^{๓๗} ความรู้จำเพาะแต่ละด้านนี้เรียกว่า “วิญญาณ” แปลว่า ความรู้แจ้ง คือรู้อารมณ์ ดังนั้นจึงมีวิญญาณ ๖ อย่าง เท่ากับอายตนะและอารมณ์ ๖ คู่ คือ วิญญาณทางตาได้แก่เห็น วิญญาณทางหูได้แก่ได้ยิน วิญญาณทางจมูกได้แก่ได้กลิ่น วิญญาณทางลิ้นได้แก่รู้รส วิญญาณทางกายได้แก่รู้สิ่งต้องกาย วิญญาณทางใจได้แก่ รู้อารมณ์ทางใจหรือรู้เรื่องในใจ จึงประกอบด้วยอายตนะ ๖ อารมณ์ ๖ และวิญญาณ ๖^{๓๘} ที่มีความเกี่ยวเนื่องกัน

จากเนื้อหาที่ยกมาข้างต้น เป็นการแสดงถึงการกำหนดรู้วิญญาณโดยญาติปริญา อารมณ์และวิญญาณที่รู้อารมณ์ปราศจากสัตว์ บุคคล เรา เขา ที่มีกระบวนการอยู่ ๓ อย่าง คือ ๑) ธาตุรับ คือ อายตนะภายใน ๕ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กายที่เป็นรูปธรรม ๒) ธาตุกระทบ คือ อายตนะภายนอก ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งที่สัมผัส ที่เป็นรูปธรรมพร้อมทั้งธรรมารมณ์ที่เป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรม ๓) ธาตุรู้ คือ อายตนะที่เป็นนาม ได้แก่ จิตที่รู้อารมณ์ผ่านดวงตาเป็นต้น^{๓๙} และธรรมเหล่านี้เกิดจากการประกอบขึ้นของเหตุปัจจัยที่พร้อม แต่ถ้าขาดเหตุปัจจัยอันใดอันหนึ่งย่อมไม่สามารถเกิดการรับรู้อารมณ์นั้น ๆ ได้ ตัวอย่างเช่น เมื่อเกิดการเห็นย่อมมาจากภาพที่ปรากฏชัดในปัจจุบัน ตาดีที่มองเห็นได้ แล้วเกิดการกระทบอารมณ์ วิญญาณเข้าไปรู้อารมณ์นั้นจึงสามารถเห็นได้ การกำหนดรู้เช่นนี้ย่อมทำให้เห็นความเป็นจริงของวิญญาณที่ถูกเคี่ยวกั้นด้วยตัวมันเองคือการเกิดดับ เพราะวิญญาณทำหน้าที่รู้อารมณ์ที่หลากหลาย จึงมีสภาวะที่เกิดดับไปพร้อมอารมณ์นั้น

^{๓๕} อ่างใน พระวรรณระ มหาคัมภีโร (โตน้อย), “ศึกษาวิธีการนำเสนอเรื่องอายตนะ ๖ ในหนังสือทวาร ๖ ของทันตแพทย์สม สุจิรา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๘.

^{๓๖} อุทัย บุญเย็น, *พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โพธิ์นคร, ๒๕๕๕), หน้า ๖๙.

^{๓๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, หน้า ๓๕.

^{๓๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๕.

^{๓๙} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), *มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน*, แปลเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภังค์, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๓๒๒.

๒) กำหนดอารมณ์วิญญานด้วยอุปัสสนา ๓

การกำหนดรู้วิญญานในซัซขณียสูตรนั้น มีการกำหนดรู้ลักษณะของวิญญานโดยความเป็นไตรลักษณ์ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแนะนำวิธีกำหนดรู้วิญญานโดยตรีนปริยญา คือ กำหนดรู้ด้วยการพิจารณาในวิญญาน หรือกำหนดรู้โดยสามัญญลักษณะของวิญญาน คือ ทำความรู้จักสิ่งนั้นเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เช่นว่า วิญญานไม่เที่ยง มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ดังนี้ เป็นต้น พระพุทธองค์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร วิญญานเที่ยงหรือไม่เที่ยง ” “ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า ” “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข ” “เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า ” “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา ’ ” “ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า ”^{๔๐}

จากเนื้อหาที่ยกมา พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงการรู้ด้วยวิปัสสนาในวิญญาน คือ สภาวะวิญญานมีลักษณะไม่เที่ยงเพราะมีความเกิดดับพร้อมกับอารมณ์ที่รู้ตลอดเวลา เป็นทุกข์เพราะมีความบีบคั้นในตัวเองไม่ต้องเกิดดับตามอารมณ์ที่กำหนดรู้ขึ้น เป็นอนัตตาเพราะไม่มีอำนาจของตนที่จะกำหนดรู้อารมณ์ เหล่านี้เป็นวิปัสสนาญาณที่เกิดจากความเพียรกำหนดรู้วิญญานขึ้นอย่างต่อเนื่อง ตัวอย่างเช่น เมื่อโยคีมีสติกำหนดจักขุวิญญานที่เกิดขึ้นพร้อมบริกรรมว่า “เห็นหนอ” เมื่อโยคีมีสติกำหนดโสตวิญญานที่เกิดขึ้นพร้อมบริกรรมว่า “ยินหนอ” เมื่อโยคีมีสติกำหนดขานวิญญานที่เกิดขึ้นพร้อมบริกรรมว่า “กลิ่นหนอ” เมื่อโยคีมีสติกำหนดชีวหาวิญญานที่เกิดขึ้นพร้อมบริกรรมว่า “รสหนอ” เมื่อโยคีมีสติกำหนดกายวิญญาน วิญญานที่เกิดขึ้นพร้อมบริกรรมว่า “เย็นหนอ” เป็นต้น เมื่อโยคีมีสติกำหนดมนโณวิญญาน วิญญานที่เกิดขึ้นพร้อมบริกรรมว่า “คิดหนอ” การกำหนดรู้เช่นนี้ย่อมนำไปสู่วิปัสสนาญาณชั้นมรรคญาณผลญาณประหารกิเลสได้ในที่สุด

๓) กำหนดละความยึดมั่นในวิญญาน

การกำหนดรู้ละวิญญาน เป็นการรู้เพื่อประหานกิเลสระดับอนุสัย ในซัซขณียสูตร พระพุทธองค์ตรัสถึงการประหานวิญญานที่เกิดจากการเห็นสภาพที่วิญญานถูกเคี้ยวกิน ซึ่งมีสภาพเกิดดับ เพราะการรับรู้อารมณ์ที่หลากหลาย จากนั้นพระพุทธองค์ก็ทรงตรัสถามภิกษุถึงความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาของวิญญาน และทรงตรัสถึงผลที่เกิดจากการเห็นสภาพวิญญานตามความเป็นจริงที่ทำให้เกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนด และหลุดพ้นจากอุปทานในวิญญานในที่สุด พระพุทธองค์ตรัสว่า

^{๔๐} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๒-๑๒๓.

ภิกษุทั้งหลาย ในข้อนั้น อริยสาวกผู้ได้สดับพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า ‘บัดนี้เราถูกวิญญานเคี้ยวกินอยู่ แม้ในอดีตกาล เราก็ถูกวิญญานเคี้ยวกินแล้ว เหมือนกับที่ถูกวิญญานที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ในเวลานี้ ก็เราเองพึงชื่นชมวิญญานที่เป็นอนาคต แม้ในอนาคตกาล เราก็พึงถูกวิญญานเคี้ยวกิน เหมือนกับที่ถูกวิญญานที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ในเวลานี้ เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้แล้ว ไม่มีความอาลัยในวิญญานที่เป็นอดีต ไม่ชื่นชมวิญญานที่เป็นอนาคต ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับรูปที่เป็นปัจจุบัน’^{๔๑}

จากเนื้อหาที่ยกมา การกำหนดอารมณ์กับจิตที่รู้อารมณ์โดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นการรู้แจ้งด้วยวิปัสสนาปัญญา ซึ่งเกิดจากการมีสติสัมปชัญญะรู้อารมณ์วิญญานที่เป็นปรมาณูปราศจากสัตว์ บุคคล เรา เขา จนเห็นอารมณ์เหล่านั้นเป็นไตรลักษณ์ แล้วดับไป ณ ขณะนั้นพร้อมกันด้วยมรรคญาณ ประหารกิเลสอย่างเด็ดขาด ไม่กลับมากำเริบอีก บรรลุเป็นพระอริยบุคคลตามลำดับ

สรุปความ การกำหนดขั้น ๕ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามัชฌิมนิยสูตร เป็นการกำหนดรู้อุปทานขั้น ๕ ที่มีลักษณะทุกข์ เป็นทุกข์สังขในอริยสัจ ๔ ที่ต้องกำหนดรู้ด้วยปริยญา ๓ ได้แก่ (๑) กำหนดรู้โดยญาณปริยญา คือ เป็นเพียงรูปนามที่ปราศจากสัตว์ บุคคล เรา เขา ซึ่งเป็นวิปัสสนาญาณขั้นแรกเรียกว่า นามรูปปริเฉทญาณ ปัญญาพิจารณาเห็นความเป็นรูปนาม และเห็นขั้นนี้มีเหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน เป็นปัจจัยปริคคญาณ คือ ปัญญาพิจารณาเห็นเหตุปัจจัยของรูปนาม (๒) การกำหนดรู้อารมณ์รูปนามเหล่านั้นมีสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาด้วยตริณปริยญา ซึ่งเป็นญาณขั้นสูงเรียกว่า สัมมสนญาณ แต่เมื่อเห็นความเกิดดับของรูปนามอย่างเดียวก่อนเป็นญาณแรกในวิปัสสนาญาณ ๘ เรียกว่า อุทยัพยญาณ ปัญญาพิจารณาความเกิดดับของรูปนาม ซึ่งการกำหนดรู้โดยตริณปริยญานี้เป็นวิปัสสนาญาณตั้งแต่ สัมมสนญาณจนนำไปสู่มรรคญาณได้ในที่สุด (๓) การกำหนดรู้โดยประหานปริยญา คือ เป็นผลของการรู้ไตรลักษณ์จนเกิดมรรคญาณ คือ ปัญญาประหานกิเลสขั้นอนุสัย ทำให้บุคคลนั้นบรรลุเป็นพระโสดาบันได้ในที่สุด เหล่านี้เป็นกำหนดรู้ขั้น ๕ ที่มีลักษณะถูกเคี้ยวกินด้วยสภาวะของมันเอง ไม่มีใคร หรืออำนาจใดที่ทำให้ขั้นเหล่านี้เป็นไป แต่เป็นธรรมชาติของขั้นที่เกิดดับอยู่ตลอดเวลา

๓.๒ ผลแห่งการเจริญวิปัสสนาภาวนาในมัชฌิมนิยสูตร

ในมัชฌิมนิยสูตร หลัจากพระพุทธองค์ทรงแนะนำให้ภิกษุให้กำหนดรู้ขั้นที่ถูกเคี้ยวกินตามความเป็นจริง จากนั้นพระองค์ทรงแสดงถึงผลของการกำหนดรู้อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาว่า “ภิกษุ

^{๔๑} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๘/๑๒๒.

ทั้งหลาย อริยสาวกนี้ เราเรียกว่า ทำให้พินาศ ไม่ก่อ ละทิ้ง ไม่ถือนั่นเรียราย ไม่รวบรวมไว้ ทำให้หมด ไม่ก่อให้ลูกโปลงขึ้น”^{๔๒} จากนั้นพระองค์ก็ทรงขยายความว่า

อริยสาวกทำอะไรให้พินาศ ไม่ก่ออะไร คือ ทำรูปให้พินาศ ไม่ก่อรูป ... เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... ทำวิญญานให้พินาศ ไม่ก่อวิญญาน ละทิ้งอะไร ไม่ถือนั่นอะไรคือ ละทิ้งรูป ไม่ถือนั่นรูป ... เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... ละทิ้งวิญญานไม่ถือนั่นวิญญานเรียรายอะไร ไม่รวบรวมอะไรไว้ คือ เรียรายรูป ไม่รวบรวมรูปไว้ ... เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ...เรียรายวิญญานไม่รวบรวมวิญญานไว้ทำอะไรให้หมด ไม่ก่ออะไรให้ลูกโปลงขึ้นคือ ทำรูปให้หมด ไม่ก่อวิญญานให้ลูกโปลงขึ้น ... เวทนา ... สัญญา ...สังขาร ... ทำวิญญานให้หมด ไม่ก่อวิญญานให้ลูกโปลงขึ้น^{๔๓}

จากเนื้อหาที่ยกมา เป็นการแสดงผลของการกำหนดรู้ชั้นธโดยอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา อรรถกถาัชชขนิยสูตรอธิบายความข้อนี้ว่า “ก็เพื่อแสดงถึงลักษณะของอนิจจังนั้น อนึ่ง เพื่อจะทรงประมวลลักษณะทั้ง ๓ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) มาแสดงไว้ (พร้อมกัน) จึงทรงเริ่มคำนี้ไว้”^{๔๔} เหล่านี้เกิดจากการเห็นอนุปัสสนา ๓ ที่ทำให้บรรลุเป็นพระอริยบุคคล ๔ จำพวก พระพุทธองค์ตรัสว่า

อริยสาวกไม่ก่ออะไร ไม่ทำอะไรให้พินาศ แต่เป็นผู้ทำให้พินาศได้แล้วดำรงอยู่ คือ ไม่ก่อรูป ไม่ทำรูปให้พินาศ แต่เป็นผู้ทำให้พินาศได้แล้วดำรงอยู่ ... เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... ไม่ก่อวิญญาน ไม่ทำวิญญานให้พินาศ แต่เป็นผู้ทำให้พินาศได้แล้วดำรงอยู่ไม่ละทิ้ง ไม่ถือนั่นอะไร แต่เป็นผู้ละทิ้งได้แล้วดำรงอยู่ คือ ไม่ละทิ้งรูป ไม่ถือนั่นรูป แต่เป็นผู้ละทิ้งได้แล้วดำรงอยู่ ... เวทนา...สัญญา ... สังขาร ... ไม่ละทิ้งวิญญาน ไม่ถือนั่นวิญญาน แต่เป็นผู้ละทิ้งได้แล้วดำรงอยู่ ไม่เรียรายอะไร ไม่รวบรวมอะไรไว้ แต่เป็นผู้เรียรายได้แล้วดำรงอยู่ คือ ไม่เรียรายรูป ไม่รวบรวมรูปไว้ แต่เป็นผู้เรียรายได้แล้วดำรงอยู่ ... เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... ไม่เรียรายวิญญาน ไม่รวบรวมวิญญานไว้ แต่เป็นผู้เรียรายได้แล้วดำรงอยู่ไม่ทำอะไรให้หมด ไม่ก่ออะไรให้ลูกโปลงขึ้น แต่เป็นผู้ทำให้หมดได้แล้วดำรงอยู่ คือ ไม่ทำรูปให้หมด ไม่ก่อรูปให้ลูกโปลงขึ้น แต่เป็นผู้ทำให้หมดได้แล้วดำรงอยู่... เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... ไม่ทำวิญญานให้หมด ไม่ก่อวิญญานให้ลูกโปลงขึ้น แต่เป็นผู้ทำให้หมดได้แล้วดำรงอยู่^{๔๕}

จากเนื้อหาที่ยกมาข้างต้น เป็นการแสดงผลของอริยมรรคมีองค์ ๘ ของพระอริยบุคคล ๔ จำพวก ตามกิเลสที่ตนละได้ อรรถกถาัชชขนิยสูตรอธิบายว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเริ่มไว้ เพราะ

^{๔๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๘/๑๒๓.

^{๔๓} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๘/๑๒๔.

^{๔๔} ส.ข.อ. (ไทย) ๓/-/๒๐๔.

^{๔๕} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๘/๑๒๔-๑๒๕.

ทรงประสงค์ว่า เราตถาคตจักแสดงมหาศีนาสพที่ทำวัฏฏะให้พินาศแล้วยังดำรงอยู่” พระทรงพระอรหันต์ผู้ปรินิพพานด้วยการดับวัฏฏะเป็นต้น จากนั้นพระองค์ทรงแสดงการบรรลุธรรมของพระอริยบุคคลตามลำดับ พระอรรถกถาจารย์ขยายความข้อนี้ว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสวิปัสสนาไว้ด้วยฐานะ (เหตุ) เพียงเท่านี้แล บัดนี้เพื่อจะทรงแสดงมรรค ๔ พร้อมทั้งวิปัสสนาจึงทรงเริ่มคำนี้ (เอวํ ปสฺสํ ภิกฺขเว) ไว้ อีกประการหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมรรคที่ ๑ (โสดาปัตติมรรค) ด้วยฐานะ (เหตุ) เพียงเท่านี้ บัดนี้เพื่อจะทรงแสดงมรรค ๓ (สกิทาคามิมรรค, อนาคามิมรรคและอรหัตตมรรค) พร้อมทั้งวิปัสสนา จึงทรงเริ่มคำนี้ (เอวํ ปสฺสํ ภิกฺขเว) ไว้^{๔๖}

จากเนื้อหาที่ยกมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่าหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ในขัณขนิยสูตร เป็นการตรัสถึงวิธีเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยการกำหนดรู้ขั้น ๕ ที่มีสภาวะถูกเคี้ยวกินเพราะความเกิดดับ เป็นต้น รวมถึงผลที่เกิดจากการกำหนดรู้นั้น คือ การบรรลุเป็นพระโสดาบัน ๔ จำพวก ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

๓.๒.๑ การบรรลุเป็นพระโสดาบัน

ผลของการเจริญวิปัสสนาภาวนาขั้นแรก คือ การบรรลุเป็นพระโสดาบัน ซึ่งโสดาบัน แปลว่า “ถึงกระแสพระนิพพานเป็นผู้ปฏิบัติถูกต้องตามอริยมรรคอย่างแท้จริง ผู้บรรลุธรรมระดับนี้สามารถทำศีลได้บริบูรณ์ ทำสมาธิได้พอประมาณ ทำปัญญาได้พอประมาณ ละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง คือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา และสัสสัพพตปรมาส ไม่มีวันตกต่ำ เมื่อจุติสิ้นอายุขัยแล้ว จักไม่ปฏิสนธิ คือ เกิดในอบายภูมิ มีนรก กำเนิดดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบายทุกติ และวินิบาต เป็นต้นอีกเลย”^{๔๗} ในขณะที่บรรลุธรรมขั้นนี้เรียกว่า โสดาปัตติมรรค ประทานกิเลสขั้นสมุจเฉทประทาน ส่วนการเสวยผลเรียกว่า โสดาปัตติผล พระอริยบุคคลผู้บรรลุมีชื่อว่า พระโสดาบัน มี ๓ ประเภท คือ

๑) พระเอกพีชีโสดาบัน หมายถึง “ผู้มีพีชคืออัตภาพอันเดียว คือเป็นผู้เกิดเป็นมนุษย์อีกครั้งเดียวก็จักบรรลุเป็นพระอรหันต์”^{๔๘} ซึ่งท่านกล่าวว่า “บุคคลผู้เป็นเอกพีชี เป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิ

^{๔๖} ส.ข.อ. (ไทย) ๓/-/๒๐๕.

^{๔๗} ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), คู่มือการฟังอภิธรรมเล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๙.), หน้า ๕๕.

^{๔๘} อภิ.ธ. (ไทย) ๓๖/๒๑/๑๕๔.

ในวันข้างหน้า บุคคลนั้นเกิดเป็นมนุษย์ภพเดียวเท่านั้นก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นเอกพีชี”^{๔๙}

๒) พระโกลังโกละโสตาบัน หมายถึง “ผู้ไปจากตระกูลสู่ตระกูล คือเกิดมนุษย์ในตระกูลสูงหรือเกิดในสุคติภพอีกไม่เกิน ๖ ครั้ง ก็จักบรรลุนิพพาน” ซึ่งท่านกล่าวว่า “บุคคลผู้เป็นโกลังโกละเป็นโณ บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป เป็นโสตาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า บุคคลนั้นท่องเที่ยวไป ๒ หรือ ๓ ตระกูลแล้วจึงจะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นโกลังโกละ”^{๕๐}

๓) พระสัตตักขัตตุปรมาโสตาบัน หมายถึง “ผู้เกิด ๗ ครั้งเป็นอย่างยิ่ง เป็นผู้ไม่ตกไปในอภายทั้ง ๔ เวียนเกิดในสุคติภพอีกอย่างมากเพียง ๗ ครั้ง ก็จักบรรลุนิพพาน” ท่านกล่าวว่า “บุคคลผู้เป็นสัตตักขัตตุปรมา เป็นโณ บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป เป็นโสตาบันไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า บุคคลนั้นท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก ๗ ชาติแล้วจึงจะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นสัตตักขัตตุปรมา”^{๕๑}

จากข้อเนื้อหาที่ยกมาข้างต้น เป็นการแสดงผลของการกำหนดรู้ชั้น ๕ ตามความเป็นจริง ซึ่งพระโสตาบันทั้ง ๓ ประเภทมีความแตกต่างเพราะความแตกต่างกันของอินทรีย์^{๕๒} เหล่านี้เป็นสภาวะธรรมถูกเคี่ยวกินตามธรรมชาติ เมื่อผู้ปฏิบัติกำหนดชัดในอารมณ์ยอมทำให้บรรลุความเป็นพระโสตาบันบุคคลได้ในที่สุด

๓.๒.๒ การบรรลุเป็นพระสกทาคามี

การกำหนดชั้น ๕ ที่ถูกเคี่ยวกินส่งผลให้บรรลุมรรคที่ ๒ เรียกว่า พระสกทาคามี แปลว่า ผู้กลับมาอีกครั้งเดียว หมายถึง บุคคลนี้จะกลับมาเกิดในโลกมนุษย์หรือสวรรค์ครั้งเดียวเท่านั้น แล้วจะปรินิพพานในที่สุด ซึ่งพระสกทาคามีสามารถละสังโยชน์ ๓ อย่าง คือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส ได้อย่างเด็ดขาด และทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาบางลง คือ ความประพฤติดังกล่าวจาส่วนหยาบที่แสดงออกมาจะไม่มีแล้ว เช่น การทำร้ายผู้อื่น การพูดส่อเสียด เป็นต้น ในขณะที่จิต

^{๔๙} อภ.ป. (ไทย) ๓๖/๓๓/๑๕๔.

^{๕๐} อภ.ป. (ไทย) ๓๖/๓๒/๑๕๔.

^{๕๑} อภ.ป. (ไทย) ๓๖/๓๑/๑๕๔.

^{๕๒} อ้างใน พระคณิน โสทโร (เมืองเกิด), “ศึกษาการพัฒนาปัญญาเพื่อการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๗๐.

เกิดมรรคประหารกิเลสนั้นเรียกว่า สกทาคามีมรรค และการเสวยผลของมรรคเรียกว่า สกทาคามีผล พระอริยบุคคลนั้นจึงถูกเรียกว่า พระสกทาคามี^{๕๓} มีอยู่ด้วยกัน ๕^{๕๔} ประเภท ดังนี้

๑) ผู้บรรลุในโลกนี้แล้ว ปรีณิพพานในโลกนี้เอง หมายถึง “พระสกทาคามีบางพวกบรรลุ สกทาคามีผลในโลกนี้ ย่อมปรีณิพพานในโลกนี้นั่นแหละ” คือ บางท่านสำเร็จเป็นพระสกทาคามีในโลกมนุษย์นี้แล้ว จุตินี้ไปเกิดในเทวโลก แล้วจุตินี้จากเทวโลก มาเกิดในโลกมนุษย์นี้ บรรลุเป็นพระอรหันต์ แล้วดับขันธปรีณิพพานในโลกมนุษย์นี้

๒) ผู้บรรลุในโลกนี้แล้ว ปรีณิพพานในเทวโลก หมายถึง “บางพวกบรรลุสกทาคามีผลในโลกนี้ปรีณิพพานในเทวโลก” บางท่านสำเร็จเป็นพระสกทาคามีแล้ว ก็กระทำความเพียรเจริญ วิปัสสนาจนบรรลุอรหันต์ผลสำเร็จเป็นพระอรหันต์ แล้วดับขันธปรีณิพพานในโลกมนุษย์นี้เอง

๓) ผู้บรรลุในโลกนี้แล้ว ปรีณิพพานใน เทวโลกนั่นเอง หมายถึง “บางพวกบรรลุในเทวโลก ปรีณิพพานในเทวโลกนั่นเอง” คือ บางท่านสำเร็จเป็นพระสกทาคามีแล้ว จุตินี้ไปเกิดในเทวโลกแล้ว ได้บรรลุอรหันต์ผล สำเร็จเป็นพระอรหันต์ แล้วดับขันธปรีณิพพานในเทวโลกนั่นเอง

๔) ผู้บรรลุในโลกนี้แล้ว เกิดในโลกนี้จึงปรีณิพพาน หมายถึง “บางพวกบรรลุในเทวโลก แล้วเกิดขึ้นในโลกนี้แล้วจึงปรีณิพพาน” บางท่านเป็นเทวดาสำเร็จเป็นพระสกทาคามีในเทวโลก แล้ว บรรลุอรหันต์ผลสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วดับขันธปรีณิพพานในเทวโลกนั่นเอง

๕) ผู้บรรลุในโลกนี้แล้ว ไปบังเกิดในเทวโลกหมดอายุแล้ว กลับมาเกิดในโลกนี้ จึง ปรีณิพพาน หมายถึง “พระสกทาคามี พวกใด บรรลุในโลกนี้ แล้วดำรงชีวิตอยู่ในเทวโลกตลอดอายุ แล้วก็เกิดขึ้นในโลกนี้อีก จึงปรีณิพพาน พระสกทาคามีพวกเดียวกันนี้นั่น ฟังทราบ ว่า พระองค์ทรง ถู้อเอาใน สกทาคามีนิทเทสนี้”^{๕๕} บางท่านเป็นเทวดาสำเร็จเป็นพระสกทาคามีในเทวโลก จุตินี้มา ปฏิสนธิในโลกมนุษย์ แล้วบรรลุอรหันต์ผลสำเร็จเป็นพระอรหันต์ แล้วดับขันธปรีณิพพานในโลกมนุษย์นี้เอง

จากข้อเนื้อหาที่ยกมา เป็นการแสดงเนื้อหาที่เกิดจากผลของการกำหนดรู้ชั้น ๕ ที่ถูก เคี้ยวกินของพระอริยบุคคลขั้นสูงขึ้นไป โดยการกำหนดอนุปัสสนา ๓ ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จนสามารถเห็นความเกิดดับของชั้นเหล่านี้ บรรลุเป็นพระอริยบุคคลขั้นสกทาคามีบุคคลที่มีถูก จำแนก ๕ จำพวก ตามกำลังอินทรีย์และบารมีธรรมของตน พระสกทาคามีต่างจากพระโสดาบันตรง

^{๕๓} อด.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๘/๓๑๖.

^{๕๔} พระสังฆมณฑล ธรรมจริยะ, ปรมัตถโคตติกะ อภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๒ วิปัสสนา กรรมฐาน, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๕๔), หน้า ๒๓๕.

^{๕๕} อภิ.ปุ.อ. (ไทย) ๓/-/๒๓๘.

การทำให้ราคะและภริยะเบาบางลง ทำให้ท่านไม่แสดงพฤติกรรมที่หยาบออกมา เช่น การพูดนินทา เป็นต้น ดังนั้นการพิจารณาชั้น ๕ ที่ถูกเคี้ยวกินสามารถบรรลุเป็นพระสกทาคามีได้ในที่สุด

๓.๒.๓ การบรรลุเป็นพระอนาคามี

ผู้หวังผลของการบรรลุธรรมที่สูงขึ้นไป กำหนดรู้ชั้นที่ถูกเคี้ยวกิน คือ เห็นสภาวะธรรมมีความเกิดดับเป็นต้น ย่อมบรรลุมรรคที่ ๓ เรียกว่า พระอนาคามี แปลว่า ไม่กลับมาอีก^{๕๖} หมายถึง ผู้ที่ไม่มาเกิดเป็นมนุษย์โลกหรือเทวโลกอีกต่อไป จะเป็นผู้ที่ไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส จากนั้นจะปรินิพพานในชั้นนั้น ซึ่งบุคคลที่บรรลุธรรมเป็นพระอนาคามีต้องมีความบริบูรณ์ในสมาระดับฌาน ที่ส่งผลให้ปัญญาแก้กล่าวพ้อที่จะละสังโยชน์ได้ ๓ ที่ละเอียด คือ สามารถละกามราคะและภริยะได้ การกำหนดอารมณ์จนเกิดมรรคจิตประหารกิเลสระดับอนุสัยเรียกมรรคนั้นว่า อนาคามีมรรค แล้วเสวยผลของนั้นเรียกว่า อนาคามีผล มีอยู่ด้วยกัน ๕ ประเภท^{๕๗} ดังนี้

๑) อันตรปรินิพพายี คือ “พระอนาคามีได้อายุยังไม่ทันเลยครึ่งไปก็ปรินิพพาน พระอนาคามีนั้นมี ๓ ประเภท คือ อันดับแรก พระอนาคามีท่านหนึ่งบังเกิดในสุทธาวาสชั้นอวิหาซึ่งมีอายุ ๑,๐๐๐ กับแล้ว ก็บรรลุอรหัตผลในวันที่บังเกิดนั่นเอง หากว่ามีได้บรรลุอรหัตผลในวันที่ตนบังเกิด แต่ว่าได้บรรลุในที่สุด ๑๐๐ กับแรก พระอนาคามีนี้ชื่อว่า อันตรปรินิพพายีประเภทที่ ๑”^{๕๘}

๒) อุปหัจจปรินิพพานี คือ “พระอนาคามีได้บังเกิดในสุทธาวาสชั้นอวิหาซึ่งมีอายุ ๑,๐๐๐ กับผ่านพ้นไปได้ ๑๐๐ กับแรก ก็บรรลุอรหัตผล. พระอนาคามีนี้ชื่อว่า อุปหัจจปรินิพพายี”

๓) อสังขารปรินิพพายี สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ปรินิพพานในพรหมโลกที่สถิตอยู่โดยสะดวกสบายไม่ต้องใช้ความเพียรมาก

๔) สสังขารปรินิพพายี คือ “พระอนาคามีผู้บรรลุพระอรหัตผล ด้วยจิตที่เป็นอสังขารเป็นอัสปโยค. พระอนาคามีนี้ชื่อว่า อสังขารปรินิพพายี”^{๕๙}

๕) อุทธังโสตอกนิภูคามี คือ “พระอนาคามีได้บังเกิดในสุทธาวาสชั้นอวิหา เป็นต้น (แต่) ไม่ปรินิพพานในสุทธาวาสชั้นนั้น ไปปรินิพพานในพรหมโลกชั้นสูง ๆ ขึ้นไป โดยยังไม่ถึงสุทธาวาสชั้นอกนิภูคามี พระอนาคามีนี้ชื่อว่า อุทธังโสตอกนิภูคามี”^{๖๐}

^{๕๖} วจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๘/๓๑๖.

^{๕๗} วจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๔/๑๔๓.

^{๕๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๔/๑๑๖, ส.ม.อ. (ไทย) ๓/๑๘๔/๒๑๐, วจ.ติก.อ. (ไทย) ๒/๘๘/๒๔๓.

^{๕๙} ส.ม.อ. (ไทย) ๓/๑๘๔/๒๑๐, วจ.ติก.อ. (ไทย) ๒/๘๘/๒๔๓.

^{๖๐} ส.ม.อ. (ไทย) ๓/๑๘๔/๒๑๐, วจ.ติก.อ. (ไทย) ๒/๘๘/๒๔๒.

จากเนื้อหาที่ยกมาข้างต้น พระอนาคามีมีความแตกต่างกันเพราะอินทรีย์ที่ไม่เท่ากัน คือ บางท่านมีอินทรีย์แก่กล้า บางท่านมีอินทรีย์ปานกลาง บางท่านมีอินทรีย์หยาบ ทำให้การบรรลุเป็น พระอรหันต์ มีความล่าช้า^{๖๑} และพระอริยบุคคลย่อมมีคุณวิเศษ ดังนี้

๑) การเข้าผลสมาบัติ พระอนาคามีบุคคลสามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ พระอนาคามีประเภทนี้ต้องสามารถเข้าสมาบัติทั้ง ๘ ได้ ตามที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า “นิโรธสมาบัติญาณ นิตฺเตสํตํไปนํ บพฺวา สมถพลํ สมถพละ ความว่า ชื่อว่าสมถะ เพราะอรรถว่าสงบธรรมเป็นข้าศึกมี กามฉันทะเป็นต้น สมถะนั้นแหละชื่อว่าเป็นพละ เพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหว เพราะพระอนาคามีและ พระอรหันต์นั้นแหละเป็นผู้ถึงความเป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในสมาธิ”

๒) การเกิดในพรหมโลก คือ พระอนาคามีจะไม่ไปบังเกิดในกามภูมิ จะบังเกิดในพรหมโลก ชั้นสุทธาวาสเท่านั้น จนบรรลุเป็นพระอริยบุคคล พระอรรถกถาอธิบายความข้อนี้นี้ว่า

ส่วนในพรหมโลกชั้นอวิหา พระอนาคามีมีอยู่ ๕ คือ พระอนาคามีประเภทอंतरาปรินิพพายี มี ๓ พระอนาคามีประเภทอุปปัจจปรินิพพายีมี ๑ พระอนาคามีประเภทอุทฺธังโสโตกนิฏฐคามี ๑ พระอนาคามีเหล่านั้นแยกเป็น ๑๐ คือ พระอนาคามีประเภท อสังขารปรินิพพายีมี ๕ พระอนาคามีประเภทสังขารปรินิพพายีมีอีก ๕ ในสุทธาวาสชั้นอิตถาปัตตาเป็นต้นก็มีจำนวนเท่ากัน แต่สุทธาวาสชั้นนอกนิฏฐะ พระอนาคามีประเภทอุทฺธังโสโตไม่มี เพราะฉะนั้น ในสุทธาวาส ชั้นนอกนิฏฐะนั้น จึงมีพระอนาคามี ๘ คือ พระอนาคามีประเภท สังขารปรินิพพายีมี ๔ พระอนาคามีประเภทอสังขารปรินิพพายีมี ๔ (เหมือนกัน) รวมเป็นว่า พระอนาคามีเหล่านั้นมีทั้งหมด ๔๘^{๖๒}

จากเนื้อหาที่ยกมา พระอนาคามีบุคคล จึงเป็นผู้ที่จะบรรลุเป็นพระอรหันต์อย่างแน่นอน ซึ่งท่านจะไม่บังเกิดในกามภูมิอย่างแน่นอน โดยที่แบ่งออกเป็น ๕ ประเภท ตามอินทรีย์ของแต่ละท่านที่มีความแตกต่างกัน ซึ่งพระอนาคามีมีคุณวิเศษที่เหมือนพระอรหันต์ คือ การที่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ ส่วนผู้ที่เข้านิโรธสมาบัติแล้วออกมาพิจารณาองค์ธรรมนั้นย่อมบรรลุเป็นพระอรหันต์ประเภทอุกโกฏาควิมุตติ

๓.๒.๔ การบรรลุเป็นพระอรหันต์

การกำหนดชั้น ๕ ที่ถูกเคี้ยวกินส่งผลที่สูงที่สุด คือ การบรรลุเป็นพระอรหันต์ แปลว่า ผู้ควรแก่การบูชา ชื่อว่า เป็นพระชีนาสพ เพราะหมดกิเลสอาสวะอย่างสิ้นเชิง เป็นผู้ไม่เกิดอีกอย่างแน่นอน สิ้นภพสิ้นชาติเด็ดขาด เป็นผู้พ้นท่าลายสังสารวัฏ ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป บุคคลผู้

^{๖๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๘๕/๒๙๖.

^{๖๒} อ.ท.ก-จตุกก.อ. (ไทย) ๒/๘๘/๓๒๙.

บรรลุลักษณะระดับนี้ ต้องหมดสิ้นอาสวะกิเลส มีสิกขา ๓ คือ ศีล สมาธิ และปัญญาสมบูรณ์ และสามารถละสังโยชน์ที่เหลือ ๕ อย่าง คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชาได้ อริยมรรคที่ประหารกิเลสนี้ เรียกว่า อรหัตมรรค และผลที่เกิดขึ้นนั้นเรียกว่า อรหัตผล พระอริยบุคคลในขั้นนี้ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป^{๖๓} โดยพระอรหันต์แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑) พระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ ผู้ที่ตรัสรู้อนัตตสมมัสมาสัมโพธิญาณด้วยพระองค์เอง และสามารถสั่งสอนเวไนยสัตว์ให้รู้ตามได้ จนสามารถบรรลุมรรคผลนิพพานได้ในที่สุด และมีสาธารณญาณ ๖ คือ (๑) อาสยานุสยญาณ คือญาณที่สามารถรู้อัสยาศัยของเวไนยสัตว์ทั้งหลาย (๒) อินทริยปโรปริยัตติญาณ คือญาณที่สามารถรู้อินทริยของสัตว์ทั้งหลายว่า ยิ่งหรือหย่อนเพียงใด (๓) ญาณในยมกปาฏิหาริย์ คือ ย่อมทรงกระทำปาฏิหาริย์แก่ผู้ควรแนะนำด้วยปาฏิหาริย์ (๔) มหากรุณาสมบัติญาณ คือ ธรรมชาติใด ครั้นเมื่อทุกข์ของผู้อื่นมีอยู่ ย่อมทำความห่วงใยแก่สาธุชนทั้งหลาย หรือว่าย่อมรื้อคือย่อมเบียดเบียนทำลายทุกข์ของผู้อื่น ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่ากรุณา (๕) สัพพัญญูตญาณ คือญาณที่สามารถรอบรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง (๖) อนาวรณญาณ คือ อารมณ์ใดไม่สามารถปิดกั้นญาณนี้ได้^{๖๔} ท่านกล่าวว่า “บุคคลผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ตรัสรู้สัจจะ ๔ ด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อนบรรลุความเป็นสัพพัญญูในธรรมคือสัจจะ ๔ นั้น และถึงความชำนาญในทศพลญาณบุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะ”^{๖๕}

๒) พระปัจเจกพุทธเจ้า คือ พระอรหันต์ที่ตรัสรู้พระองค์เองในยุคที่ไม่มีศาสนาพุทธ ซึ่งท่านไม่สามารถสอนให้สรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้ เพราะไม่มีญาณ ๓ ประการ เหมือนพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนั้นท่านจึงชื่อว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าเพราะบังเกิดมิได้ยุคที่ว่างจากพระพุทธศาสนา เป็นสุญญกัป พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า “พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสรู้เองด้วย ทรงสอนให้คนอื่นรู้ด้วย พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสรู้เอง แต่ไม่อาจสอนให้คนอื่นรู้ ย่อมแทงตลอดอรรถรสเท่านั้น ย่อมไม่แทงตลอดธรรมรส เพราะพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นย่อมไม่สามารถที่จะยกโลกุตรธรรมเป็นบัญญัติขึ้นแสดงได้”^{๖๖} ท่านกล่าวว่า “บุคคลผู้เป็นปัจเจกพุทธะ เป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ตรัสรู้สัจจะ ๔ ด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน แต่ไม่บรรลุความเป็นสัพพัญญูในธรรมคือสัจจะ ๔ นั้น และไม่ถึงความชำนาญในทศพลญาณ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นปัจเจกพุทธะ”^{๖๗}

^{๖๓} พุ.ม. (ไทย) ๒๙/๖/๒๗.

^{๖๔} คุรยละเอียดใน พุ.ป.อ. (ไทย) ๑/๖๙-๗๓/๘๑-๘๔.

^{๖๕} อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๒๒/๑๕๓.

^{๖๖} พุ.สุ.อ. (ไทย) ๑/๓๔/๗๑.

^{๖๗} อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๒๓/๑๕๓.

๓) พระอรหันตสาวก คือ ผู้ที่ไม่สามารถตรัสรู้เองได้ ต้องฟังคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และปฏิบัติตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงจะสามารถบรรลุธรรมได้ เรียกว่า อนุพุทธะ ท่านกล่าวว่า

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้ ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมมีเจโตวิมุตติเป็นผล มีเจโตวิมุตติเป็นผลานิสงส์ ย่อมมีปัญญาวิมุตติเป็นผล มีปัญญาวิมุตติเป็นผลานิสงส์ ธรรม ๕ ประการอะไรบ้าง คือ (๑) อนิจจสัญญา (กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร) (๒) อนิจฺเจทุกขสัญญา (กำหนดหมายความเป็นทุกข์ในความไม่เที่ยงแห่งสังขาร) (๓) ทุกขอนัตตสัญญา (กำหนดหมายความเป็นอนัตตาในความเป็นทุกข์) (๔) ปหานสัญญา (กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิถิกและบาปธรรมทั้งหลาย) (๕) วิราคสัญญา (กำหนดหมายวิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดยะฉิน) ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้แล ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมมีเจโตวิมุตติเป็นผล มีเจโตวิมุตติเป็นผลานิสงส์ ย่อมมีปัญญาวิมุตติเป็นผล มีปัญญาวิมุตติเป็นผลานิสงส์^{๖๘}

จากเนื้อหาที่ยกมา พระอรหันต์มีอยู่ ๒ ประเภท คือ ปัญญาวิมุตติ กับเจโตวิมุตติ ที่เกิดจากการเจริญสัญญาที่เป็นความไม่เที่ยง เกิดดับอยู่ตลอดเวลาเป็นต้น ทำให้บุคคลนั้นบรรลุคุณธรรมที่สูงสุดได้ในที่สุด ซึ่งสามารถแบ่งพระอรหันต์ออกเป็น ๒ ประเภท

๑) ปัญญาวิมุตติ คือ “ผู้สำเร็จพระอรหันต์ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานล้วน ๆ ไม่ได้บำเพ็ญสมณธรรมฐานมาก่อนเลย เรียกว่า สุขวิปัสสกพระอรหันต์ คือ ผู้ปฏิบัติทำให้มานแห่งแล้ง มีแต่ญาณละกิเลส แต่ไม่ได้มีญาณหยั่งรู้ในการระลึกชาติได้”^{๖๙} ท่านกล่าวว่า “บุคคลผู้เป็นปัญญาวิมุตตะ เป็นไหน บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยกายอยู่ แต่อาสวะทั้งหลายของเขา ย่อมสิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นปัญญาวิมุตตะ”^{๗๐}

๒) เจโตวิมุตติ คือ “เป็นผู้ปฏิบัติสมณธรรมฐานจนได้มานานก่อน แล้วเจริญวิปัสสนากรรมฐานต่อจนสำเร็จพระอรหันต์”^{๗๑} ท่านกล่าวว่า “บุคคลผู้เป็นอุกโตภาควิมุตตะ เป็นไหน บุคคลบางคนในโลกนี้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยกายอยู่และอาสวะทั้งหลายของเขา ย่อมสิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นอุกโตภาควิมุตตะ”^{๗๒} ผู้ที่ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานล้วน ๆ เมื่อเข้าถึง

^{๖๘} วจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗๒/๑๒๑-๑๒๒.

^{๖๙} ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), คู่มือการฟังอภิธรรมเล่ม ๑, หน้า ๖๐-๖๑.

^{๗๐} อภ.ป. (ไทย) ๓๖/๒๕/๑๕๓.

^{๗๑} ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), คู่มือการฟังอภิธรรมเล่ม ๑, หน้า ๖๑.

^{๗๒} อภ.ป. (ไทย) ๓๖/๒๔/๑๕๓.

มรรคผลแล้วย่อมได้วิชา ๓ อภิญญา ๖ ปฏิสัมภีทา ๔ วิโมกข์ ๘ ซึ่งสามารถแสดงฤทธิ์ได้ ซึ่งการได้สมาธิมานของพระอรหันต์นั้น มีอยู่ด้วยกัน ๒ วิธี คือ

ก. ผู้เจริญสมณะจนได้ฌานแล้วพิจารณามโนคณานั้นเป็นวิปัสสนา คือ เห็น ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วบรรลุเป็นพระอรหันต์บุคคล

ข. ผู้ที่ไม่เคยปฏิบัติสมณมานมาก่อน แต่เป็นผู้เจริญวิปัสสนาปัญญาล้วน ๆ จนสามารถบรรลุเป็นพระอรหันต์บุคคลพร้อมฌานที่เกิดจากการมีเกาที่ตนได้เคยสะสมมาแต่ชาติปางก่อน ซึ่งฌานที่ท่านได้นั้นเกิดขณะมรรคประหารกิเลส จึงเรียกว่า มี ๒ จำพวก ท่านกล่าวว่า “บุคคลผู้เป็นเทวิชชะ เป็นโณ บุคคลผู้ประกอบด้วยวิชา ๓ ชื่อว่าผู้เป็นเทวิชชะ”^{๗๓} และ “บุคคลผู้เป็นฉฬภิญโญ เป็นโณ บุคคลผู้ประกอบด้วยอภิญญา ๖ ชื่อว่าผู้เป็นฉฬภิญโญ”^{๗๔} มีรายละเอียด ดังนี้

๑) เทวิชโ พระอรหันต์ผู้ได้วิชา ๓ คือ

ก. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติได้

ข. ทิพพจักขุญาณ หรือจตุปปาตญาณ ตาทิพย์ รู้จุติ คือ การตาย และปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลาย

ค. อาสวักขยญาณ รู้วิชาที่ทำให้สิ้นกิเลสอาสวะ สำหรับอาสวักขยญาณนี้เป็นญาณทั่วไปแก่พระอรหันต์ทุกองค์ แม้พระอรหันต์ที่ไม่ได้ญาณก็ต้องมี^{๗๕}

๒) ฉฬภิญโญ พระอรหันต์ผู้ได้อภิญญา ๖ หรือ วิชา ๖ คือ

ก. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ

ข. ทิพพจักขุหรือจตุปปาตญาณ

ค. อาสวักขยญาณ

ง. ปรจิตตวิชานนญาณ หรือเจโปริยญาณ รู้จิตใจ ผู้อื่น

จ. ทิพพโสตญาณ หูทิพย์

ฉ. อิทธีวิธี แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้^{๗๖}

จากเนื้อหาที่ยกมา ผลของการกำหนดรู้ขั้น ๕ ที่ถูกเคี้ยวกิน ทำให้บรรลุธรรม ๔ ประเภท ตามกิเลสสังโยชน์ที่บุคคลนั้นสามารถละได้ ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระ

^{๗๓} อภ.ป. (ไทย) ๓๖/๒๐/๑๕๒.

^{๗๔} อภ.ป. (ไทย) ๓๖/๒๑/๑๕๒.

^{๗๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๕.

^{๗๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๙๘/๒๓๕.

อรหันต์ ซึ่งมีปัญญาละสังโยชน์ได้ตั้งแต่สังโยชน์เบื้องต่ำ จนถึงเบื้องสูง ผู้บรรลุธรรมขั้นสูงสุดจะเป็นอิสระจากเครื่องผูกมัดทั้งปวง สิ้นสุดการแสวงหาหรือไม่มีกิจที่จะต้องศึกษาอีกต่อไป^{๗๗}

๓.๓ สรุปท้ายบท

จากการศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในัชชฌนียสูตรพบว่า วิปัสสนา คือ ปัญญาที่พิจารณาเห็นแจ้งรูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ ซึ่งเป็นภาวนามยปัญญา ที่มีอนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุปัสสนาในการรู้แจ้งในอารมณ์ ซึ่งผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาต้องกำหนดรูปธรรมนามธรรมที่เป็นปริมัตถ์เป็นอารมณ์ ส่วนคำว่า ภาวนา คือ การทำให้เจริญขึ้น วิปัสสนาภาวนาจึงหมายถึงการบำเพ็ญทางจิตในการฝึกฝนอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งในสภาวะของรูปนามปริมัตถ์ตามความเป็นจริง เพื่อละอุปทานในชั้น ๕

การเจริญวิปัสสนาภาวนาในัชชฌนียสูตรนั้นพระพุทธองค์ตรัสว่า ๓ ส่วน คือ (๑) การกำหนดอารมณ์ปริมัตถ์ในชั้น ๕ เช่น สภาวะรูปที่เกิดขึ้นแล้วมีความเสื่อมไปเพราะผลจากการถูกเคี้ยวกิน ทำให้ต้องแก่ เจ็บ และตายในที่สุด แต่เมื่อกำหนดรู้สภาวะรูปที่เจาะจงลงไปแล้ว รูปปริมัตถ์ประกอบด้วยธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ เป็นต้น ซึ่งปราศจากสัตว์ บุคคล เรา เขา (๒) กำหนดชั้น ๕ ด้วยอนุปัสสนา ๓ เช่น รูปมีสภาวะไม่เที่ยง เกิดดับอยู่ตลอดเวลา ท่านกล่าวว่าสิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์สิ่งนั้นเป็นอนัตตา ถ้าบุคคลที่ไม่รู้ซึ่งสภาวะเหล่านี้ย่อมเกิดอุปทานชั้น ๕ ส่งผลให้มีความทุกข์เป็นที่สุด แต่เมื่อกำหนดรู้ลักษณะทั้ง ๓ ย่อมเกิดปัญญาคลายอุปทานได้ ตัวอย่างเช่น ในขณะที่โยคีกำหนดรู้ท้องพองยุบ โดยเห็นท้องพองมีการตั้งบริกรรมว่า “พอง” จนสุดพองบริกรรมว่า “หนอ” จากนั้นท้องเริ่มยุบบริกรรมว่า “ยุบ” รู้ถึงอาการเบาห้อยจนท้องสุดยุบบริกรรมว่า “หนอ” การที่เห็นท้องพองจนสุดพองแล้วท้องยุบจนสุดยุบ เป็นการเห็นอาการเกิดดับ หรือความไม่เที่ยง เมื่อเห็นความไม่เที่ยงก็เห็นความทุกข์เพราะไม่ทนอยู่ในสภาพเดิม และเห็นอนัตตาที่ไม่อยู่ในอำนาจเช่นเดียวกัน (๓) กำหนดละความยึดมั่นในชั้น ๕ ซึ่งเป็นผลที่เกิดจากการรู้ความเป็นจริงของชั้น ๕ คือ เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นว่าเราถูกชั้นทั้ง ๕ เคี้ยวกินอยู่ แม้ในอดีตกาล ปัจจุบัน และอนาคต ก็ถูกชั้น ๕ เคี้ยวกิน การพิจารณาเห็นอย่างนี้ ทำให้ไม่มีความอาลัยในรูปที่เป็นอดีต ไม่ชื่นชมรูปที่เป็นอนาคต เป็นการปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับรูปที่เป็นปัจจุบันได้ในที่สุด เช่น โยคีกำหนดเห็นรูปที่เกิดดับจนจิตไม่เกิดความยินดียินร้ายในรูป ซึ่งเป็นสภาวะของอุปทานในรูป เมื่อจิตไม่ยึดมั่นย่อมทำให้เห็นแจ้งในรูปจนเกิดมรรคญาณประหารกิเลสในที่สุด

^{๗๗} อังโณ พระคณิน โสทโร (เมืองเกิด), “ศึกษาการพัฒนาปัญญาเพื่อการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๗๕.

ส่วนผลแห่งการเจริญวิปัสสนาภาวนาในชั้นขณีสถูตรนั้นพบว่า แสดงผลของการกำหนดรู้
 ชั้นธโดยอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ทำให้บรรลุปะระริยบุคคล ๔ จำพวก ได้แก่ (๑) การบรรลุปะ
 ระริยบุคคลเป็นพระโสดาบัน คือ ผู้บรรลุปะระริยธรรมระดับนี้สามารถทำศีลได้บริบูรณ์ ทำสมาธิได้พอประมาณ ทำ
 ปัญญาได้พอประมาณ ละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง คือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา และสัสสัพพตพรามาส ไม่มีวัน
 ตกต่ำ เมื่อจุติสิ้นอายุขัยแล้ว จักไม่ปฏิสนธิ คือ เกิดในอบายภูมิ มีนรก กำเนิดดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต
 อบายทุกคติ และวินิบาต ซึ่งพระโสดาบันมีอยู่ ๓ ประเภท ได้แก่ พระเอกพีชีโสดาบัน พระโกลังโกละ
 โสดาบัน พระสัทตักขัตตพรมโสดาบัน (๒) การบรรลุปะระริยบุคคลเป็นพระสกทาคามี คือ บุคคลที่จะกลับมาเกิดใน
 โลกมนุษย์หรือสวรรค์ครั้งเดียวเท่านั้น แล้วจะปรินิพพานในที่สุด ซึ่งพระสกทาคามีสามารถละสังโยชน์
 ๓ อย่าง คือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา และสัสสัพพตพรามาส ได้อย่างเด็ดขาด และทำราคะ โทสะ โมหะให้
 เบาบางลง ซึ่งพระสกทาคามี มีอยู่ด้วยกัน ๕ ประเภท ได้แก่ ผู้บรรลุปะระริยธรรมในโลกลี้แล้วปรินิพพานในโลกลี้
 เอง ผู้บรรลุปะระริยธรรมในโลกลี้แล้วปรินิพพานในเทวโลก ผู้บรรลุปะระริยธรรมในโลกลี้แล้วปรินิพพานในเทวโลกนั้นเอง ผู้
 บรรลุปะระริยธรรมในโลกลี้แล้วเกิดในโลกลี้จึงปรินิพพาน ผู้บรรลุปะระริยธรรมในโลกลี้แล้วไปบังเกิดในเทวโลกหมดอายุแล้ว
 กลับมาเกิดในโลกลี้จึงปรินิพพาน (๓) การบรรลุปะระริยบุคคลเป็นพระอนาคามี คือ บุคคลที่บรรลุปะระริยธรรมเป็นพระ
 อนาคามีต้องมีความบริบูรณ์ในสมาธิระดับฌาน ที่ส่งผลให้ปัญญาแก่กล้าพอที่จะละสังโยชน์ได้ ๓ ที่
 ละเอียดย คือ สามารถละกามราคะและปฏิฆะได้ ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๕ ประเภท ได้แก่ อันตรปรินิพพานีย
 อุปหัจจปรินิพพานีย อสังขารปรินิพพานีย สสังขารปรินิพพานีย อุทังโสดกนิภูคามี และพระอนาคามี
 มีความพิเศษเพราะ พระอนาคามีบุคคลสามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ (๔) การบรรลุปะระริยบุคคลเป็นพระอรหันต์ คือ
 บุคคลผู้บรรลุปะระริยธรรมระดับนี้ จะต้องหมดสิ้นอาสวะกิเลส มีสิกขา ๓ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา
 สมบูรณ์ และสามารถละสังโยชน์ที่เหลือ ๕ อย่าง คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชาได้

ซึ่งพระอรหันต์มีอยู่ด้วยกัน ๓ ประเภท ได้แก่ พระสัมมาสมพุทธเจ้า คือ ผู้ที่ตรัสรู้อนัตต
 สัมมาสัมโพธิญาณด้วยพระองค์เอง พระปัจเจกพุทธเจ้า คือ พระอรหันต์ที่ตรัสรู้พระองค์เองในยุคนั้นที่ไม่
 มีศาสนาพุทธ ซึ่งท่านไม่สามารถสอนให้สรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้ พระอรหันตสาวก คือ ผู้ที่ไม่สามารถ
 ตรัสรู้เองได้ ต้องฟังคำสั่งสอนของพระสัมมาสมพุทธเจ้า

บทที่ ๔

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในชั้นขณีสสูตร” มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ เพื่อศึกษาเนื้อหาและสาระสำคัญในชั้นขณีสสูตร เพื่อศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในชั้นขณีสสูตร โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เรียบเรียงข้อมูล ตรวจสอบความถูกต้องเนื้อหา โดยผู้เชี่ยวชาญบรรยายเชิงพรรณนา

๔.๑ สรุปผลการวิจัย

๔.๑.๑ เนื้อหาและสาระสำคัญในชั้นขณีสสูตร พบว่า

ชั้นขณีสสูตรปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๗ ว่าด้วยสิ่งที่ถูกขันธ ๕ เคี้ยวกิน จากอุปทานขันธ ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มีความหมายโดยสังเขปว่า พุทธพจน์ที่กล่าวถึงสิ่งที่ถูกเคี้ยวกิน ในที่นี้ท่านหมายถึงขันธ ๕ ที่มีสภาวะเกิดดับตามธรรมชาติ และมีความหมายโดยอรรถนัยว่า การระลึกขันธ ๕ โดยวิปัสสนาปัญญา เป็นการระลึกตามความจริงที่เป็นอยู่ ซึ่งอุปทานขันธ ได้แก่ อุปทานในรูป เป็นต้น ซึ่งความเป็นมาของพระสูตรนั้น มีเหตุเกิดที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ทรงตรัสเหตุตามข้อความที่ปรากฏว่า “เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถีพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เมื่อระลึกก็ระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ทั้งหมดระลึกถึงอุปทานขันธทั้ง ๕ ประการ หรืออุปทานขันธประการใดประการหนึ่ง จัดอยู่ในประเภท “อัตตชฌาสยะ” คือ เหตุแห่งการแสดงธรรมตามพระอัธยาศัยของพระองค์เอง โดยไม่ต้องมีผู้ใดทูลอาราธนา ซึ่งรูปแบบของชั้นขณีสสูตร เป็นแบบสุตตะ คือระเบียบคำที่เป็นความเรียงแสดงหรือบรรยายข้อธรรมให้ผู้ฟังเห็นประจักษ์ และตั้งประเด็นปัญหาขึ้นถามแล้วตอบเองก็มี ส่วนเนื้อหาของชั้นขณีสสูตรนั้นสามารถแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๔ ตอน ได้แก่ ตอนที่ ๑ พระบรมศาสดาได้ทรงแสดงถึงการระลึกถึงอุปทานขันธ ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นอนัตตา ที่ถูกเคี้ยวกิน ตอนที่ ๒ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถึงอริยสาวกผู้รู้แจ้งนขันธที่ถูกเคี้ยวกินว่า เป็นผู้ที่พิจารณาขันธ ๕ ของท่านว่ามีความเสื่อมสลายไปตามเหตุปัจจัย ตอนที่ ๓ พระผู้มีพระภาคได้ตรัส

สอบความรู้ความเห็นของภิกษุเหล่านั้น ตรัสถามว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งห้านี้เที่ยงหรือไม่เที่ยง เป็นต้น ตอนที่ ๓ พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงผลของการพิจารณาขั้นนี้โดยความเป็นไตรลักษณ์ว่า เป็นผู้ทำให้พินาศ ไม่ก่อ ละทิ้ง ไม่ถื้อมัน เป็นต้น ตอนที่ ๔ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงการพระอรียบุคคลที่เห็นแจ้งในขั้นนี้ ๕ แต่ยังคงอาศัยขั้นนี้อยู่ว่า ไม่ก่อ ไม่ทำให้พินาศ เป็นต้น และหลักธรรมที่ปรากฏในชัชชนียสูตรนั้นมีอยู่ ๒ อย่าง ได้แก่

๑) ขั้นนี้ ๕ หมายถึง กอง ที่มีส่วนประกอบ ๕ อย่าง คือ รูปขั้นนี้ เวทนาขั้นนี้ สัญญาขั้นนี้ สังขารขั้นนี้ วิญญาณขั้นนี้ ซึ่งในพระสูตรนี้ท่านเจาะจงถึงขั้นนี้ ๕ แต่ละกองที่ถูกเคี้ยวกิน (๑) รูปที่ถูกเคี้ยวกิน เพราะมีสภาพที่ถูกเคี้ยวกินจากความเสื่อมคือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ทั้งในอดีตชาติ รูปก็มีความเสื่อมเหมือนปัจจุบัน รวมถึงรูปในอนาคตก็มีสภาพเช่นเดียวกัน เหล่านี้เป็นการเห็นด้วยวิปัสสนาปัญญาที่พิจารณาความจริงของรูป เพื่อคลายความยึดมั่นในรูปทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต (๒) เวทนาที่ถูกเคี้ยวกิน เพราะมีสภาพที่ถูกเคี้ยวกินจากการกระทบอารมณ์ที่ไม่คงที่ เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาทั้งเวทนาทางกาย ได้แก่ สุข ทุกข์ เฉย ๆ และเวทนาทางใจ ได้แก่ โสมนัส โทมนัส และอุเบกขา ทั้งเวทนาในอดีตชาติ ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับเวทนาที่เกิดในปัจจุบัน รวมถึงเวทนาในอนาคตก็มีสภาพเช่นเดียวกัน (๓) สัญญาที่ถูกเคี้ยวกิน เพราะมีสภาพที่ถูกเคี้ยวกินจากการจำอารมณ์ที่ต่างกันในแต่ละครั้งที่เกิดการกระทบในอารมณ์ มีสภาพเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทั้งสัญญาในอดีตชาติ ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับสัญญาที่เกิดในปัจจุบัน รวมถึงสัญญาในอนาคตก็มีสภาพเช่นเดียวกัน (๔) สังขารที่ถูกเคี้ยวกิน เพราะมีสภาพที่ถูกเคี้ยวกินจากการจำอารมณ์ที่ต่างกันในแต่ละครั้งที่เกิดการกระทบในอารมณ์ มีสภาพเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทั้งสังขารในอดีตชาติ ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับสังขารที่เกิดในปัจจุบัน รวมถึงสังขารในอนาคตก็มีสภาพเช่นเดียวกัน (๕) วิญญาณที่ถูกเคี้ยวกิน เพราะมีสภาพที่ถูกเคี้ยวกินจากการรู้อารมณ์ที่ต่างกันในแต่ละครั้งที่เกิดการกระทบในอารมณ์ทางอายตนะ ซึ่งมีสภาพเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทั้งวิญญาณในอดีตชาติ ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับวิญญาณที่เกิดในปัจจุบัน รวมถึงวิญญาณในอนาคตก็มีสภาพเช่นเดียวกัน

๒) หลักไตรลักษณ์ในชัชชนียสูตร หมายถึง อารมณ์ที่เป็นไปตามธรรมชาติที่มีลักษณะ ๓ อย่าง ไม่มีผู้ใดสร้างขึ้นมา เกิดเองตามเหตุปัจจัย คือ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความมิใช่ตัวตน ในชัชชนียสูตร พระพุทธองค์กล่าวถึงความสัมพันธ์ของไตรลักษณ์ทั้ง ๓ ที่เกิดขึ้นกับขั้นนี้ ๕ ที่ถูกเคี้ยวกินว่า “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา” ลักษณะทั้ง ๓ ประการ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หมายความว่า สากลที่เกิดกับทั้งขั้นนี้ ๕ และสิ่งที่เกิดขึ้นมีในจักวาล เพราะทุกสิ่งทุกอย่างล้วนมีเพียงรูปธรรมและนามธรรม

๔.๑.๒ การเจริญวิปัสสนาภาวนาในซัชนียสูตร พบว่า

วิปัสสนา คือ ปัญญาที่พิจารณาเห็นแจ้งรูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ ซึ่งเป็นภาวนามย ปัญญา ที่มีอนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุปัสสนาในการรู้แจ้งในอารมณ์ ซึ่งผู้เจริญ วิปัสสนาภาวนาต้องกำหนดรูปธรรมนามธรรมที่เป็นปริมัตถ์เป็นอารมณ์ ส่วนคำว่า ภาวนา คือ การทำ ให้เจริญขึ้น วิปัสสนาภาวนาจึงหมายถึงการบำเพ็ญทางจิตในการฝึกฝนอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้ง ในสภาวะของรูปนามปริมัตถ์ตามความเป็นจริง เพื่อละอุปทานในชั้น ๕

การเจริญวิปัสสนาภาวนาในซัชนียสูตรนั้นพระพุทธองค์ตรัสว่า ๓ ส่วน คือ ๑) การ กำหนดอารมณ์ปริมัตถ์ในชั้น ๕ เช่น สภาวะรูปที่เกิดขึ้นแล้วมีความเสื่อมไปเพราะผลจากการถูก เคี้ยวกิน ทำให้ต้องแก่ เจ็บ และตายในที่สุด แต่เมื่อกำหนดรู้สภาวะรูปที่เจาะจงลงไปแล้ว รูปปริมัตถ์ ประกอบด้วยธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ เป็นต้น ซึ่งปราศจากสัตว์ บุคคล เรา เขา ๒) กำหนดชั้น ๕ ด้วยอนุปัสสนา ๓ เช่น รูปมีสภาวะไม่เที่ยง เกิดดับอยู่ตลอดเวลา ท่านกล่าวว่าสิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็น ทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์สิ่งนั้นเป็นอนัตตา ถ้าบุคคลที่รู้ซึ่งสภาวะเหล่านี้ย่อมเกิดอุปทานชั้น ๕ ส่งผลให้ มีความทุกข์เป็นที่สุด แต่เมื่อกำหนดรู้ลักษณะทั้ง ๓ ย่อมเกิดปัญญาคลายอุปทานได้ ตัวอย่างเช่น ในขณะที่โยคีกำหนดรู้ท้องพองยุบ โดยเห็นท้องพองมีการตั้งบริกรรมว่า “พอง” จนสุดพองบริกรรม ว่า “หนอ” จากนั้นท้องเริ่มยุบบริกรรมว่า “ยุบ” รู้ถึงอาการเบาหย่อน จนท้องสุดยุบบริกรรมว่า “หนอ” การที่เห็นท้องพองจนสุดพองแล้วท้องยุบจนสุดยุบ เป็นการเห็นอาการเกิดดับ หรือความไม่ เที่ยง เมื่อเห็นความไม่เที่ยงก็เห็นความทุกข์เพราะไม่ทนอยู่ในสภาพเดิม และเห็นอนัตตาที่ไม่อยู่ใน อำนาจเช่นเดียวกัน ๓) กำหนดละความยึดมั่นในชั้น ๕ ซึ่งเป็นผลที่เกิดจากการรู้ความเป็นจริงของ ชั้น ๕ คือ เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นว่าเราถูกชั้นทั้ง ๕ เคี้ยวกินอยู่ แม้ในอดีตกาล ปัจจุบัน และ อนาคตก็ถูกชั้น ๕ เคี้ยวกิน การพิจารณาเห็นอย่างนี้ ทำให้ไม่มีความอาลัยในรูปที่เป็นอดีต ไม่ชื่นชม รูปที่เป็นอนาคต เป็นการปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับรูปที่เป็นปัจจุบันได้ใน ที่สุด เช่น โยคีกำหนดเห็นรูปที่เกิดดับจนจิตไม่เกิดความยินดียินร้ายในรูป ซึ่งเป็นสภาวะของอุปทาน ในรูป เมื่อจิตไม่ยึดมั่นย่อมทำให้เห็นแจ้งในรูปจนเกิดมรรคญาณประหารกิเลสในที่สุด

ส่วนผลแห่งการเจริญวิปัสสนาภาวนาในซัชนียสูตรนั้นพบว่า แสดงผลของการกำหนดรู้ ชั้น ๕ โดยอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ทำให้บรรลุปะระริยบุคคล ๔ จำพวก ได้แก่ (๑) การบรรลุปะระริยบุคคล คือ ผู้บรรลุปะระริยบุคคลนี้สามารถทำศีลได้บริบูรณ์ ทำสมาธิได้พอประมาณ ทำปัญญาได้ พอประมาณ ละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง คือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส ไม่มีวันตกต่ำ เมื่อ จุตีสันอายุขัยแล้ว จักไม่ปฏิสนธิ คือ เกิดในอบายภูมิ มีนรก กำเนิดดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบายทุกคติ และวินิบาต ซึ่งพระโสดาบันมีอยู่ ๓ ประเภท ได้แก่ พระเอกพิชิโสดาบัน พระโกลังโกละโสดาบัน พระ สัตตักขัตตุปรมาโสดาบัน (๒) การบรรลุปะระริยบุคคล คือ บุคคลที่จะกลับมาเกิดในโลกมนุษย์หรือ

สวรรค์ครั้งเดียวเท่านั้น แล้วจะปรินิพพานในที่สุด ซึ่งพระสกทาคามีสามารถละสังโยชน์ ๓ อย่าง คือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส ได้อย่างเด็ดขาด และทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาบางลง ซึ่งพระสกทาคามี มีอยู่ด้วยกัน ๕ ประเภท ได้แก่ ผู้บรรลุนิพพานแล้วปรินิพพานในโลกลีหนึ่งเอง ผู้บรรลุนิพพานในโลกลีหนึ่งแล้วปรินิพพานในเทวโลก ผู้บรรลุนิพพานแล้วปรินิพพานในเทวโลกนั้นเอง ผู้บรรลุนิพพานแล้วเกิดในโลกลีหนึ่งจึงปรินิพพาน ผู้บรรลุนิพพานแล้วไปบังเกิดในเทวโลกหมดยุแล้วกลับมาเกิดในโลกลีหนึ่งจึงปรินิพพาน (๓) การบรรลุนิพพานเป็นพระอนาคามี คือ บุคคลที่บรรลุนิพพานเป็นพระอนาคามีต้องมีความบริบูรณ์ในสมาธิระดับฌาน ที่ส่งผลให้ปัญญาแก่กล้าพอที่จะละสังโยชน์ได้ ๓ ที่ละเอียด คือ สามารถละกามราคะและภวัณเฑาะว์ ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๕ ประเภท ได้แก่ อंतरาปรินิพพายี อุพหัจจปรินิพพายี อสังขารปรินิพพายี สสังขารปรินิพพายี อุทธังโสตอกนิภูคามี และพระอนาคามี มีความพิเศษเพราะพระอนาคามีบุคคลสามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ (๔) การบรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์ คือ บุคคลผู้บรรลุนิพพานระดับนี้ จะต้องหมดสิ้นอาสวะกิเลส มีสิกขา ๓ คือ ศีล สมาธิ และปัญญาสมบูรณ์ และสามารถละสังโยชน์ที่เหลือ ๕ อย่าง คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชาได้

ซึ่งพระอรหันต์มีอยู่ด้วยกัน ๓ ประเภท ได้แก่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ ผู้ที่ตรัสรู้หลุดพ้นจากกิเลสด้วยพระองค์เอง พระปัจเจกพุทธเจ้า คือ พระอรหันต์ที่ตรัสรู้พระองค์เองในยุคนั้นที่ไม่มีศาสนาพุทธ ซึ่งท่านไม่สามารถสอนให้สรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้ พระอรหันตสาวก คือ ผู้ที่ไม่สามารถตรัสรู้เองได้ ต้องฟังคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๔.๒ ข้อเสนอแนะ

๔.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

เป็นการศึกษามุ่งเน้นหลักธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท จากการศึกษาวิจัย เรื่อง ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในชั้นชั้นยสูตร นำผลจากการศึกษานำไปใช้ และไปพัฒนาจิตใจ ต่อไป เนื่องจากเราพบว่า สังคมในทุกวันนี้ เต็มไปด้วยกิเลสต่าง ๆ มีสติรู้เท่าไม่ทันต่อความเปลี่ยนแปลงของสังขาร ยังยึดติดกับชั้น ๕ อยู่ การศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนา เป็นสิ่งที่ควรมุ่งมั่น ยับยั้ง ชั่งใจ ต่อสิ่งที่เข้ามากระทบ จึงต้องมีการควบคุมด้วยตัวปัญญา จึงกำหนดข้อเชิงนโยบายให้กับองค์กรทางด้านเอกชนในการพัฒนาจิตควบคู่กับการพัฒนาด้านวัตถุ

๔.๒.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

จากการศึกษาวิจัย เรื่อง ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในชั้นชั้นยสูตร ผู้วิจัยพบว่า ยังมีข้อจำกัดในการศึกษาหลาย ๆ ประเด็น เช่น การศึกษาหลักธรรมในพระสูตรอื่น ๆ หรือการนำเนื้อหาหลักธรรมเชื่อมโยงงานวิจัยเชิงปริมาณและคุณภาพ ดังนั้น หากมีการศึกษาในเรื่องและประเด็นเดียวกันนี้ ควรจะศึกษาในลักษณะดังนี้

- ๑) ศึกษาการกำหนดรู้รูปชั้นที่ ถูกเคี้ยวกินในชั้นนี้สูตร
- ๒) ศึกษาการกำหนดรู้รูปชั้นที่ ถูกเคี้ยวกินในความเป็นไตรลักษณ์
- ๓) ศึกษาการบรรลุธรรมในชั้นนี้สูตร

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๑.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. เนื่องในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติ ๕๐ ปี ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____. ปกรณวิเสสภาษาไทย ฉบับจุฬาลงกรณวิเสส. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร). คู่มือการฟังอภิธรรมเล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๙.

พระคันธสาราภิวังศ์. อภิธัมมัตถสังคหะและปรามัตถทีปนี. กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวัน กราฟฟิคเพรส, ๒๕๔๖.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต). พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดศัพท์วิเคราะห. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๐.

พระธรรมธีรราชมหามุนี. วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒.

พระธรรมวโรดม (บุญมา คุณสมปโน ป.ธ.๙). อภิธัมมัตถวิภาวินีแปล. พิมพ์ครั้งที่ ๑. ม.ป.ท., ๒๕๕๐.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). พุทธธรรม (ฉบับเดิม). พิมพ์ครั้งที่ ๒๔. นนทบุรี: โรงพิมพ์เพิ่มทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๕๓.

_____. พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง. พิมพ์ครั้งที่ ๔๕. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม ในเครือบริษัท เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๙.

..... . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๑. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๖.

..... . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ-เพิ่มเติมครั้งที่ ๑)**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๕๑), หน้า ๓๗๔.

..... . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๑. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๖.

พระมหาสมปอง มุทิโต แปลและเรียบเรียง. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยวงค์พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทิพยวิสุทธิ การพิมพ์, ๒๕๕๔.

..... . **ปรมัตถโชติกะ อภิธัมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๒ วิปัสสนากรรมฐาน**. กรุงเทพมหานคร: หจก. ทิพยวิสุทธิ, ๒๕๕๔.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**. แปลเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภังค์. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายการพิมพ์, ๒๕๔๙.

..... . **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**. แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภังค์. นครปฐม: หจก.ซีเอไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๕๐.

..... . **วิปัสสนานัย เล่ม ๒**. แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภังค์. นครปฐม: หจก.ซีเอไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๕๐.

พระอุดมคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ). ศ.พิเศษ ดร. จำลอง สารพัดนึก. **พจนานุกรมบาลี-ไทย**. สำหรับ นักศึกษา ฉบับปรับปรุงใหม่. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๕๒.

พระพุทธโฆษาจารย์. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ). พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔.

พระนาคเสน. **มิลินปัญหา ฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **อภิธัมมตถวิภาวิณีฎีกา (วิภาวิณี)**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

ราชบัณฑิตยสถาน. **ศัพท์แพทยศาสตร์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. (แก้ไขเพิ่มเติม). พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๗.

สุเทพ พรเมเลิศ. **พระไตรปิฎกศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๒.

สมาน บุญยารักษ์. **พจนานุกรมอภิธรรม ๗ คัมภีร์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสาสน์, ๒๕๒๖.

สิริวรรณ (นามแฝง). **อนัตตากับชีวิตที่ทันสมัย**. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๔๘.

อุทัย บุญเย็น. **พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โพธิเนตร, ๒๕๕๕.

(๒) วิทยานิพนธ์:

พระคณิน โสทโร (เมืองเกิด). “ศึกษาการพัฒนาปัญญาเพื่อการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์**

พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระทองประเสริฐ สีลสวโร (มาท่น). “การศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในอนัตตลักขณสูตร”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระมหาสมนึก เตชปญโญ (สินสุทธี). “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างขั้น ๕ กับอายตนะ ๑๒ ในการเจริญ

วิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิต

วิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระมหาสามารถ อธิจิตโต (มนัส). “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในทุกขสมุทยสูตร”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระวรรณะ มหาคมภิโร (ไต้น้อย). “ศึกษาวิธีการนำเสนอเรื่องอายตนะ ๖ ในหนังสือทวาร ๖ ของทันตแพทย์

สม สุจีรา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก**ชี้ชวนียสูตร**

จากพระไตรปิฎก ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
สํยัตตนิกาเย อังคตตรนิกายสส ขนธวารวคค
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปกาสิตา
อนุสรณียํ พุทธวสเส ๒๕๐๐

อตุณฺกโม. อิติ เวทนา... อิติ สมฺมา... อิติ สงฺขาร... อิติ วิญฺญาณํ, อิติ วิญฺญาณสฺส
สมฺมทโย, อิติ วิญฺญาณสฺส อตุณฺกโม”ติ. ยะปี เท ภิกฺขเว เทวา ทีฆายุกา วณฺณเวณฺโ
สุขพฺพลา อจฺเจสฺส วิมาเนสฺส จิรญฺจิตฺกา, เทปี ตถาคตสฺส ธมฺมเทสนํ สุตฺวา เยภฺยุเยน
ภยํ สํเวกํ สนฺทาสํ อปาชฺชนฺติ, อนิจฺจา” กิร โภ มยฺ สมนานา “นิจฺจมฺหา”ติ อมณฺเณมฺห,
อทุรฺยาว กิร โภ มยฺ สมนานา “ธฺวมฺหา”ติ อมณฺเณมฺห, อสฺสสฺสทาว กิร โภ มยฺ สมนานา
“สฺสสฺสทมฺหา”ติ อมณฺเณมฺห, มยฺปี กิร โภ อนิจฺจา อทุรฺยาว อสฺสสฺสทา สกฺกายปริยาปนฺนาติ.
เอวํทิตฺธิโก โข ภิกฺขเว ตถาคโต สเทวคสฺส โลกสฺส เอวํเหสฺสโก โข เอวํหานฺนาโกติ.
อิตมฺโวจ ภควา, อิทํ วตฺวาน สฺกโต อธูปริ เอตทโวจ สฺกตา

ยทา พุทฺโธ อภิญฺเญย

ธมฺมจกํ ปวตฺตยิ

สเทวคสฺส โลกสฺส

สฺกตา อปฺปฏิปฺกฺกโล.

สกฺกายญฺจ นิโรธญฺจ

สกฺกายสฺส จ สมฺภา

อริยญฺจจกํ มคฺคํ

หฺกฺชุปสมคามินิ.

ยะปี ทีฆายุกา เทวา

วณฺณเวณฺโโต ยสฺสสฺสโน

ภิกฺขา สนฺทาสมาปาหุ

สํสฺสเสวิกเร มิกา.

อวิทิตฺตา สกฺกายํ

อนิจฺจา กิร โภ มยฺ

สุตฺวา อรหโต วากฺยํ

วิปฺปมฺมุตฺตสฺส ทาทิโนติ. จญฺจ.

๑. ขนรณียสฺส

[๗๕] สวตฺถินิทานํ. ยะ ทิ เกจิ ภิกฺขเว สมณาวา พุราหมณาวา อนเภาวิตฺถํ
ปฺพุเพณิवासํ อนุสฺสรมานา อนุสฺสรนฺติ, สพุเพเต ปณฺจปาทานกฺขนเร อนุสฺสรนฺติ
เอเตสํ วา อณฺเณทริ. กตเม ปณฺจ? “เอวํรูปํ อโหสิ อตฺตมทฺธานน”ติ, อิติ วา ทิ
ภิกฺขเว อนุสฺสรมาโน รูปญฺเญว อนุสฺสรนฺติ. “เอวํเวทโน อโหสิ อตฺตมทฺธานน”ติ,
อิติ วา ทิ ภิกฺขเว อนุสฺสรมาโน เวทนญฺเญว อนุสฺสรนฺติ. “เอวํสณฺโณ อโหสิ อตฺตมทฺ-
ธานน”ติ. “เอวํสงฺขาโร อโหสิ อตฺตมทฺธานน”ติ. “เอวํวิญฺญาโณ อโหสิ อตฺต-
มทฺธานน”ติ อิติ วา ทิ ภิกฺขเว อนุสฺสรมาโน วิญฺญาณญฺเญว อนุสฺสรนฺติ.

สยัต]

๓. ขชชเนยวคค ๗. ขชชเนยสยัต

๗๑

กิญจ ภิกขเว รูปํ วเทถ? รูปปตฺติ โข ภิกขเว ตสฺมา “รูปนํ”ติ วุจฺจติ. เกน รูปปติ? สีเทนปํ รูปปติ, อุณฺเหรนปํ รูปปติ, ชิมฺจุฉายปํ รูปปติ, บิปปาสายปํ รูปปติ, ทํสมกสวาตาคปสรีสปสมฺมุสฺเสนปํ รูปปติ. รูปปตฺติ โข ภิกขเว ตสฺมา “รูปนํ”ติ วุจฺจติ. กิญจ ภิกขเว เวทณํ วเทถ? เวทยตฺติ โข ภิกขเว ตสฺมา “เวทณํ”ติ วุจฺจติ. กิญจ เวทยติ? สฺขปํ เวทยติ, ทุกฺขปํ เวทยติ, อทุกฺขมสฺขปํ เวทยติ, เวทยตฺติ โข ภิกขเว ตสฺมา “เวทณํ”ติ วุจฺจติ.

กิญจ ภิกขเว สมฺมณํ วเทถ? สมฺมชานาตฺติ โข ภิกขเว ตสฺมา “สมฺมณํ”ติ วุจฺจติ. กิญจ สมฺมชานาติ? นิลมปํ สมฺมชานาติ, ปิตกปํ สมฺมชานาติ, โลหิตกปํ สมฺมชานาติ, โอทาตปํ สมฺมชานาติ. สมฺมชานาตฺติ โข ภิกขเว ตสฺมา “สมฺมณํ”ติ วุจฺจติ.

กิญจ ภิกขเว สงฺขารํ วเทถ? สงฺขตํ อภิสงฺขโรนฺตฺติ โข ภิกขเว ตสฺมา “สงฺขารํ”ติ วุจฺจติ. กิญจ สงฺขตํ อภิสงฺขโรนฺติ? รูปํ รูปตฺตํสงฺขตํ อภิสงฺขโรนฺติ, เวทณํ เวทณตฺตํสงฺขตํ อภิสงฺขโรนฺติ, สมฺมณํ สมฺมณตฺตํสงฺขตํ อภิสงฺขโรนฺติ, สงฺขารํ สงฺขารตฺตํสงฺขตํ อภิสงฺขโรนฺติ สมฺมณํ วิญฺญานตฺตํสงฺขตํ อภิสงฺขโรนฺติ. สงฺขตํ อภิสงฺขโรนฺตฺติ โข ภิกขเว ตสฺมา “สงฺขารํ”ติ วุจฺจติ.

กิญจ ภิกขเว วิญฺญาณํ วเทถ? วิชานาตฺติ โข ภิกขเว ตสฺมา “วิญฺญาณนํ”ติ วุจฺจติ. กิญจ วิชานาติ? อมฺพิลปํ วิชานาติ, ติตฺตกปํ วิชานาติ, กญฺจกปํ วิชานาติ, มธฺรปํ วิชานาติ, ขาริกปํ วิชานาติ, อขาริกปํ วิชานาติ, โสณิกปํ วิชานาติ, อโสณิกปํ วิชานาติ, วิชานาตฺติ โข ภิกขเว ตสฺมา “วิญฺญาณนํ”ติ วุจฺจติ.

ตถว ภิกขเว สุตฺวา อริยสวโก อิติ ปฏฺฐสมฺมจิกฺขติ “อหํ โข เอตฺรหิ รุเปณ ขชฺชามิ, อตฺตมปาหํ อทฺธานํ เอวเมว รุเปณ ขชฺชํ, เสยฺยถาปํ เอตฺรหิ ปจฺจุปปนฺเนน รุเปณ ขชฺชามิ. อหฺนฺเจว โข ปน อนาคตํ รูปํ อภินฺนํเทยฺยํ, อนาคตมปาหํ อทฺธานํ เอวเมว รุเปณ ขชฺชํ, เสยฺยถาปํ เอตฺรหิ ปจฺจุปปนฺเนน รุเปณ ขชฺชามิ”ติ. โส อิติ ปฏฺฐสงฺขาย อตฺตสฺสํ รูปสฺสํ อนเปกฺโข โหติ, อนาคตํ รูปํ นามินฺนํทติ, ปจฺจุปปนฺนสฺส รูปสฺสํ นินฺพิทาย วิราคาย นโรธาย ปฏฺฐปนฺโน โหติ.

“อหํ โข เอตฺรหิ เวทนาย ขชฺชามิ, อตฺตมปาหํ อทฺธานํ เอวเมว เวทนาย ขชฺชํ, เสยฺยถาปํ เอตฺรหิ ปจฺจุปปนฺนาย เวทนาย ขชฺชามิ. อหฺนฺเจว โข ปน อนาคตํ เวทณํ อภินฺนํเทยฺยํ, อนาคตมปาหํ อทฺธานํ เอวเมว เวทนาย ขชฺชํ,

เสยฺยธาปํ เอตฺรหิ ปจฺจุปฺปนํ นาย เวทนาย ชฺชชามิ”ติ. โส อิติ ปฏิสงฺขาย อตีตํ นาย เวทนาย อนเปกฺโข โหติ, อนาคํ เวทํ นากินนฺทติ, ปจฺจุปฺปนํ นาย เวทนาย นิพฺพิทาย วิรคฺกาย นิโรธาย ปฏฺปนโน โหติ.

“อหํ โข เอตฺรหิ สยฺยธาย ชฺชชามิ ฯ เปฯ “อหํ โข เอตฺรหิ สงฺขารเอหิ ชฺชชามิ, อตีตมฺปาทํ อทฺธานํ เอวเมว สงฺขารเอหิ ชฺชชํ, เสยฺยธาปํ เอตฺรหิ ปจฺจุปฺปนํ เหนิ สงฺขารเอหิ ชฺชชามิ”ติ. อหญฺเจว โข ปน อนาคเต สงฺขารเอ อภินนฺทเยยฺย, อนาคตมฺปาทํ อทฺธานํ เอวเมว สงฺขารเอหิ ชฺชชเยยฺย, เสยฺยธาปํ เอตฺรหิ ปจฺจุปฺปนํ เหนิ สงฺขารเอหิ ชฺชชามิ”ติ. โส อิติ ปฏิสงฺขาย อตีเตสฺส สงฺขารสฺส อนเปกฺโข โหติ, อนาคเต สงฺขาร นากินนฺทติ, ปจฺจุปฺปนํ นานํ สงฺขารานํ นิพฺพิทาย วิรคฺกาย นิโรธาย ปฏฺปนโน โหติ.

“อหํ โข เอตฺรหิ วิญฺญาเณน ชฺชชามิ, อตีตมฺปาทํ อทฺธานํ เอวเมว วิญฺญาเณน ชฺชชํ, เสยฺยธาปํ เอตฺรหิ ปจฺจุปฺปนํ เหนิ วิญฺญาเณน ชฺชชามิ. อหญฺเจว โข ปน อนาคตํ วิญฺญาณํ อภินนฺทเยยฺย, อนาคตมฺปาทํ อทฺธานํ เอวเมว วิญฺญาเณน ชฺชชเยยฺย, เสยฺยธาปํ เอตฺรหิ ปจฺจุปฺปนํ เหนิ วิญฺญาเณน ชฺชชามิ”ติ. โส อิติ ปฏิสงฺขาย อตีตสฺมีปํ วิญฺญาณสฺมี อนเปกฺโข โหติ, อนาคตํ วิญฺญาณํ นากินนฺทติ, ปจฺจุปฺปนํ สสฺส วิญฺญาณสฺส นิพฺพิทาย วิรคฺกาย นิโรธาย ปฏฺปนโน โหติ.

ตํ ก็ มจฺจต ภิขเว รูปํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วาติ? อนิจฺจํ ภนฺเต. ยํ ปนานิจฺจํ, ทฺกฺขํ วา ตํ สฺขํ วาติ? ทฺกฺขํ ภนฺเต. ยํ ปนานิจฺจํ ทฺกฺขํ วิปริณามธมฺมํ, กถฺตํ น ตํ สมนุสฺสํติ “เอตํ มม, เอโสหฺมสฺสํ, เอโส เม อตฺตา”ติ? โน เหนิ ภนฺเต. เวทนา... สยฺยธ... สงฺขาร... วิญฺญาณํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วาติ? อนิจฺจํ ภนฺเต. ยํ ปนานิจฺจํ, ทฺกฺขํ วา ตํ สฺขํ วาติ? ทฺกฺขํ ภนฺเต. ยํ ปนานิจฺจํ ทฺกฺขํ วิปริณามธมฺมํ, กถฺตํ น ตํ สมนุสฺสํติ “เอตํ มม, เอโสหฺมสฺสํ, เอโส เม อตฺตา”ติ? โน เหนิ ภนฺเต. ตสฺมาตฺถ ภิขเว ยงฺกิลฺลิจิ รูปํ อตีตํ นาคตปจฺจุปฺปนํ อชฺฌตฺตํ วา พหิทฺธา วา โสฬาริกํ วา สฺขมํ วา หีนํ วา ปณฺธิตํ วา ยํ ทฺวเร สนฺติเก วา, สพฺพํ รูปํ “เนตํ มม, เนโสหฺมสฺสํ, น เมโส อตฺตา”ติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมมฺปญฺญา ยทฺจพฺพํ. ยา กาลิ เวทนา... ยา กาลิ สยฺยธ... ยะ เกจิ สงฺขาร... ยงฺกิลฺลิจิ

สังยุต]

๓. ขุขันธ์ยวคฺค ๗. ขุขันธ์ยสฺสค

๗๓

วิมฺภวณฺ ๑๓ อตฺตทานาคตปจฺจุปปนฺ ๑๔ เปว ยํ ทูเร สนฺตฺติเก วา, สพฺพํ วิมฺภวณฺ
 “เนทํ มม, เนโสหฺมสมฺมิตฺติ, น เมโส อตฺตา”ติ เอวเมทํ ยถาภูทํ สมฺมปฺปณฺณาย
 ทฏฺฐพฺพ.

อํ วุจฺจติ ภิกฺขเว อริยสวโก อปจฺฉินาติ โน อาจฺฉินาติ, ปชฺหติ น อฺปาทิยติ,
 วิสฺสเนติ น อฺสฺสเนติ, วิฐฺเปติ น สนฺธฺเปติ. กิณฺจ อปจฺฉินาติ โน อาจฺฉินาติ? รุปํ
 อปจฺฉินาติ โน อาจฺฉินาติ. เวทณฺ... สณฺณํ... สงฺขารํ... วิมฺภวณฺ อปจฺฉินาติ โน
 อาจฺฉินาติ. กิณฺจ ปชฺหติ น อฺปาทิยติ? รุปํ ปชฺหติ น อฺปาทิยติ. เวทณฺ... สณฺณํ...
 สงฺขารํ... วิมฺภวณฺ ปชฺหติ น อฺปาทิยติ. กิณฺจ วิสฺสเนติ น อฺสฺสเนติ? รุปํ วิสฺสเนติ
 น อฺสฺสเนติ. เวทณฺ... สณฺณํ... สงฺขารํ... วิมฺภวณฺ วิสฺสเนติ น อฺสฺสเนติ. กิณฺจ
 วิฐฺเปติ น สนฺธฺเปติ? รุปํ วิฐฺเปติ น สนฺธฺเปติ. เวทณฺ... สณฺณํ... สงฺขารํ...
 วิมฺภวณฺ วิฐฺเปติ น สนฺธฺเปติ.

เอวํ ปสฺสํ ภิกฺขเว สุตฺวา อริยสวโก รุปสฺมึปํ นิพฺพินฺนํ. เวทนายปํ... สณฺณายปํ...
 สงฺขารสฺมึปํ... วิมฺภวณสฺมึปํ นิพฺพินฺนํ, นิพฺพินฺนํ วิรชฺชติ, วิรากา วิมฺภวณํ, วิมฺภวณํ
 “วิมฺภวณ”มิตฺติ ภาณํ โหติ, “ชีณว ชาติ, วุสฺสํ พฺรหฺมจฺริยํ, กตํ กรณียํ, นาปรํ
 อิตฺตตฺถายา”ติ ปชานาติ.

อํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เนวจฺฉินาติ น อปจฺฉินาติ, อปจฺฉินฺตฺวา จิโต เนว
 ปชฺหติ น อฺปาทิยติ, ปชฺหิตฺวา จิโต เนว วิสฺสเนติ น อฺสฺสเนติ, วิสฺสเนตฺวา จิโต
 เนว วิฐฺเปติ น สนฺธฺเปติ. วิฐฺเปตฺวา จิโต กิณฺจ เนวจฺฉินาติ น อปจฺฉินาติ, อปจฺฉินฺตฺวา
 จิโต รุปํ เนวจฺฉินาติ น อปจฺฉินาติ. อปจฺฉินฺตฺวา จิโต เวทณฺ... สณฺณํ... สงฺขารํ...
 วิมฺภวณํ เนวจฺฉินาติ น อปจฺฉินาติ, อปจฺฉินฺตฺวา จิโต กิณฺจ เนว ปชฺหติ น อฺปาทิยติ,
 ปชฺหิตฺวา จิโต รุปํ เนว ปชฺหติ น อฺปาทิยติ. ปชฺหิตฺวา จิโต เวทณฺ... สณฺณํ...
 สงฺขารํ... วิมฺภวณํ เนว ปชฺหติ น อฺปาทิยติ, ปชฺหิตฺวา จิโต กิณฺจ เนว วิสฺสเนติ
 น อฺสฺสเนติ, วิสฺสเนตฺวา จิโต รุปํ เนว วิสฺสเนติ น อฺสฺสเนติ. วิสฺสเนตฺวา จิโต
 เวทณฺ... สณฺณํ... สงฺขารํ... วิมฺภวณํ เนว วิสฺสเนติ น อฺสฺสเนติ, วิสฺสเนตฺวา จิโต
 กิณฺจ เนว วิฐฺเปติ น สนฺธฺเปติ. วิฐฺเปตฺวา จิโต รุปํ เนว วิฐฺเปติ น สนฺธฺเปติ.

๗๔

สังยุตตนิกาย ขนฺธวารวคค

[๑. ขนฺธ

วิฐุเปตฺวา จิโต เวทนํ... สมณํ... สงฺขารํ... วิญฺเฒาณํ เนา วิฐุเปติ น สนฺธูปติ,
 วิฐุเปตฺวา จิโต. เอวํ วิมุตฺตจิตฺตํ โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ สอนฺทา เทวา สปุรพฺพกา
 สปฺชาปติกา อารกาว นมสฺสสนฺติ :

“นโม เต ปฺริสทฺตมณฺเฑ นโม เต ปฺริสฺสทฺตม
 ยสฺส เต นาภิชานาม ยมฺปิ นิสฺสาย ฌายสี”ติ.

สทฺตมํ.

๘. ปิณฺโฑลยฺยสฺสทฺต

[๘๐] เอกํ สมณํ ภกฺวา สกฺเกสฺส วิหริติ กปฺปิลวตฺถุสฺมี นิโคธฺรารามे. อถ โข
 ภกฺวา กิสฺมิมฺหิเทว^๑ ปกรเณ ภิกฺขุสํฆํ ปณามตฺวา ปุพฺพพฺพทฺตสมณํ นิวาเสตฺวา
 ปตฺตจิวรมาทาย กปฺปิลวตฺถุ ปิณฺฑาทาย ปาวิสี, กปฺปิลวตฺถุสฺมี ปิณฺฑาทาย จริตฺวา ปจฺจนาถคฺคํ
 นิโคธฺรารามํ... เทนฺอุปสงฺกมิ ทิวาวิหาราย, มหาวนํ อชฺโฆคาเหตฺวา
 เวลฺลวณฺณจิกาย มุเล ทิวาวิหารํ นิสีทิ.

อถ โข ภกฺวาโต รโหิตสฺส ปฐิสฺสลิณฺสสฺส เอวํ เจตฺโส ปรีวิตกฺโก อุกฺปาทิ
 “มยา โข ภิกฺขุสํฆโม ปพาโพนฺ, สนฺเตตฺถ ภิกฺขุ นวํ อจิรปฺพพฺพิตา อรฺุณากตา
 อิมํ ฐมฺมวินยํ, เทสํ มมํ อุปสฺสณฺตานํ สียา อณฺณตคฺคํ สียา วิปริณาโม. เสยฺยถาปี
 นาม วจฺจสฺส ตฺรณฺสสฺส มาตฺรํ อุปสฺสณฺตสฺส สียา อณฺณตคฺคํ สียา วิปริณาโม.
 เอวเมว^๒ สนฺเตตฺถ ภิกฺขุ นวํ อจิรปฺพพฺพิตา อรฺุณากตา อิมํ ฐมฺมวินยํ, เทสํ มมํ
 อุปสฺสณฺตานํ สียา อณฺณตคฺคํ สียา วิปริณาโม. เสยฺยถาปี นาม พิชานํ ตฺรณฺหานํ
 อุกฺกํ อถณฺตานํ สียา อณฺณตคฺคํ สียา วิปริณาโม. เอวเมว สนฺเตตฺถ ภิกฺขุ นวํ
 อจิรปฺพพฺพิตา อรฺุณากตา อิมํ ฐมฺมวินยํ, เทสํ มมํ อถณฺตานํ ทสฺสณาย สียา
 อณฺณตคฺคํ สียา วิปริณาโม. ยนฺนุนาหํ ยถา มยา ปุพฺเพ ภิกฺขุสํฆโม อนุกฺกทฺธิโต,
 เอวเมว เอตฺรทฺธิ อนุกฺกณฺเฑหฺมยํ ภิกฺขุสํฆนฺ”ติ.

อถ โข พุทฺธมา สหฺมปติ ภกฺวาโต เจตฺสา เจโตปรีวิตกฺกมณฺเฑนํ เสยฺยถาปี
 นาม พทฺวา ปุริโส สมฺมิมฺหิชา วา พาทํ ปสฺสเรยฺย, ปสฺสริทํ วา พาทํ สมฺมิมฺหิเชยฺย.
 เอวเมว พุทฺธมฺโสภา อนุทฺรทฺธิโต ภกฺวาโต ปุริโส ปาตุโรหสิ. อถ โข พุทฺธมา สหฺมปติ

๑ ก. กิสฺมิมฺหิ

๒ อ. เอวเมว

ภาคผนวก ข

ชี้แจงสูตร ภาษาไทย

จากพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ
พุทธศักราช ๒๕๓๙

๑๒๐

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค

[๑. ชันธ]

“เมื่อใด พระพุทธเจ้า ผู้เป็นศาสดา
หาบุคคลเปรียบเทียบมิได้^๑ ตรัสรู้ด้วยปัญญาอันยิ่งแล้ว
ทรงประกาศธรรมจักร^๒ คือ สักกายะ
ความดับแห่งสักกายะ และอริยมรรคมีองค์ ๘
ที่ให้ถึงความดับทุกข์แก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก

เมื่อนั้น แม้พวกเทพที่มีอายุยืน มีวรรณะ มียศ
ฟังคำของตถาคตผู้เป็นอรหันต์ หลุดพ้นแล้ว ผู้คงที่
ต่างก็หวาดหวั่นถึงความสะดุ้ง ดุจเนื้อกลัววราชสีห์ด้วยคิดว่า
‘ท่านผู้เจริญ ทราบว่าพวกเราเป็นผู้ไม่เที่ยง ยังไม่ก้าวล่วงสักกายะ’

สีหสูตรที่ ๖ จบ

๗. ขัชนียสูตร ว่าด้วยผู้ถูกเคี้ยวกิน

[๗๙] เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด
เหล่าหนึ่ง เมื่อระลึกก็ระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น
ทั้งหมดระลึกถึงอุปาทานขันธทั้ง ๕ ประการ หรืออุปาทานขันธประการใดประการหนึ่ง

อุปาทานขันธ ๕ ประการ เป็นอย่างไร

คือ เมื่อระลึกก็ระลึกถึงรูปอย่างนี้ว่า ‘ในอดีตกาล เรามีรูปอย่างนี้’ เมื่อระลึก
ก็ระลึกถึงเวทนาอย่างนี้ว่า ‘ในอดีตกาล เรามีเวทนาอย่างนี้’ เมื่อระลึกก็ระลึกถึง

^๑ หาบุคคลเปรียบเทียบมิได้ หมายถึงไม่มีคู่แข่ง คือไม่มีใครอื่นที่จะกล้าปฏิเสธว่า ‘เราเป็นพระพุทธเจ้า
ได้เหมือนพระตถาคต’ (อง.เอกก.อ. ๑/๑๗๔/๑๐๔)

^๒ ธรรมจักร หมายถึงญาณ ๒ ประการ คือ (๑) ปฏิจจญาณ คือญาณที่เป็นเหตุให้พระองค์ทรง
แทงตลอดอริยสัจ ๔ (๒) เทสนาญาณ คือญาณที่เป็นเหตุให้พระองค์ทรงประกาศธรรมจักร (ส.ข.อ.
๒/๗๘/๓๑๖)

สังยุต] มัชฌิมปัณณาสก์ ๓. ชัชนียวรรค ๗. ชัชนียสูตร ๑๒๑

สัญญาอย่างนี้ว่า ‘ในอดีตกาล เรามีสัญญาอย่างนี้’ เมื่อระลึกก็ระลึกถึงสังขาร
อย่างนี้ว่า ‘ในอดีตกาล เรามีสังขารอย่างนี้’ เมื่อระลึกก็ระลึกถึงวิญญาณอย่างนี้ว่า
‘ในอดีตกาล เรามีวิญญาณอย่างนี้’

ภิกษุทั้งหลาย เพราะอะไรจึงเรียกว่ารูป เพราะสลายไปจึงเรียกว่า ‘รูป’
สลายไปเพราะอะไร สลายไปเพราะหนาวบ้าง ร้อนบ้าง หิวบ้าง กระหายบ้าง
เพราะสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานบ้าง เพราะสลายไป
จึงเรียกว่า ‘รูป’

เพราะอะไรจึงเรียกว่าเวทนา เพราะเสวยจึงเรียกว่า ‘เวทนา’ เสวยอะไร เสวย
อารมณ์สุขบ้าง ทุกข์บ้าง มิใช่ทุกข์มิใช่สุขบ้าง เพราะเสวยจึงเรียกว่า ‘เวทนา’

เพราะอะไรจึงเรียกว่าสัญญา เพราะจำได้หมายรู้จึงเรียกว่า ‘สัญญา’ จำได้
หมายรู้อะไร จำได้หมายรู้สีเขียวบ้าง สีเหลืองบ้าง สีแดงบ้าง สีขาวบ้าง เพราะ
จำได้หมายรู้จึงเรียกว่า ‘สัญญา’

เพราะอะไรจึงเรียกว่าสังขาร เพราะปรุงแต่งสังขตธรรมจึงเรียกว่า ‘สังขาร’
ปรุงแต่งสังขตธรรมอะไร ปรุงแต่งสังขตธรรม คือ รูปโดยความเป็นรูป เวทนา
โดยความเป็นเวทนา สัญญาโดยความเป็นสัญญา สังขารโดยความเป็นสังขาร
วิญญาณโดยความเป็นวิญญาณ เพราะปรุงแต่งสังขตธรรมจึงเรียกว่า ‘สังขาร’

เพราะอะไรจึงเรียกว่าวิญญาณ เพราะรู้แจ้งจึงเรียกว่า ‘วิญญาณ’ รู้แจ้งอะไร
รู้แจ้งรสเปรี้ยวบ้าง รสขมบ้าง รสเผ็ดบ้าง รสหวานบ้าง รสขื่นบ้าง รสไม่ขื่นบ้าง
รสเค็มบ้าง รสไม่เค็มบ้าง เพราะรู้แจ้งจึงเรียกว่า ‘วิญญาณ’

ภิกษุทั้งหลาย ในข้อนั้น อริยสาวกผู้ได้สดับพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า ‘บัดนี้
เราถูกรูปเคี้ยวกินอยู่ แม้ในอดีตกาล เราก็กูกรูปเคี้ยวกินแล้ว เหมือนกับที่ถูกรูป
ที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ในเวลานี้ ก็เราเองพึงขึ้นชมรูปที่เป็นอนาคต แม้ใน
อนาคตกาล เราก็กูกรูปเคี้ยวกิน เหมือนกับที่ถูกรูปที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ใน
เวลานี้ เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้แล้ว ไม่มีความอาลัยในรูปที่เป็นอดีต ไม่ขึ้นชมรูป
ที่เป็นอนาคต ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อกลายกำหนด เพื่อดับรูปที่เป็นปัจจุบัน

๑๒๒

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค

[๑. ชันธ]

บัดนี้ เราถูกเวทนาเคี้ยวกินอยู่ แม้ในอดีตกาล เราก็ถูกเวทนาเคี้ยวกินแล้ว เหมือนกับที่ถูกเวทนาที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ในเวลานี้ ก็เราเองพึงชื่นชมเวทนาที่เป็นอนาคต แม้ในอนาคตกาล เราก็พึงถูกเวทนาเคี้ยวกิน เหมือนกับที่ถูกเวทนาที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ในเวลานี้ เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้แล้ว ไม่มีความอาลัยในเวทนาที่เป็นอดีต ไม่ชื่นชมเวทนาที่เป็นอนาคต ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับเวทนาที่เป็นปัจจุบัน

บัดนี้ เราถูกสัญญาเคี้ยวกินอยู่ ฯลฯ

บัดนี้ เราถูกสังขารเคี้ยวกินอยู่ แม้ในอดีตกาล เราก็ถูกสังขารเคี้ยวกินแล้ว เหมือนกับที่ถูกสังขารที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ในเวลานี้ ก็เราเองพึงชื่นชมสังขารที่เป็นอนาคต แม้ในอนาคตกาล เราก็พึงถูกสังขารเคี้ยวกิน เหมือนกับที่ถูกสังขารที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ในเวลานี้ เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้แล้ว ไม่มีความอาลัยในสังขารที่เป็นอดีต ไม่ชื่นชมสังขารที่เป็นอนาคต ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับสังขารที่เป็นปัจจุบัน

บัดนี้ เราถูกวิญญาณเคี้ยวกินอยู่ แม้ในอดีตกาล เราก็ถูกวิญญาณเคี้ยวกินแล้ว เหมือนกับที่ถูกวิญญาณที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ในเวลานี้ ก็เราเองพึงชื่นชมวิญญาณที่เป็นอนาคต แม้ในอนาคตกาล เราก็พึงถูกวิญญาณเคี้ยวกิน เหมือนกับที่ถูกวิญญาณที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ในเวลานี้ เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้แล้ว ไม่มีความอาลัยในวิญญาณที่เป็นอดีต ไม่ชื่นชมวิญญาณที่เป็นอนาคต ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับวิญญาณที่เป็นปัจจุบัน

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง”

“ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า”

“ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข”

“เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า”

สังยุต]

มัชฌิมปัณณาสก์ ๓. ชัชนียวรรค ๗. ชัชนียสูตร

๑๒๓

“ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา’

“ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า”

“เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง”

“ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า”

“ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข”

“เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า”

“ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา’

“ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า”

“ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม รูปทั้งหมดนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่นั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’

เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ...

สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ...

สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ...

วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ ไกลหรือใกล้ก็ตาม วิญญาณทั้งหมดนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่นั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกนี้ เราเรียกว่า ทำให้พินาศ ไม่ก่อ ละทิ้ง ไม่ถือมั่น เรี่ยราย ไม่รวบรวมไว้ ทำให้หมด ไม่ก่อให้ลุกลิงขึ้น

๑๒๔

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค

[๑. ชันธ]

อริยสาวกทำอะไรให้พินาศ ไม่ก่ออะไร

คือ ทำรูปให้พินาศ ไม่ก่อรูป ... เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... ทำ
วิญญานให้พินาศ ไม่ก่อวิญญาน

ละทิ้งอะไร ไม่ถือมันอะไร

คือ ละทิ้งรูป ไม่ถือมันรูป ... เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... ละทิ้งวิญญาน
ไม่ถือมันวิญญาน

เรียรายอะไร ไม่รวบรวมอะไรไว้

คือ เรียรายรูป ไม่รวบรวมรูปไว้ ... เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ...
เรียรายวิญญาน ไม่รวบรวมวิญญานไว้

ทำอะไรให้หมด ไม่ก่ออะไรให้ลูกโหลงขึ้น

คือ ทำรูปให้หมด ไม่ก่อวิญญานให้ลูกโหลงขึ้น ... เวทนา ... สัญญา ...
สังขาร ... ทำวิญญานให้หมด ไม่ก่อวิญญานให้ลูกโหลงขึ้น

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ...
แม้ในเวทนา ... แม้ในสัญญา ... แม้ในสังขาร ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาน
เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิต
หลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า ‘หลุดพ้นแล้ว’ รู้ชัดว่า ‘ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว
ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป’

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้ เราเรียกว่า ไม่ก่อ ไม่ทำให้พินาศ แต่เป็นผู้ทำให้
พินาศได้แล้วดำรงอยู่ ไม่ละทิ้ง ไม่ถือมัน แต่เป็นผู้ละทิ้งได้แล้วดำรงอยู่ ไม่เรียราย
ไม่รวบรวมไว้ แต่เป็นผู้เรียรายได้แล้วดำรงอยู่ ไม่ทำให้หมด ไม่ก่อให้ลูกโหลงขึ้น
แต่เป็นผู้ทำให้หมดได้แล้วดำรงอยู่

**อริยสาวกไม่ก่ออะไร ไม่ทำอะไรให้พินาศ แต่เป็นผู้ทำให้พินาศได้แล้ว
ดำรงอยู่**

คือ ไม่ก่อรูป ไม่ทำรูปให้พินาศ แต่เป็นผู้ทำให้พินาศได้แล้วดำรงอยู่ ... เวทนา
... สัญญา ... สังขาร ... ไม่ก่อวิญญาน ไม่ทำวิญญานให้พินาศ แต่เป็นผู้
ทำให้พินาศได้แล้วดำรงอยู่

สังยุต]

มัชฌิมปิณณาสก ๓. ขัชนียวรรค ๘. ปิณโทยสูตร

๑๒๕

ไม่ละทิ้ง ไม่ถือนั่นอะไร แต่เป็นผู้ละทิ้งได้แล้วดำรงอยู่

คือ ไม่ละทิ้งรูป ไม่ถือนั้นรูป แต่เป็นผู้ละทิ้งได้แล้วดำรงอยู่ ... เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... ไม่ละทิ้งวิญญาณ ไม่ถือนั้นวิญญาณ แต่เป็นผู้ละทิ้งได้แล้วดำรงอยู่

ไม่เรียรายอะไร ไม่รวบรวมอะไรไว้ แต่เป็นผู้เรียรายได้แล้วดำรงอยู่

คือ ไม่เรียรายรูป ไม่รวบรวมรูปไว้ แต่เป็นผู้เรียรายได้แล้วดำรงอยู่ ... เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... ไม่เรียรายวิญญาณ ไม่รวบรวมวิญญาณไว้ แต่เป็นผู้เรียรายได้แล้วดำรงอยู่

ไม่ทำอะไรให้หมด ไม่ก่ออะไรให้ลูกโหลงขึ้น แต่เป็นผู้ทำให้หมดได้แล้วดำรงอยู่

คือ ไม่ทำรูปให้หมด ไม่ก่อรูปให้ลูกโหลงขึ้น แต่เป็นผู้ทำให้หมดได้แล้วดำรงอยู่ ... เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... ไม่ทำวิญญาณให้หมด ไม่ก่อวิญญาณให้ลูกโหลงขึ้น แต่เป็นผู้ทำให้หมดได้แล้วดำรงอยู่

ภิกษุทั้งหลาย เทพทั้งหลายพร้อมทั้งอินทร์ พรหม และท้าวปชาบดี ย่อมมนัสการภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้ แต่ที่ไกลทีเดียวว่า

‘ข้าแต่ท่านผู้เป็นบุรุษอาชาไนย ขอความนอบน้อมจงมีแด่ท่าน
ข้าแต่ท่านผู้เป็นบุรุษสูงสุด ขอความนอบน้อมจงมีแด่ท่าน
ที่พวกเราไม่รู้ว่า ท่านอาศัยอารมณ์อะไรเล่า ถึงเข้าฌานอยู่’

ขัชนียสูตรที่ ๗ จบ**๘. ปิณโทยสูตร****ว่าด้วยการเที่ยวบิณฑบาตเลี้ยงชีพ**

[๘๐] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุง กบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงขับไล่ภิกษุสงฆ์เพราะเหตุบางอย่างแล้ว เวลาเช้า ทรงครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไป

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ ฉายา/นามสกุล : พระพรชัย อาสโณ (เทพสาร)
- ว/ด/ป เกิด : วันอาทิตย์ ที่ ๓ เดือน พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๐๖
- ภูมิลำเนาที่เกิด : ๓๔๕/๑ ตำบล ดันธงชัย อำเภอ เมือง จังหวัด ลำปาง ๕๒๐๐๐
- การศึกษาทางโลก:
- พ.ศ. ๒๕๒๘ : ปริญญาตรีบัญชี มหาวิทยาลัยกรุงเทพ
- พ.ศ. ๒๕๕๕ : ปริญญาตรีคณะวิทยาศาสตร์บัณฑิต สาขาแพทยแผนไทย
มหาวิทยาลัยรามคำแหง
- การศึกษาทางธรรม:
- พ.ศ. ๒๕๕๘ : นักรธรรมชั้นตรี จังหวัดชัยภูมิ (ชย ๔๑๕๘/๐๕๐๖)
- ประสบการณ์การทำงาน:
- พ.ศ. ๒๕๒๘ : ผู้ตรวจสอบภายใน บจ.สยามสเด็ด
- พ.ศ. ๒๕๒๙ : ตำแหน่งผู้จัดการเขต บจ.ไทยประกันชีวิต
- พ.ศ. ๒๕๔๑ : นายหน้าประกันวินาศภัย และผู้จัดการ ภาค บจ.อินเตอร์ไลฟ์จอห์นแฮนคอต
- พ.ศ. ๒๕๔๓ : นายหน้าประกันวินาศภัย
- พ.ศ. ๒๕๔๕ : นายหน้าประกันวินาศภัย และผู้จัดการ ภาค บจ. กรุงเทพประกันชีวิต
- พ.ศ. ๒๕๕๑ : นายหน้าประกันวินาศภัย และผู้จัดการ ภาค บจ. กรุงศรีอยุธยาประกันชีวิต
- พ.ศ. ๒๕๕๑ : บริษัทเจมส์คาร์เอเซีย จำกัด ผู้จัดการ ฝ่ายการตลาด
- ประสบการณ์การปฏิบัติธรรม:
- พ.ศ. ๒๕๕๙ : ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ติดต่อกัน ๓๐ วัน (๑ – ๓๐ พฤษภาคม)
ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา
โดยมี พระภิกษุวิมลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนต์เสวี) เป็นผู้อบรมกรรมฐาน
- พ.ศ. ๒๕๖๐ : ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสูตรพุทธศาสนดรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา รวม ๗ เดือน ๓ สัปดาห์ได้แก่
กรกฎาคม – พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๖๐ ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๔ เดือน ณ
ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” จังหวัดนครราชสีมา
พฤศจิกายน – ธันวาคม พ.ศ.๒๕๖๐ ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๑ เดือน ณ
“วัดนาหลวง (อภิญญาเทสิตธรรม) จังหวัดอุดรธานี
ธันวาคม พ.ศ.๒๕๖๐-กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๖๑ ปฏิบัติภาวนา ๒ เดือน ณ
“MAHASI MEDITATION CENTER” สาธารณรัฐแห่งสหภาพพม่า
- อุปสมบท : วันที่ ๑๕ เดือน มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๗
- สังกัดวัด : วัดป่าเทพอินทพรประดิษฐ์ ๒๐๓ ตำบลบ้านไร่ อำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ
- ปีที่เข้าศึกษา : พุทธศักราช ๒๕๕๙
- ปีที่สำเร็จการศึกษา: พุทธศักราช ๒๕๖๑
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดป่าเทพอินทพรประดิษฐ์ ตำบลบ้านไร่ อำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ
๓๖๒๓๐
- โทรศัพท์ : ๐๘๑-๘๑๐๒๔๑๕
- E-mail : apisitlip999@gmail.com